

BOREČ

1972

10

Šercerjeve brigade vroče poletje 1943
Kronika OF Suhe krajine
Nazim Hikmet — trubadur naših dni
Ustanovitev Gregorčičevega bataljona
Ob 30-letnici streljanja talcev — Sokolov
Partizanska breza

Vsebina

- 513 **Milan Guček**: Šercerjeve brigade vroče poletje 1943
 524 **Edvard Kocbek**: Za časa boja, pesem
 525 **France Smrke-Još**: Kronika OF Suhe krajine
 542 **Janez Menart**: Kolona, pesem
 542 **Janez Menart**: Pravljica, pesem
 543 **Izet Sarajlić**: Nazim Hikmet — trubadur naših dni
 Uvodno besedo in pesmi prevedel Ivan Minatti
 549 **France Škerl**: Ustanovitev Gregorčičevega bataljona
 555 **France Lubej-Drejče**: Ob 30-letnici streljanja talcev — Sokolov

Polemika

- 560 **Dr. Cene Logar**: Partizanska breza
 564 **Črtomir Šinkovec**: Pesem o bratu in dekletu, pesem

Likovna umetnost

- 565 **Stane Kumar**: Slikar Franjo Golob

Književnost — Ocene

- 572 **Črtomir Šinkovec**: Dr. Aleksander Gala: Partizanski zdravnik
 573 **Črtomir Šinkovec**: Karel Leskovec: Vesela pomlad
 574 **Slavko Rupel**: Rodoljub Čolaković: Pripoved o neki generaciji
 575 **Slavko Rupel**: Zgodovina človeštva
 576 **Slavko Rupel**: Slikarjeva knjiga o portretih maršala Tita
 576 Prejeli smo v oceno

Na naslovni strani: Partizanska kolesarska četa. Posnetek iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani.

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

Zgodovina

Šerčerjeve brigade vroče poletje 1943*

NOB

Milan Guček

Ko je soncu že pohajala luč in se je dežela brezovih gajev, Bela krajina, barvala rdeče, se je 22. julija 1943 proti večeru Šerčerjeva brigada vzpenjala od Malin proti gozdovom Peščenika, prekoračila brez težav železniško progo med Lazami in Rožnim dolom in se ustavila v vzočju raztresenega Riglja in v Občicah.

Poljanska dolina je bila polna partizanov. Skozi taborišča Šerčerjevih bataljonov so prehajale patrolje Tomšičeve, Gubčeve in Cankarjeve brigade, nekje blizu je bil tudi vzhodnodolenjski odred in Levstikov bataljon, zaščitnica glavnega štaba.

Zadosti vzrokov za nemir in pričakovanje nečesa velikega.

Vsak borec si je čistil in pripravljaval orožje. Najbolj samozavestni pa so bili od vseh minerji. Pred dnevi so dobili od intendanture glavnega štaba novo pridobitev — eksploziv, ki ga je moč gnesti kot testo in je okusen kot čokolada. Samo prilepiti ga je treba ob zid ali tračnico, vanj vtisniti detonator in zažgati vrstico, pa je opravljeno. Tračnice zletijo v zrak, v zidu pa zazija luknja, če ga že ne podre do tal. Kot nalašč za partizanske minerce.

Proti večeru se je zvrstila na pohod proti Krki neskončno dolga kolona nekaj tisoč partizanov. V prvi trdni noči je prišla do bregov reke pri Soteski, zavila pred nosom postojanke ob pobočju Sv. Petra tik vode do vasi Kot, prebredla tam Krko in se zagrizla na področju Plešivice v strmino.

Potem je pa ropotalo po kolovozu do Velikega Lipovca in Ajdovca vso noč, do poznega jutra. Za brigado je našel pot tudi njen 1. bataljon, ki je omagal z vozovi hrane na poti iz Bele krajine še v Brezovi rebri.

Na Ajdovcu so se bataljoni pripravljali vse popoldne 24. julija za akcijo, ki je zanj zvedel štab brigade že na Občicah — obe slovenski diviziji bosta z vsem moštvom, kar ga je na razpolago od Gorjancev pa do železnice Ljubljana—Trst, napadli in zavzeli od sile važno sovražnikovo postojanko, Žužemberk, ki gospodari s svojim izrednim strateškim položajem vsej zgornji dolini reke Krke in vsej Suhi krajini.

Obvladati Žužemberk in ga uničiti kot vojaško postojanko bi pomenilo, odpreti svobodno partizansko ozemlje od dolenske pa do kočevske proge.

* Četrta slovenska partizanska udarna brigada »Ljubo Šerčer« je bila ustanovljena 4. oktobra 1942 pri požgani gozdarski koči na Mokrcu. Vanjo so bili vključeni samostojni Šerčerjev ali Lukov bataljon in bataljon notranjskega odreda. Tretji bataljon so sestavljale čete dolomitskega odreda, ki so se pridružile brigadi nekoliko pozneje. Bojna pot Šerčerjeve brigade je ovenčana s številnimi zmagami, saj se je bojevala domala po vsej slovenski zemlji, od Brkinov do knežjega prestola na Gosposvetskem polju.

Kljub temu, da so že obstajale divizije, je vodil združeno operacijo brigad, odredov in Levstikovoga bataljona operativni štab, ki ga je vodil komandant bivše I. zone Lado Ambrožič-Novljan s komisarjem Viktorjem Avbljem-Rudijem, prisostvovala pa sta tudi načelnik glavnega štaba Milovan Šaranović in namestnik političnega komisarja Ivan Kavčič-Nande.

Cilj akcije je bil, uničiti sovražno postojanko Žužemberk, načrt zanjo pa je bil tale:

Postojanko bosta napadli Gubčeva in Cankarjeva brigada, Šerčerjeva brigada bo varovala dohode k napadeni postojanki od Trebnjega, Dobrniča in Zagradca in od Sel-Šumberka, se pravi: od severa, severozahoda in zahoda, Tomšičeva brigada pa bo varovala dohode od Novega mesta, Mirne peči, Straže in Kočevja — se pravi od severovzhoda, vzhoda in juga. Zveze med desnim krilom Šerčerjeve in levim krilom Tomšičeve brigade bo držal zahodnodolenjski odred, med desnim krilom Tomšičeve in levim krilom Šerčerjeve pa vzhodnodolenjski odred.

Šerčerjeva brigada bo dala v rezervo operativnega štaba svoj I. bataljon.

Že pozno popoldne 24. julija so zapustili bataljoni Šerčerjeve brigade svoje izhodiščno oporišče na Ajdovcu in z nočjo že zasedli določene položaje: I. bataljon na Cviblu nad Žužemberkom, II. — črto Grmada—Vrhtrebnje pod Trebnim vrhom, III. — črto Valična vas—Zavrh in Kutna—Volčje jame, ter IV. — vzhodno pobočje gore Lisec, tik pred Dobrničem.

Medtem pa so se že začeli boji za Žužemberk. Posadka je bila obveščena o prehodu velikih partizanskih sil čez Krko pri vasi Kot in o njihovih namestitvah na ozemlju Ajdovca. Kljub temu, da je dočakala sovražnikova postojanka partizane pripravljena, sta napadajoči brigadi že ponoči zasedli s pomočjo svojega težkega orožja, lahkih in težkih minometov ter protitankovskih in gorskega topa večji del postojanke v spodnjem delu naselja. Zato je operativni štab lahko pustil I. bataljon Šerčerjeve, da se je že proti jutru pomaknil na južno in zahodno stran Lisca in tako okrepil obrambo dohodov od severozahoda, 1. četa pa se je že proti jutru pomaknila na južno in zahodno stran Lisca in tako okrepila obrambo dohodov od severozahoda, se pravi, desno krilo IV. bataljona.

Šerčerjevi bataljoni so se že takoj po zavzetju položajev pripravili na obrambo, kajti pričakovati je bilo zgodaj, prav gotovo pa z dnevom, pritisk sovražnikovih kolon z vseh smeri, ki se bodo skušale za vsako ceno prebiti na pomoč napadenemu Žužemberku.

Bataljoni pa niso čakali, da bo začel sovražnik. Prvi je udaril IV. bataljon. Odločil se je za sunek v samo postojanko Dobrnič, ki je štela kar 300 mož združene italijansko-belogardiščne posadke, le za 200 mož manj kot Žužemberk.

Poglavitni namen akcije — presenetiti in blokirati posadko, je popolnoma uspel. Domači vodnik je pripeljal borce le na štiri korake do stražarja, ki je od strahu ustrelil, zadel v roko vodnika 3. čete Mirka, nato pa zbežal na varno.

Bataljona pa ni motilo, da je bil dan s prvimi strelji v postojanki znak za preplah. Medtem ko je en del bataljona z obstreljevanjem dražil sovražnika in ga zadrževal za zidovi in okopi, je drugi del opravljal prisilni odkup hrane in živine po vasi in bližnji okolici, kamor ni segal sovražnikov ogenj.

Potem ko je zasedel svoje položaje pod Trebnim vrhom II. bataljon, so se spustili njihovi minerci v dolino proti Trebnjem in razstrelili cestni most pri Kamenem potoku, III. bataljon pa je zasekal cesto, ki vodi iz Zagradca v Žužemberk.

Tako pripravljene so bataljoni pričakali jutro 25. julija. Iz smeri Žužemberka je bilo slišati odmeve vseh vrst orožja in borišče so pričeli obletavati avioni, vendar sovražnikovega pritiska na položaje Šerčerjevcev ni bilo čutiti. Ogledniške patrolje in opazovalnice so bile ves čas na preži, vendar se zaledje glavnega spopada ni nič kaj razživelo.

Komandni kader Serčerjeve brigade v začetku julija 1943

Partizani so generala Gambaro presenetili, ne da bi za to vedeli. Ta veliki strateg protipartizanske vojne je pričel prav to jutro z velikimi silami svojih treh divizij »Isonzo«, »Cacciatori« in »Lombardia« ofenzivo na Gorjance. Zato mu je zmanjkalo vojaštva za hiter poseg v spopad v Žužemberku. Medtem ko je z vsem bojovniškim žarom pripravil načrt, kako bo uničil vse, kar je partizanskega na Gorjancih, so mu ušle izpred oči kar štiri popolne brigade...

Zato je na vrat na nos moral spremeniti razporeditev nastopajočih sil in je kolono proslulega fašističnega konzula Pelazzija, starega partizanskega znanca, sestavljeno iz 117. bataljona črnih srajc, 2. bataljona 23. pehotnega polka, 7. baterije 75/13 mm topov, voda oklepnih avtomobilov in voda tankov-metalcev plamena poslal namesto na Gorjance, v Trebnje.

Že ob pol enajstih dopoldne je opazovalnica II. bataljona proti Trebnjem sporočila, da je krenila iz postojanke sovražnikova kolona. II. bataljon, v katerem je bil tudi namestnik komandanta brigade Luka, je brž razmestil čete z namenom, da spusti prodirajočo kolono medse, jo obkoli in potolče. 1. in 2. četa sta se razvrstili na položaje in pod vas Vrhrebnje tako, da je levo krilo okrepila četa zahodno-dolenjskega odreda, vrh Trebnjega vrha pa je zasedla 3. četa, ki je bila obenem v rezervi.

Okoli poldne so se že spopadli borci s sovražnikovo predhodnico na izpostavljenih položajih 1. in 2. čete. Kmalu je postalo jasno, da ne bo moč prodirajoče kolone obkoliti, ker ima bataljon na voljo premalo sil. Sovražnik je štel kakšnih 500 mož in mu je 45 mul nosilo težko orožje, od minometalcev do gorskega topa, zato pa je imel za zavarovanje takšne dragocene glavnine izredno močne pobočnice.

Ko je naletela sovražnikova kolona na prvi odpor, so pričeli z minami in granatami obdelovati partizanske položaje. Od artilerijskega ognja so se vžgale slamnate strehe Vrhrebnjega, tako da je zagorela vsa vas, kar je oteževalo branilcem

borbo. Ko sta imeli četi že precej ranjenih, in da bi prihranili vaščanom žrtve, se je ves bataljon premaknil više nad vas, da obrani in zadrži Trebnji vrh, ki obvladuje vso okolico.

Sedaj šele se je razbesnela borba. Fašisti so napadali kot še nikoli. Kot pijani so rjovedi in cepali pred partizanske položaje.

Ko je v jurišu fašistom pošla sapa, so jurišali nanje partizani.

In ker je bila nedelja in žeganje, so iz bližnjih Repč prinesle žene partizanom na položaje praznično kosilo!

To je borce še bolj podžgalo. Največje breme je bilo na 2. četi, ki je držala sredino fronte. Čeprav sta padla že namestnik komandirja čete Marko Bukovec in desetar Stanko Bavec, ranjen pa je bil tudi komandir čete Stane Kamnikar, ki je bil vsem zgled hrabrosti, borci niso odnehali. Komisarka Ivanka Mulčeva se je borila najbolj zagrizeno, vsem pa sta bila v pomoč mitraljezca Cvetu in Gruden.

Cvetu in Grudnu, ki sta edina še držala izpostavljeni položaj, je pričelo zmanjkovati municije, nove pa ni bilo moč dobiti.

Da bi si prihranil žrtve, se je bataljon pričel umikati, ko je sovražnik znova pritisnil. Premik je varovala 3. četa. Ko je bila že na tem, da tudi ona zapusti taborišče, se je nenadoma umaknil sovražnik. Komandir 1. čete Gašper je prodril čisto nepričakovano z enim svojim vodom z desnega krila v sovražnikovo črto in s tem presenetljivim manevrom ogrozil položaj italijanskega topa, ki je iz daljave vsega dvesto korakov s šrapneli zasipaval partizanske položaje.

Zadnji nalet je bil sovražniku še potreben samo zato, da je pospravil z borišča svoje mrtve in ranjene. Bilo jih je precej, med njimi tudi artilerijski podporočnik Falco Marini.

Medtem ko je bilo vse mirno na položajih III. bataljona pa tudi I. ni imel nobene razburljive prigode, je stal IV. bataljon s sovražnikom ves dan iz oči v oči pred Dobrničem. Čete so zavzele položaje na robu gozda pred ravnino, ki loči postojanko od Lisca. Kljub več kot kilometer dolgi čistini je sovražnik napadal s pehoto in se je trdovratno boril, da bi izrinil partizane iz bližine svojega oporišča. Strelci so prihajali kar frontalno in v vrstah pred partizansko orožje, ki je bilo dobro zakrito in vkopano.

Sovražnik je hotel na vsak način zadržati nasprotnika daleč od ceste, ki pripelje v Dobrnič iz Trebnjega. Nadejal se je, da bo od tam prišla okrepitev, kajti kolona Pelazzi je že bila v Trebnjem.

Vsa pozornost štaba IV. bataljona je bila obrnjena na postojanko v Dobrniču. Zato so minerci bataljona prejeli naročilo, naj minirajo predvsem cesto, ki pelje iz Dobrniča proti Dobravi in dalje proti Žužemberku. Čeprav so zanemarili cesto, ki pripelje v Dobrnič iz Trebnjega, pa je na njej le razneslo tanketo, ki je zavozila na partizansko mino.

Veliko delo so opravili minerci Cvetu Poljak, Rado Dubrovič in Jožko Matelič. Rado je že prej izdelal mine z lesenimi zaboji, da jih ne bi zasledili morebitni iskalci min. Poiskali so primeren prostor za miniranje — ta je bil na blagem ovinku in na klancu na cesti za vasjo Preska, slab streljaj daleč od Dobrniča proti Dobravi oziroma Žužemberku. Ko so pri belem dnevu vkopavali mine in brazgotine na cesti zakrivali s konjskimi odpadki, je priletel avion in ubil enega od pomočnikov minercev. Vendar je bil ta del ceste kljub temu dobro pripravljen za sprejem morebitne oklepne kolone.

Ponoči so se borci IV. bataljona približali samemu Dobrniču in ga od blizu obstreljevali, da bi zrahljali živce onim v postojanki. Neki belogardist, ki je imel zvezo s partizani, pa jih je celo popeljal na uspešno rekvizicijo na obrobje vasi.

Borba za sam Žužemberk se je z nočjo spet razplamtela. Napadalcem je uspelo, da so razstrelili skoraj vso sodnijo, branilci v njej pa so se še upirali in zasipali brigadne položaje z minami in bombami.

Junija 1942 v Sodražici. Mirko Bračič, Bojan Polak-Stjenka in Langi, politični komisar bataljona Šercerjeve brigade, pri kosilu

Napadajočima brigadama je delala preglavice tudi osrednja utrdba nad Zafaro, kjer sta bila močno utrjena in povezana med seboj velika dvostolpna cerkev in obširno župnišče, zgrajeno na visoki kamniti škarpni.

To noč, med 25. in 26. julijem, je uspelo koloni Pelazzi, da se je neovirano pretolkla pod zaščito tankov in oklepnikov iz Trebnjega v Dobrnič. Tako je ta postojanka narasla na 1000 mož, z vsem težkim in najtežjim orožjem vred.

26. julija zjutraj so obiskali borce II. bataljona na položajih okoli Trebnjega vrha domačini iz Trebnjega. Borcem so prinesli v priznanje in zahvalo nahrbtnik cigaret in presenetljivo novico — Mussolinija je vzel vrag, fašizem je propadel!

In med razgovorom so borcem razkrili tudi vest, da so vojaki v postojanki po včerajšnji borbi zelo preplašeni. Z opazovalnice II. bataljona pod Vrhtrebnjem so sicer malo kasneje poslali sporočilo, da je odšla iz postojanke kolona vojakov, ki pa si ne upa dlje kot do roba prvega gozda v dolini.

Pozornim opazovalcem štaba bataljona ni ušlo, da se v postojanki nekaj pripravlja, zato so zapovedali strogo pripravljenost, zlasti minercem. Vsakdo na položaju je tudi vedel, kaj mu je storiti.

Deveta ura je že minila, ko se je začulo iz postojanke grozljivo ropotanje motorizirane kolone in kmalu nato je izpeljal iz Dobrnicha v predhodnico prvi oklepnik najtežjega kalibra, z veliko kupolo, za njim pa se je uvrstil tank, pa spet oklepnik, pa tank, in tako naprej. Ko so se zvrstila na cesto proti Preski oklepna vozila, je vstopila v kolono še pešadija z mulami, otovorjenimi z orožjem in municijo.

Predirljivo so ječale gosenice tankov in ropot motorjev, in tistega koščka ceste do prve bataljonske zasede ni in ni hotelo biti konca.

Končno — izza blagega ovinka in po klancu se je primajal oklepnik iz predhodnice. Strahovito je zagrmelo. Minerec Cvetko je ob pravem trenutku zavrtel ročico in podvozje pošasti je razneslo...

V trenutku je nastala tišina. Nobenega strela ni bilo, ne z ene ne z druge strani. Nato pa se je vsul na sovražnikovo kolono z bataljonskih položajev strahovit ogenj.

Potem so se spet zaslišali motorji oklepnikov in tankov in peket muljih kopit. Kolona se je v trenutku zavrtela na peti in jo ucvrla v pospešenem maršu — nazaj v Dobrnič, partizani pa so zaplenili top, dva težka mitraljeza in municijo.

Minerca Cvetko in Rado sta dobila za nagrado, in ker sta bila junaka dneva, vsak po eno pištolo — beretto.

Razgretih borcev ni motila niti močna kanonada iz postojanke niti avion, ki je priletel kmalu za tem in bombardiral in mitraljiral vso okolico.

Ne I. ne III. bataljon nista imela tega dne nobenih stikov s sovražnikom.

General Gambarar je sklenil iz bataljona črnih srajc »XXI aprile«, 2. bataljona 23. pehotnega polka in voda lahkih tankov na hitro sestaviti novo kolono »Cannata«, ki je prišla 26. julija zvečer do postojanke v Selih pri Šumberku in tam prenočila.

V noči na 27. julij so gubčevci zažgali v Žužemberku še župnišče, ki je gorelo kot bakla. Pripravljali so se za zadnji naskok, pa niso mogli blizu utrdbam na strmem hribu, medtem ko je bila Šercerjeva na preži, kaj bodo ukrenili v Dobrniču.

Dopoldne je sovražnik krenil iz dobrniške postojanke v treh kolonah po vseh treh cestah, ki vodijo proti Podliscu, Preski in Artmanji vasi. Napredovanje srednje kolone je podpiralo šest tankov.

Zamisel, da bi prodirali z močnimi pobočnicami, ni bila slaba. Četa zahodno-dolenjskega odreda je zapustila svoje položaje in odprla desno krilo IV. bataljona. Tako je ostal za obrambo kote 293 le komisar 3. čete Črt s šestimi borci. Ti so zadrževali pobočnice toliko časa, da je komandant bataljona Ronko lahko premestil čete na novo obrambno črto, ki pelje iz Dobrniča v Dobravo in naprej v Žužemberk.

Glavnina s tanki si ni upala iz Dobrniča, dokler ne bosta pobočnici razčistili položaja na fronti.

Ko se je Črt s kote 293 pripojil k bataljonu, so pričeli prihajati na čistino pod koto radovedni vojaki. Borci so postajali nestrpni; nenadoma pa je zaregljalo, usekalo. Vsak borec je imel po dve tarči.

Pohoda na Žužemberk je bilo s te strani, vsaj za nekaj ur, konec. Tanki so se brž vrnili v Dobrnič in iz postojanke pričeli nabijati na dozdevne partizanske položaje. Ker pa so ti imeli nad glavami drevje in veje, jim mine in granate niso prišle do živega.

IV. bataljon bi se ne umaknil, ker je imel dobre položaje, ko se ne bi položaj nepričakovano spremenil tam, kjer je bil na preži I. bataljon.

Iz Sel pri Šumberku je krenila proti Žužemberku kolona »Cannata« s 1000 možmi in 12 tanki, ki se je nad vasjo Reber spopadla z 2. in 3. četo I. bataljona — 1. je bila s IV. bataljonom — ki pa nista mogli vzdržati pritiska. Iz ognja se jim je izmuznila predhodnica, ki je dosegla ob 15. uri Žužemberk in se spojila z blokirano posadko.

I. bataljon je vse do večera z ostrimi napadi oviral premik koloni in ji zadal precej žrtev, vendar predora ni mogel zamašiti, tako da je bila vsa pomoč v Žužemberku že ob 19. uri.

S tem je bila končana borba za Žužemberk.

Šercerjeva brigada je pobila 14 vojakov in 2 oficirja, ranila pa 27 vojakov in 2 oficirja.

Sama je imela do 27. julija dva mrtva in 10 ranjenih.

V noči na 28. julij sta se I. in IV. bataljon zbrala na položajih okrog vasi Podlipa, III. bataljon je imel eno četo pri I., dve sta se pa premaknili v zasede okoli vasi Zalisec, medtem ko se je II. bataljon nastanil okoli vasi Gorenji vrh, kjer je varoval dohode proti Trebnjemu.

Čez dan naj bi I. bataljon zasedel položaje IV. bataljona iz prejšnjega dne nad vasjo Korita, pa tega ni mogel, ker je bil tam še od prejšnjega dne utrjen sovražnik.

*Načelnik glavnega štaba NOV in POS
narodni heroj Milovan Šaranović, padel
30. julija 1943 v bližini Sel pri Šumberku*

Zato se je nastanil na nasprotnem pobočju vzhodno od vasi Dobrava, kjer je čakal novih povelj.

Tudi IV. bataljon je skušal zasesti svoje položaje iz prejšnjega dne, vendar jih je držala kolona Pelazzi, ki se čez noč ni nikamor premaknila. Zato se je tudi ta bataljon zadovoljil s položaji med Dobravo in Podlipo.

Tako je Šercerjeva brigada še vedno držala v rokah dohode k Žužemberku od Trebnjega do Dobrnica, kolona polkovnika Cannate in posadka žužemberške garnizije pa sta obdržali priborjeni koridor Šentvid pri Stični—Sela—Šumberk—Žužemberk in po njem odvažali iz obkoljene postojanke ranjence in dovažali živež, orožje in strelivo.

Ponoči se je umaknila pred nevihto in dežjem v vas Gorenji vrh 2. četa II. bataljona, ki je ostala doma in varovala taborišče, medtem ko sta odšli drugi dve četi v akcijo proti Trebnjemu. Ob desetih zvečer pa so v Trebnjem sprožili topove, ki so imeli cevi obrnjene proti Gorenjemu vrhu. Ena od granat je zadela hišo, v kateri so počivali borci 2. čete, ki se je proslavila s svojimi bombaši že v mnogih borbah.

Po tej granati in po borbah na Trebnjem vrhu te čete skoraj ni bilo več.

Nekaj pred polnočjo sta krenila I. in IV. bataljon v vas Rdeči Kal, kamor je prispel s svojimi ranjenci že tudi II. bataljon, nato pa so vsi trije bataljoni krenili ob štirih zjutraj za Tomšičevo brigado čez Vrhtrebnje in Grmado skozi vas Luža proti Gornjemu Šumberku. Z njimi je bil tudi ves pratež in ranjenci vseh štirih brigad oziroma obeh divizij.

Cesto Dobrnica—Trebnje so prekoračili tik pred močno sovražnikovo patroljo, ki je za partizansko zaščitnico spustila še nekaj rafalov. General Gambaro je dobil poročila obveščevalcev, da se zadržujejo močne »komunistične bande« na ozemlju Lipovcev in Ajdovca, in je sklenil, da jih napade in uniči.

Ker je sovražni patrolji ušla čez cesto kolona, je posegla po njej kmalu za tem trebanjska in dobrniška artilerija. Brigadno kolono sta spremljali — vse do Babne gore, kjer se je utaborila na položajih okoli vasi in se pripravljala na večerno akcijo.

V zameno za izgubljeni Žužemberk naj bi padla postojanka Sela pri Šumberku, ki jo je varovalo kakšnih 200 Italijanov in belogardistov. Za napad na postojanko je bila določena Šercerjeva brigada, ki bi vdrla z nenadnim naskokom I. in IV. bataljona v sredo postojanke, naredila zmedo in obvladala utrdbe s posadkami.

Vse drugo bi bilo potem igrača. Akcija bi morala biti končana v eni noči.

Popoldne so si ogledali za napad izbrano postojanko vsi tisti, ki so kasneje v akciji tudi sodelovali. Ta pomanjkljivost prejšnjih akcij se je v borbah močno poznala.

Povzpeli so se na razvaline gradu Šumberk in določili, iz katere smeri bodo napadli: od juga, jugozahoda in zahoda.

Ker je bila postojanka močno utrjena z bunkerji, ki so povezovali na zunanjem robu vasi med seboj vsa vaška poslopja, bi se bombaši priplazili do lesenega listnjaka na vrhu strmine pod šumberškim gradom, tam zažgali baklo s plastikom in jo vrgli v bunker. Pot v postojanko bi bila prosta. — Napad naj bi se začel opolnoči.

Zbiranje brigad okoli Sel pri Šumberku pa ni ostalo prikrito sovražniku. Že med ogledovanjem je z avioni in artilerijo obdeloval področje Šumberka, kjer je zasedla položaje Cankarjeva brigada.

Ker pa vse tri brigade niso mogle priti ob pravem času na svoje izhodiščne položaje, je bil napad na postojanko preložen na prihodnjo noč. III. bataljonu Šercerjeve, ki je zamenjal na položajih okoli Gornjega Šumberka Cankarjevo brigado, se je pridružil tudi IV. bataljon, I. in II. bataljon pa sta se razporedila okrog Orlake. Gubčeva se akcije ni udeležila, ker se je umaknila na ozemlje Travnice gore.

30. julija je bila postojanka blokirana. Sovražnik je začutil pritisk in je po malem ves dan obdeloval bližnjo in daljnjo okolico z artilerijo. Ena od granat je ubila Milovana Šaranovića, načelnika glavnega štaba, Dragana Jevtića, komandanta XV. divizije in Ivana Kovačića-Nandeta, namestnika politkomisarja glavnega štaba.

Ker je bila sprememba ure sporočena šele zadnji trenutek, so bataljoni prevrnili v ogenj kotle z nedokuhano večerjo in brž krenili v napad. Čemu ta naglica ni vedel nihče.

Ni bila še trda noč, ko so se pričeli plaziti k postojanki z določenih smeri bombaši. Vse je bilo mirno in tiho, nenadoma pa so zaropotale pred utrdbami prazne konzervne škatle in podobna ropotija.

Takrat je proti bataljonoma vsekalo z vseh strani in iz vsega orožja.

Strahovit trušč in bojni metež je razvihral okolico. Regljalo je na desetine mitraljezov, pušk, treskale so bombe in vmes mine vseh kalibrov.

Ena je kmalu zadela v polno. Udarila je prav v top, ranjena pa sta bila brigadni komandant Vasja, njegov namestnik Luka, enemu od strežbe je stisnila prsi, drugemu pa odtrgala roko.

Potem se je oglasilo še dvajset topov s Trebnjega, Dobrniča, Šentvida, Vidma in Zagradca.

Vse okoliške postojanke, z napadeno vred, so pričakovale napad in se nanj dobro pripravile. Orožje je bilo naravnano na dohode, od koder naj bi prišli partizani. Vsak strelec v bunkerjih zunanjega obroča utrdbe je imel po dve puški, da je zamenjal žarečo za hladno, vsak mitraljezec je imel rezervno cev več, pred utrdbo so razprostrli žico s pločevino.

Narodni heroj Dragan Jevtić, komandant XV. divizije NOV in POJ, padel 30. julija 1943 pri Sela Sumberku

Takšne kanonade partizani še niso doživeli. Vsa noč je bila en sam trušč ekrazita, železja in smradu po razstrelivu. Da je bila nesreča še večja, so bombaši zažgali listnjak na prvem zunanem obrambnem obroču, ki je gorel s takšnim plamenom, da je bilo svetlo vse do bližnjega gozda, partizanov pa je bilo po čistinah kot vrabcev, in vsakega se je videlo posebej.

Do jutranjega svita se je brigada zbrala na izhodiščnih položajih in v zasedi na Šumberku prežala na postojanko. Ker so ostali brez obeh komandantov, je brigado prevzel komandant II. bataljona Jože.

Partizanom je bilo tesno pri srcu. Ze pred dvema dnevom so pogrešili obveščevalca I. bataljona Cirila, skoraj petdesetletnega borca — prostovoljca še iz lanske pomladi, ki se je v prvi svetovni vojni udeležil znanega judenburškega upora. Iz Ljubljane je dobil pred dnevi sporočilo, da se žena in hči zabavata z Italijani. To ga je silno potrlo. Pa ne da se je odpravil kam proti domu in so ga prijeli in je v stiski kaj izblebetal o nameri brigad pred Šumberkom?!

Čez dan ni bilo opaziti nobenega premikanja, ne slišati kakšnega glasu.

Šele pozno popoldne se je spreletaval nad nočnim peklom avion, ki je po malem odmetaval bombe in sipal rafale. Kar ni bomb eksplodiralo, jih je sproti pobiral s svojimi minerci komandir Ciril.

Nad Orloko je štab brigade, kolikor ga je še ostalo, napravil obračun bojev zadnjega tedna: osem borcev mrtvih, sedem huje, 18 laže ranjenih.

Štabu II. bataljona so se javili na raport njegovi kuharji. Prosili so, da jih odvežejo kuharske službe in dodelijo v bojne enote. V vasi, kjer so imeli po hišah kuhinje, so tako padale granate, da so popokali vsi zidovi in je razmetavalo kot ob potresu pohištvo, s sten pa so popadale vse podobe in ure, in podrlo je vse dimnike. Eden od kuharjev je poiskal kaj dvomljivo zavetje, ko je zaslišal po zraku švist topovske granate — je skočil kar v vodnjak, ko je iz njega pravkar zajemal vodo.

Narodni heroj Ljubo Sercer, po katerem je bila imenovana četrta slovenska partizanska udarna brigada, je padel pod italijanskimi streli 22. decembra 1941

Biti v zaledju je bilo zadnje čase huje kot onim, ki so bili na fronti.

V brigadi so o najpomembnejšem političnem dogodku leta — Mussolinijevem padcu, lahko le ugotavljali, da zaradi propada fašizma ni nobene demoralizacije pri sovražniku. Narobe: pokazal je večjo zagnanost in zagrizenost...

Komandant Jože in komisar II. bataljona Radoš sta pripovedovala, kako so pred dnevi poslali še z Rdečega Kala neko žensko s pismom komandantu posadke v Dobrnič s pozivom, da je nesmiselno, da se borijo še naprej, ker je fašizem propadel, in se morajo boriti sedaj eni in drugi proti skupnemu sovražniku — Nemcem.

Ženska jim je prinesla nazaj sporočilo, da se oni borijo odslej za Italijo in — na svidenje v gozdovih!...

TOREJ — VOJNA SE NADALJUJE

Sovražnik ni opustil stika z brigadami. Dan po borbi za Sela sta 2. in 3. bataljon 52. sovražnikovega pehotnega polka stopila v akcijo, da bi deblokirala postojanko oziroma »policijsko postajo« v Selih pri Šumberku. Pri tem so se jim postavile krepko po robu enote Cankarjeve brigade v okolišju Lučarjevega Kala in Tomšičeve brigade okoli Rdečega Kala. Ker prehodi ponoči niso bili varni, sta prenočevala kar v gozdu.

Zjutraj sta se jim pridružila še 4. bataljon črnih srajc in 1. bataljon 51. pehotnega polka.

Sercerjeve brigade okoli Orlake še niso zasledili. Pač pa je sovražnik napadel Cankarjevo brigado, ko je 1. avgusta počivala v vasi Lučarjev Kal. Na borišče so hiteli tudi borci Šercerjeve brigade, ki jih je vodil načelnik štaba in sedaj namestnik komandanta Mile Kilibarda. Pri goreči vasi so še ostali požigalci in čakali v zasedah na partizane, ki bodo prav gotovo prišli na pomoč.

Bataljoni so imeli ves dan ostre borbe, v katerih je padlo sedem sovražnikovih vojakov, en oficir — poročnik in en belogardist, ranjenih pa je bilo 18 vojakov in 3 belogardisti.

Tudi Tomšičeva in Gubčeva sta se tega dne bojevali pri Liscu in sta pobili tri vojake, dva pa ranili.

Šercerjeva in Cankarjeva brigada sta se v noči od 1. na 2. avgust umaknili iz bližine Sel pri Šumberku proti vzhodu in se ustavili na področju Rdečega Kala in Ajdovca. Ta premik je takoj ugotovila sovražna skupina Pelazzi, ki je bila že navsezgodaj s 117. udarnim bataljonom, s posebnima bataljonoma št. 1 in 2 ter z vodom minometalcev na ozemlju južno in jugovzhodno od Šumberka.

Brigade so bile ta in naslednji dan na položajih v gozdovih pod Ajdovcem in se zavarovale z zasekami in močnimi patroljami.

Medtem pa je poveljstvo pehotne divizije »Isonzo« odkrilo položaje brigad, in sicer, da se Šercerjeva in Tomšičeva zadržujeta v gozdnatem predelu vzdolž ceste Vrbovec—Jordankal ter v coni med Kalom in Malim vrhom, in da se v coni Veliki vrh in Zahoški hrib zadržuje Cankarjeva brigada.

Potem je poveljstvo divizije »Isonzo« še ugotovilo, da je pod stalnim nadzorstvom obhodnih patrolj teh treh brigad vse ozemlje od Žužemberka—Dobrniča—Jordankala—Ajdovca do Lipovca in da so vse ceste okoli cone brigadnih položajev zaminirane in zasekane.

Ob teh ugotovitvah, ki so bile povsem točne, spregledali so le Gubčevo brigado, je izdal poveljnik divizije general Maccario 3. avgusta ob 21.30 ukaz, da se prične ob uri, ki jo bo on določil, naslednjega dne velik pohod proti brigadam v štirih kolonah in z osmimi bataljoni, ob sodelovanju vseh okoliških garnizij in s podporo topništva in letalstva.

Ne da bi brigade vedele za to povelje, so se v noči od 3. na 4. avgust v največji tišini umaknile iz ogroženega ozemlja . . .

General Gambaro je spet enkrat udaril v prazno.

Za časa boja

Edvard Kocbek

*Sonce, staro sonce z neba
ogenj žarki v srca suje,
meni v prsih, meni v prsih
tesna bolečina kljuje.*

*Streli, streli, smrtni kriki,
zemlja, veter in požari,
slutnja leta med spomini,
vsi smo novi svet in stari.*

*Strah in srčnost, mir in zmeda,
streli, streli, vsi smo eno,
kdor le more, naj se spomni,
da ni nič, prav nič zgubljeno.*

*Vonj po smoli in smodniku,
težka, strašna, zadnja muka,
ko pa strojnica preneha,
kukavica nam zakuka.*

Terenski in rajonski odbor je imel pri svojem delu zelo težke pogoje. Prebivalstvo, večina klerikalno usmerjeno, je nasadalo klerikalni propagandi. Našli so se ljudje, ki so odkrito nasprotovali osvobodilnemu gibanju in somišljenike ovajali Italijanom.

Zaradi tega in tudi zaradi nadaljnjih nepredvidenih neprilik je bil odbor prisiljen, da nekaj ukrene, in sicer čimprej. Sprejeli so sklep, da odbor navidezno razpustijo in skličejo širši sestanek, na katerega bi povabili tudi vse tiste, ki niso dovolj zanesljivi in ki so na obe strani. S tem, da bi jih navidezno vključili v delo, naj bi jih nekako prisilili, da bi molčali, če že kaj vedo o delu in članih terenskega odbora.

Sestanek je bil sklican v prvi polovici meseca decembra 1941 v posebni sobi gostilne Slavka Vehovca. Poleg te sobe so imeli Italijani oficirsko menzo, ki je bila ponavadi vedno polna. Vabilu so se odzvali vsi vabljeni tržani. Poleg dr. Ludvika Žnidaršiča so se sestanka udeležili še France Smrke, Ivan Rakef in Stane Vehovec.

O dosedanjem delu je spregovoril dr. Ludvik Žnidaršič. Med drugim je poudaril, da so doslej samo zbirali hrano in obleko za vse tiste, ki so pribežali pred nemškim in italijanskim terorjem in se zdaj skrivajo v Brezovi rebri, Frati in okoliških vaseh. Poudaril je, da je dolžnost vseh poštenih Slovencev, da te ljudi podprejo in jim nudijo vsaj najnujnejše življenjske potrebščine. In to bo tudi glavna naloga bodočega novo izvoljenega odbora.

Niti z besedo pa ni omenil drugega dela terenske organizacije in tudi ne organizacije rajonskega odbora, vaških zaščit in vaških zaupnikov. Opozoril je, da je glavni namen sestanka izvolitev novega odbora. Priporočal pa je, naj v novi odbor ne izvolijo katerega od dosedanjih članov, ker so že vsi precej kompromitirani in bi bilo nadaljnje delo zelo tvegano, če ne čisto onemogočeno. Zaradi tega se dosednji odbor razhaja. Predlagal je, naj se novi odbor čimbolj razširi, ker bodo pred njim vsak dan večje in zahtevnejše naloge. Vsi vabljeni so bili izvoljeni v odbor, po poprejšnjem dogovoru z Ivanom Rakefom pa smo tudi njega nekako vrinili vanj, da nas je obveščal o sestankih in njihovem delu.

Stari odbor je še naprej opravljal svoje naloge, zdaj seveda bolj varno in sproščeno.

In tako sta delala v Žužemberku dva terenska odbora: novo izvoljeni kot »l e g a l n i«, prejšnji odbor pa kot »i l e g a l n i«. To je bil menda edinstveni primer v Slo-

veniji. Novi odbor ni imel posebno zahtevnih in odgovornih nalog. Nekaj časa se je opletal z zbiranjem hrane in drugega materiala, nobenega vpogleda pa ni imel v dosedanje delo na terenu, tudi partizanske literature in propagandnega materiala ni dobival. Nobenih stikov ni imel z rajonskim odborom v Žužemberku in tudi ne z nobenim aktivistom. Bil je prepuščen samemu sebi.

Na nastalo stanje je bil opozorjen tudi okrožni odbor OF v Novem mestu, ki se je popolnoma strinjal s tem in dal vse priznanje za posrečeno akcijo.

Stari »ilegalni« odbor je bil še naprej povezan z OOOF Novo mesto, s terenci v Krki, Stični in Zagradcu, kakor tudi s partizanskimi enotami in aktivisti.

Večina članov tega novega »legalnega« odbora je prešla kasneje v belo gardo, nekaj jih je dezertiralo od partizanov, nekateri pa so se skrivali po raznih »cimprih« in zidanicah. Italijani so že precej časa slutili, ker so bili opozorjeni od svojih ovaduhov, da je glavno zbirališče podtalnega delovanja in zbirališče članov domačih odborov, raznih delegatov iz Novega mesta in Ljubljane pri dr. Ludviku Žnidaršiču in Jožetu Smrketu. Kljub večkratnim preiskavam in poostrenemu nadzorstvu pa se le niso mogli dokopati do nikakršnih vidnih in otipljivih dokazov. Zato so preselili iz trga k Jožetu Smrketu tajno politično policijo, ki je od tu laže nadzorovala hišo dr. Ludvika Žnidaršiča, obiskovalce v gostilni Jožeta Smrketa, predvsem pa seveda domače.

Tajna policija je v dimniku napeljala prisluškovalni aparat, ki pa smo ga kmalu izsledili. Na sestankih, ki so bili povečini v sosednji sobi, smo se pogovarjali čisto potihoma, kadar je šlo za politične in organizacijske zadeve, ali pa pisali na listke, drugače pa se med trkanjem s kozarci glasno pogovarjali in tudi zapeli kakšno.

Oskrbovanje partizanskih enot z opremo in hrano je bilo čedalje hujši problem. To se je pokazalo že v mesecu oktobru 1941, ko je bilo treba opremiti prostovoljce, ki so se udeležili napada na Bučko. Najtežje je bilo z obutvijo, saj takrat v trgu ni bilo nobene trgovine s tem blagom.

Iz te zadrege pa nam je pomagal Karel Plot, ki je za vse udeležence izdelal — brezplačno seveda — gojzarje.

Z drugo opremo je bilo lažje. Vsi trgovci, razen ene izjeme, so bili naši somišljeniki in vedno pripravljeni podpreti naše zbiralne akcije z blagom, hrano pa tudi z denarnimi prispevki.

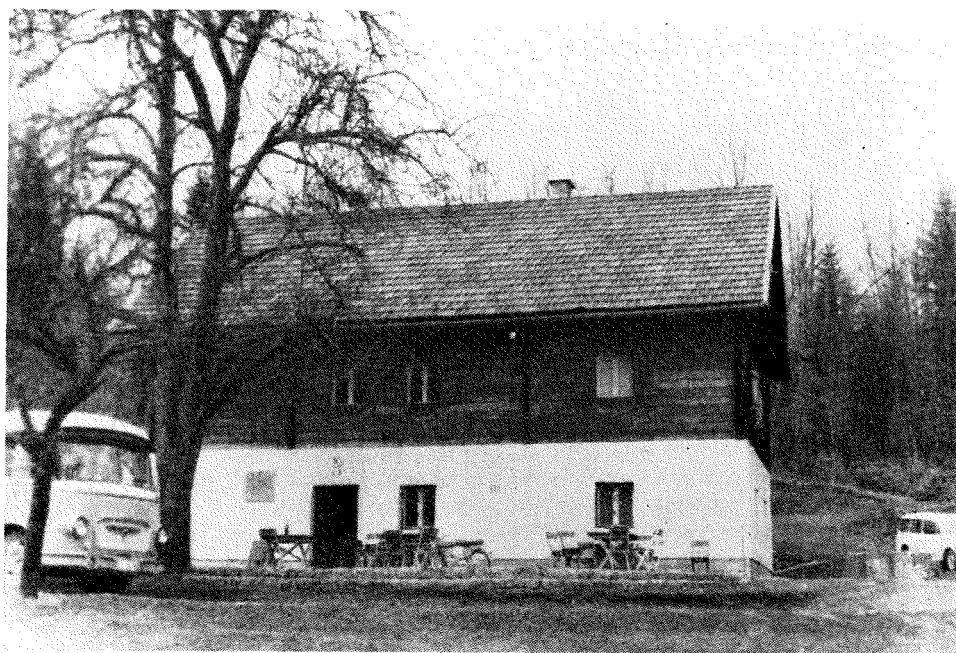
Predvsem so pomagali:

Dr. France Debeljak, Alojzij Hotko, Dragi Jerše, dr. Emerik Ločnik, Mirko Medvešček, Albin Pehani, Franc Pirc, Rajko Picek, Jože Smole, Jože Smrke in Stane Vehovec.

Pri zbiranju obleke, hrane, sanitetnega materiala in cigaret je pomagala prof. Marija Smrketova s pomočjo mladincev in v povezavi z Vero Pirčevo, Ivom Fabijanijem in Lojzetom Šavornom. Sodelovale pa predvsem: gostilničarka Marija Smrketova, Pepca Fabijanijeva, Tilka Dularjeva in njena hčerka Tilka ter Terezija Vrcetova.

Terenski odbor je bil zaradi pomanjkanja obutve nekako prisiljen pripraviti čevljarstvo delavnico. Ta je bila pri Neži Plot, vodila pa sta jo Karel Plot in Maks Punčuh, ki se je sredi januarja 1942 umaknil pred Italijani iz Ljubljane. Delavnica je bila sredi trga in bila je v nevarnosti, da jo odkrijejo. Zato se je Maks Punčuh odselil k Jožetu Smrketu, kjer je delal do marca 1942, ko je bila Smrketova hiša požgana. Z delom je nadaljeval pri Dragiju Jeršetu do srede junija 1942, do odhoda v partizane, nato pa je Karel Plot sam nadaljeval s tem delom, dokler ga niso vpoklicali v čevljarstvo delavnico v Žvirčah. Vsa ta dela so prevzeli drugi obrtniki in jih opravljali s presledki do osvoboditve.

V nekdanji papirnici pod gradom je bila tovarna usnja, katere lastnik je bil Karel Lavrič, po njegovi smrti pa njegov sin Nande. Vse od leta 1941 pa do 1945, ko je bila tovarna zaradi bombardiranja požgana in delno porušena, sta brezplačno

Frata, osrednje zbirališče prvih dolenskih partizanov

dajala ves potreben material partizanskim enotam in domačim obrtnikom, ki so delali za partizane in terenske delavce. Kakor pa so rasle partizanske enote, tako so se večale tudi potrebe in obrtniki so pogosto komaj zmagovali naročila. Vse to delo so opravljali prostovoljno, z veliko požrtvovalnostjo pa tudi zastonj.

Pri tem delu so se posebno izkazali:

Za čevljarska dela: Slavko Gliha in Jože Gliha-Centar.

Za krojaška dela: Ivan Črnagoj iz Gradenca, Jože Prušek, Franc Plut iz Lašč, Albin Smrke in Lojze Smrke.

Za šiviljska dela: Anica Črnagoj iz Gradenca, Tončka Legan in Amalija Smrke. Pekarna Karla Mervarja.

Kasneje pa: Debeljakova mama iz Podgozda, Anica in Knafelčeva mama iz Jame, Dušan Može iz Dvora in Angelca Repar iz Jame.

Pozimi 1941/42 je zapadlo precej snega. V takih snežnih razmerah je bil avtobusni promet z Ivančno gorico precej nereden. Pa tudi z okrožnim odborom OF v Novem mestu ni bilo prave povezave. Partizanska literatura in propagandni material je zaostajal in tako je bil terenski in rajonski odbor navezan le sam nase.

Glavno delo je bilo osredotočeno na živahnejše, močnejše in načrtno širjenje idej narodnoosvobodilnega boja, kar naj bi krepilo zavest somišljenikov po terenu za ustanavljanje vaških zaščit, ki bi bile pooblašcene in zadolžene za pomoč partizanskim enotam pri prenašanju in prevažanju ranjencev in materiala, pri zbiranju hrane, pri obveščevalnih in kurirskih poslih, za vodiče in zbiranje orožja.

Širši sestanki so bili v mesecu februarju in marcu 1942: na Blaju pod Vrhovem v zidanici Franceta Pirca in pri njem doma v kleti, na kegljišču pri Albinu Pehaniju, pri Jožetu Smrketu, v Kriški gori v zidanici Staneta Vehovca in doma, in pri dr. Ludviku Znidaršiču.

Na skoro vseh teh sestankih je poleg domačinov poročal tudi Lado Ambrožič kot delegat okrožnega odbora OF Novo mesto. V kratkem času je štela vaška zaščita skoro 100 članov, ki so bili tudi delno oboroženi. Bili so tudi pripravljene iti v partizane, brž ko bi jih poklicali. Člani vaških zaščit iz Malega in Velikega Lipja so že v juniju in julija 1942 sodelovali pri raznih akcijah na italijansko postojanko v Žužemberku. V januarju 1942 je bil sklican plenum okrožnega odbora OF v Novem mestu, katerega se je udeležil dr. Ludvik Žnidaršič kot sekretar rajonskega odbora. Kmalu po tem je bil sklican tudi sestanek vojaških referentov, ki je bil pri Slavku Moretu in se ga je udeležil France Smrke. Na obeh sestankih so obravnavali politične razmere na terenu in bodoče delo. Glavne naloge pri tem so bile: poživiti delo, vključiti čimveč mladine v aktivno delo in jih pripraviti za odhod v partizanske enote in tako pripravljati množičen upor proti okupatorju.

Takoj po teh sestankih sta dr. Ludvik Žnidaršič in France Smrke večkrat obiskala dolenjski bataljon, ki je taboril na Rdečem kamnu na Rogu in s katerim sta imela stalno povezavo. Namen teh obiskov je bila boljša medsebojna povezava, izmenjava mnenj o trenutnem političnem položaju v Suhi krajini in razgovor o pripravah za napad na karabinjersko postajo. Za ta napad je bil izdelan tudi podroben načrt. Domenjeno je bilo, da bodo rajonski odbor poprej obvestili o dnevu napada, da bodo pri likvidaciji postojanke sodelovali tudi aktivisti in vaške zaščite. To pa ne toliko zaradi pomoči napadajočemu bataljonu, temveč v prvi vrsti zato, da bi se tako pripravili za morebitne kasnejše oborožene akcije.

Pri teh obiskih je nudil dr. Ludvik Žnidaršič partizanom tudi zdravniško pomoč in zdravila.

Ponoči 25. marca 1942 je prišel v Stransko vas pod vodstvom Žaneta Moreta in komisarja Dušana Pirjevca-Ahaca dolenjski bataljon z namenom, da napade karabinjersko postojanko. O njihovem prihodu in nameravanem napadu, kljub dogovoru v taborišču na Rdečem kamnu, ni bil obveščen noben član terenskega odbora.

V zgodnjih jutranjih urah dne 26. marca se je začel napad s 7 partizani, drugi pa so bili na položajih na desnem bregu Krke. Namesto da bi štab bataljona odredil večjo skupino za napad in se tudi sam udeležil in vodil akcijo, so pri cerkvi sv. Roka z daljnogledi opazovali napadajoče. Zato ni prav nič čudno, da se likvidacija postojanke ni posrečila. Posadka je štela z brigadirjem 5 karabinerjev in 2 bivša jugoslovanska orožnika. Ravno ta dan je še pred začetkom napada odšla proti Šmihelu in Zagradcu 4-članska patrola. V postojanki pa so ostali le 3 in še med temi je bil eden Slovenec, ki je bil zelo naklonjen osvobodilnemu gibanju in je kasneje odšel v partizane.

Kako da se ta napad ni posrečil, je še danes nerazrešljiva uganka. Dolenjski bataljon se je takoj po neuspehi akciji umaknil prek Stavče vasi in Dvora v okolico Ajdovca.

Po napadu, ki ni terjal na nobeni strani nobene izgube, so Italijani takoj obvestili sosedne garnizije, iz katerih so poslali v Žužemberk precej vojaštva.

Prva njihova akcija pa je bila, da so se takoj po prihodu pomikali v strelcih proti Krki in s ceste proti Dvoru močno obstreljevali hišo Jožeta Smrketa. Takoj so začeli tudi s strogimi preiskavami v že naprej zaznamovanih hišah. Ustrahovalni ukrep proti temu napadu pa je bil, da so po strogi preiskavi požgali hišo Jožeta Smrketa, njega pa zaprli.

Napad dolenjskega bataljona na italijansko postojanko pa ni bil edini in glavni vzrok za te prisilne ukrepe. To je bil samo nekaj povod, ker so imeli že prej zbrane zelo natančne podatke o raznih sestankih, o delu in simpatizerjih osvobodilnega gibanja. To sumnjo potrjuje nenaden odhod tajne politične policije iz Žužemberka sredi meseca marca, ki se je preselila v Trebnje. Ta je pač opravila s pomočjo domačih izdajalcev in ovaduhov svojo nalogo in to prav dobro.

Dolina Krke pri Žužemberku

Politično delo je po teh dogodkih nekako zamrlo. Somišljenike in zaupnike so ti prisilni ukrepi močno prizadeli. Postali so malodušni in niso nikomur preveč zaupali. Tudi delo terenskega in rajonskega odbora OF se za sedaj ni moglo prav razživeti. Precej članov odbora je bilo kasneje aretiranih, nekateri so odšli zaradi nastalih nevzdržnih razmer v partizane, nekaj pa se jih je začelo skrivati in so začasno prenehali delati. Tega mrtvila pa je bilo konec, ko so Suho krajino zasedle partizanske enote in popolnoma blokirale izpade italijanske posadke.

Odpor proti okupatorju je naraščal. To je bilo čutiti posebno pri mladini. Da bi se ta odpor in pripravljenost pravilno in načrtno usmerjala, je bilo treba postaviti organ, ki bi vse to povezoval in dajal enotne smernice in navodila. Kmalu po vzpostavitvi terenskega odbora Osvobodilne fronte je bila že sredi avgusta 1941 organizirana mladinska sekcija. Bila je zelo aktivna in predana svojemu delu. Za povezavo s terenskim odborom so bili določeni odlični in agilni mladinci: Vera Pirčeva, Ljubica Hotkova, Ivo Fabjan, Jože Legan, Marjan Smole in Dare Vrce.

Mladinci so še naprej zbirali odmetani vojaški material tudi pri privatnikih, raznašali so partizansko literaturo, sestavljali in lepili plakate ter pisali po zidovih protiitalijanske parole. Opravljali so obveščevalno službo in prek njih je imela terenska organizacija, kasneje rajonski odbor OF, kurirske zveze z vaškimi zaupniki in partizanskimi enotami. Stalno so bili povezani s terenskim odborom oziroma z njegovim poverjenikom, in so po njegovih napotkih izpolnjevali vse zastavljene naloge hitro in uspešno. Vse to delo pa je postajalo z dneva v dan težje in zahtevnejše, posebno po napadu na postojanko v marcu 1942, ker je bila kontrola silno poostrena. Vse mladinke in mladinci so bili globoko prežeti z naprednimi idejami, bili so pač povečini iz naprednih družin in članov Sokola. Ta vzgoja v naprednem duhu se je pokazala v njihovem požrtvovalnem in nesebičnem delu v vsem času našega osvobodilnega boja. Kljub vsem mogočim pritiskom, internacijam, zaporom in ubojem ni nihče zapustil naših vrst, pogumno in zavestno so izpolnjevali svoje

naloge do konca, vse do osvoboditve. Ne da se popisati, koliko je ta naša mladina pretrpela in morala prenesti med našo osvobodilno borbo. Še ne povsem dorasli, še kot mladoletniki so morali skozi vse nepopisno trpljenje po zaporih, koncentracijskih taboriščih, mnogi so padli kot žrtve zverinskih pokolov Italijanov in domobrancev, pa tudi v partizanskih enotah jim ni bilo z ničemer prizaneseno. Vsega tega se moram vedno spominjati in jim dajati vso pohvalo in priznanje. Člani mladinske sekcije in SKOJ:

Anica Črnagoj iz Gradenca, rojena 18. avgusta 1921.

Dobra aktivistka in obveščevalka. Članica rajonskega odbora Žužemberk. V maju 1944 vstopila v NOV in bila v VII. korpusu.

Marica Črnagoj iz Gradenca, rojena 31. avgusta 1924.

Agilna mladinka, dobra terenska delavka in obveščevalka. Bila je izdana in 24. februarja 1945 so jo domobranci zverinsko umorili. Bila je sekretarka SKOJ za suhokrajinski sektor.

Mimi Drenšek iz Bodganje vasi, rojena 14. julija 1924. Uspešna terenska delavka in obveščevalka. Skojevka. Bila je članica rajonskega odbora OF. Dne 14. februarja 1945 so jo domobranci umorili.

Tilka Dular-Rojc iz Žužemberka, rojena 16. aprila 1928.

Agilna mladinka. Skojevka. Dne 14. februarja 1945 so jo domobranci ubili.

Mara Gliha iz Žužemberka, rojena 7. decembra 1925.

Zelo aktivna in požrtvovalna. Po kurirskih zvezah je pošiljala razna poročila in pomagala intendantom partizanskih enot pri zbiranju hrane. Zaradi nevarnosti, da jo zapro, je bila v juliju 1944 poslana na dolensko vojno področje, od tu pa v Črnomelj, kjer je delala v mladinski organizaciji. Skojevka. Januarja 1945 je bila premeščena v Kastel-Kambovac v ekonomat.

Ljubica Hotko iz Žužemberka, rojena 11. novembra 1919.

Ze od leta 1940 je bila članica SKOJ. Udeleževala se je vseh sestankov mladincev in je bila od 1943 do 1945 sekretarka SKOJ za Žužemberk. Imela je stalne stike s partizani in aktivisti in jih oskrbovala s hrano in drugim potrebnim materialom. Vse naloge je izpolnjevala vestno in požrtvovalno. Dne 20. februarja 1945 so jo domobranci zverinsko umorili.

Sonja Hotko iz Žužemberka, rojena 10. septembra 1925.

Zelo agilna članica mladinske organizacije. Naloge je opravljala natančno in zadovoljivo. Partizanom je dobavljala sanitetni material in dajala razne podatke in obvestila. Dne 20. februarja 1945 so jo domobranci zverinsko umorili.

Melita Hotko iz Žužemberka, rojena 2. septembra 1927.

Agilna in predana mladinka. Pomagala je svojima sestrama Ljubici in Sonji pri raznih akcijah. Dne 20. februarja 1945 so jo domobranci zverinsko umorili.

Jelka Jerič iz Žužemberka, rojena 25. oktobra 1928.

Agilna članica mladinske organizacije. Skojevka. Maja 1944 so jo Nemci zaprli v Novem mestu, od koder je septembra 1944 ušla. Po prihodu domov se je še bolj oklenila dela v mladinski organizaciji. Bila je zelo predana in požrtvovalna. Dne 21. februarja 1945 so jo domobranci hudo mučili in nato zaklali.

Nada Kelšin iz Žužemberka.

Zelo dobra mladinka in uspešna terenska delavka. Po kapitulaciji Italije je bila v rajonskem odboru OF do osvoboditve. Zelo uspešno je delala v SKOJ.

Rezka Mervar iz Žužemberka, rojena 7. septembra 1921.

Zelo delavna in aktivna. Zbirala je hrano in pomagala pri raznih mladinskih akcijah. Skojevka.

Zofka Mestnik iz Drašče vasi, rojena 5. novembra 1922.

Dobra in uspešna terenska delavka. Dne 15. maja 1942 je vstopila v kočevski odred. Ob roški ofenzivi so jo Italijani ujeli in internirali na Rabu. Po kapitulaciji

Rajonski odbor OF za Žužemberk

Italije je delala v rajonskem odboru OF žužemberk. Naloge je opravljala zelo dobro. Skojevka.

Mimi Mestnik iz Drašče vasi, rojena 30. septembra 1926.

Dobra terenska delavka in obveščevalka. Sodelovala je s postajo 11 in obveščevalno službo pri VII. korpusu NOV. Skojevka.

Anica Lavrič iz Žužemberka, rojena 3. decembra 1923.

Zelo dobra in uspešna terenska delavka. Zbirala je hrano in prenašala razna obvestila. Po italijanski ofenzivi v avgustu 1942 so jo Italijani aretirali in internirali na Rabu. Oktobra 1943 je bila med nemško ofenzivo spet aretirana in odpeljana v internacijo v Nemčijo. Skojevka.

Anica Knafelc iz Jame pri Dvoru, rojena 13. aprila 1923.

Zelo dobra in uspešna terenska delavka. Zbirala je hrano, nosila sanitetni material in cigarete iz Novega mesta. Bila je zelo požrtvovalna. Dne 1. avgusta 1943 je vstopila v NOV. Dobra borka. Skojevka.

Vera Pirc iz Žužemberka, rojena 28. novembra 1925.

Odlična in najbolj agilna propagandistka. Tesno je bila povezana s terenskim odborom OF in njegova navodila izpolnjevala točno in zanesljivo. Oktobra 1942 so jo Italijani zaprli na podlagi ovadbe, da dela za partizane. Po italijanski kapitulaciji je organizirala močno mladinsko gibanje za odpor proti okupatorju in njegovim sodelavcem. Sklicevala je sestanke, ki jih je sama vodila, in to po vsem terenu Suhe krajine. Naloge, ki jih je dobila od partizanskih enot, od obveščevalnega centra VII. korpusa in glavnega štaba Slovenije, je opravljala nadvse zadovoljivo, vestno in natančno. Za to delo je dobila več pohval. Bila je ideal borbene mladinke. Bila je sekretarka SKOJ za vso Suho krajino. Dne 19. februarja 1945 so jo domobranci po nečloveškem mučenju umorili.

Rezka Sadar iz Stranske vasi, rojena 10. oktobra 1922.

Dobra terenska delavka in obveščevalka. Zelo rada je pomagala partizanom in terencem. Dne 12. januarja 1945 je bila aretirana in do osvoboditve v zaporu.

Štefka Škinder iz Stranske vasi, rojena 15. decembra 1923.

Dobra in uspešna terenska delavka vse do osvoboditve. Zbirala je hrano in drug material. Skojevka.

Cilka Škufca iz Malega Lipja, rojena 10. decembra 1919.

Dobra terenska delavka in obveščevalka. Dne 14. februarja 1945 so jo domobranci aretirali in še isti dan umorili.

Ivana Škufca iz Malega Lipja, rojena 17. avgusta 1926.

Tesno je sodelovala v mladinski organizaciji in na terenu. Jeseni 1942 je vstopila v NOV in bila hudo ranjena.

Anica Zalašček iz Žužemberka, rojena 9. aprila 1929.

Kljub mladoletnosti zelo agilna delavka v mladinski organizaciji. Maja 1944 so jo domobranci zaprli v Novem mestu, od koder je septembra 1944 ušla. Doma se je še bolj posvetila političnemu delu in organizaciji mladincev. Skojevka. Dne 21. februarja 1945 so jo domobranci po zverinskem mučenju ubili.

Franc Beber iz Žužemberka, rojen 27. aprila 1920.

Zelo uspešen in aktiven pri organizaciji mladinske sekcije. Dober in uspešen obveščevalec. Sodeloval pri pobegu partizana iz žužemberških sodnih zaporov. Bil je večkrat zaprt in po ovadbi soseda tik pred likvidacijo. Zaradi hude bolezni od avgusta 1943 do osvoboditve v bolnici.

Ivan Črnogoj iz Gradenca, rojen 11. februarja 1926.

Dober mladinec in obveščevalec. V partizanih je bil od maja 1942 do osvoboditve. Hudo ranjen. Skojevec.

Ivo Fabjan iz Žužemberka, rojen 31. avgusta 1926.

Med najboljšimi agilnimi organizatorji v mladinski organizaciji. Skojevec. Julija 1942 so ga Italijani zaprli in internirali na Rabu, potem v Gonarsu in Palmanovi in zopet na Rabu. Dne 10. septembra 1942 je vstopil v rabsko brigado. Na poti v štajersko brigado so ga Nemci med ofenzivo ujeli in 29. oktobra 1943 v Trebnjem ustrelili.

Viktor Fabiani iz Žužemberka, rojen 12. maja 1921.

Uspešen pri raznašanju literature in zbiranju orožja. Junija 1942 so ga Italijani zaprli v Novem mestu, nato pa poslali v internacijo na Rab. Dne 9. septembra 1943 je vstopil v IX. brigado, nato pa je bil v KNOJ. Skojevec.

Jože Gliha iz Žužemberka, rojen 18. februarja 1922.

Bil je med prvimi organizatorji OF in že v marcu 1942 vstopil v rakovško četo — notranjski odred. Dne 3. avgusta 1942 so ga pri Dobcu pri Bezuljaku belogardisti zajeli in nato ustrelili.

Stane Gorinšek iz Žužemberka, rojen 31. avgusta 1924.

Požrtvovalen in zelo predan mladinec. Dne 31. maja 1942 je vstopil v zahodnodolenjski odred. Po roški ofenzivi ga je neka domačinka izdala in Italijani so ga internirali na Rabu. Po kapitulaciji Italije je bil od 9. septembra 1943 do 1944 v štabu VII. korpusa, nato do osvoboditve v glavnem štabu Slovenije.

Albin Gracar iz Gradenca, rojen 29. maja 1926.

Dober mladinec in obveščevalec. Bil je vodič, zbiral je orožje in pomagal pri zbiranju hrane. Maja 1942 je odšel v NOV in bil ob roški ofenzivi po izdaji nekega domačina ujet in interniran.

Dušan Hotko iz Žužemberka, rojen 18. marca 1921.

Dober delavec v mladinski organizaciji. Skojevec. Večkrat so ga zaprli. Po kapitulaciji Italije pri VOS. Med nemško ofenzivo v špogradu 27. oktobra 1943 pri Dobravi padel.

Stane Kelšin iz Žužemberka, rojen 28. marca 1922.

Dober in predan mladinec. V partizane je odšel 15. julija 1942 v zahodnodolenjski odred. Dne 17. avgusta 1942 so ga Italijani po izdaji internirali. Po kapitulaciji Italije je ponovno vstopil v NOV. Nemci so ga ujeli in internirali v Dachau.

Jože Legan iz Žužemberka, rojen 16. februarja 1924.

Zelo aktiven, požrtvovalen in uspešen organizator mladinske sekcije in akcij. Skliceval in vodil je sestanke mladink. Avgusta 1942 je bil interniran, po kapitulaciji Italije pa je vstopil v NOV in bil pri glavnem štabu Slovenije v LMJ, nato pa v Beogradu pri LMJ. Skojevec.

Milan Mervar iz Žužemberka, rojen 28. oktobra 1920.

Zelo požrtvovalen in aktiven pri obveščanju, zbiranju orožja in raznašanju literature. Pri vseh mladinskih akcijah je zelo uspešno sodeloval. Skojevec. Bil je tudi pri razobešanju zastave pri transformatorju nad Krko. Dne 28. maja 1942 je vstopil v zahodnodolenjski odred, 30. maja 1942 so ga Italijani na Jami ujeli in ustrelili.

Ciril Miklič iz Mačkovca, rojen 29. maja 1925.

Edini mladinec v vasi. Zbiral je orožje in raznašal propagandni material. Bil je zelo aktiven. Septembra 1942 so ga Italijani zaprli in internirali na Rabu. Po kapitulaciji Italije je vstopil v NOV.

Mile Pirc iz Žužemberka, rojen 1. februarja 1922.

Studiral je v Ljubljani. Tu je postal skojevec. Prenašal je partizansko literaturo in propagandni material. Julija 1942 so ga Italijani zaprli. Dne 17. septembra 1943 je odšel v partizane v IX. brigado. Ob nemški ofenzivi je bil hudo ranjen. Da ga ne bi Nemci ujeli, se je ustrelil sam. Skojevec.

Jože Rojc-Dularjev iz Žužemberka, rojen 29. marca 1926.

Dober in zelo predan mladinec. Dne 15. junija 1942 je vstopil v zahodnodolenjski odred, bil je v Cankarjevi in Gubčevi brigadi. Zelo hraber in zavesten borec. Kapetan.

Ivan Sadar iz Stranske vasi, rojen 21. avgusta 1924.

Sodeloval je v mladinski organizaciji. Junija 1942 je vstopil v zahodnodolenjski odred in bil z izdajo ujet in odveden v internacijo na Rab. Po kapitulaciji Italije je bil v artilerijskem bataljonu rabske brigade. V bojih v Dalmaciji je bil hudo ranjen in je ranam podlegel.

Marjan Smole iz Žužemberka, rojen 30. oktobra 1923.

Požrtvovalen in zelo aktiven ter uspešen pri organizaciji mladinske sekcije in akcij. Skliceval je sestanke in zelo uspešno vodil mladince in njihove akcije. Januarja 1942 je bil v novomeških zaporih in nato interniran. Po kapitulaciji Italije je vstopil v IX. korpus NOV, ki je bil na Primorskem, kjer je bil do osvoboditve. Ob napadu na šolo v Cerknem je bil v partijskem tečaju. Skojevec.

Lojze Šavorn iz Bušinj vasi, rojen 31. decembra 1921.

Zelo agilen in požrtvovalen mladinec. Raznašal je propagandni material, zbiral hrano in jo prevažal na določena mesta in tudi sam dosti prispeval za partizanom in aktivistom potreben material. Zelo uspešno je sodeloval pri vseh mladinskih akcijah. Dne 15. septembra 1943 je vstopil v NOV, kjer je bil do osvoboditve. Skojevec.

France Škinder iz Stranske vasi, rojen 7. maja 1926.

Dober in požrtvovalen mladinec. Junija 1942 je vstopil v NOV in bil po roški ofenzivi zaradi izdajstva zaprt in interniran na Rabu. Po kapitulaciji Italije je spet vstopil v NOV, kjer je bil do osvoboditve.

Milan Slogar iz Žužemberka, rojen 25. oktobra 1921.

Dober in aktiven mladinec. Aprila 1942 je vstopil v roško četo na Pogorelcu na Rogu. Nato je bil v Cankarjevi brigadi komisar bataljona. Bil je zelo hraber

in večkrat ranjen. Dne 23. januarja 1944 je padel v bojih pri Sv. Gregorju. Skojevec.

Jaka Škufca iz Malega Lipja, rojen 31. julija 1922.

Dober aktivist in vodič. Maja 1942 so ga Italijani aretirali in internirali v Renici. Po kapitulaciji Italije je vstopil v XVIII. divizijo, nato pa je bil intendant v centralni bolnici. Pri zbiranju hrane ga je nekdo ovadil in v Koritih pri Dobrniču so ga domobranci zahrbtno ustrelili.

Edi Valant iz Žužemberka, rojen 12. junija 1921.

Zelo dober, predan in požrtvovalen mladinec. Sodeloval je pri vseh mladinskih akcijah. Udeležil se je napada na Bučko, kjer je bil ranjen. Vstopil je v roško četo na Pogorelcu na Rogu v mesecu aprilu 1942, kjer je bil namestnik komandirja. V nemški ofenzivi oktobra 1943 so ga pri Starem logu zajeli in ustrelili. Skojevec.

Albin Vovk iz Zafare, rojen 28. aprila 1920.

Predan in agilen mladinec. Maja 1942 so ga Italijani v Novem mestu zaprli in internirali na Rabu. Dne 16. septembra 1943 je vstopil v Prešernovo brigado. Skojevec.

France Vrce iz Žužemberka, rojen 24. januarja 1920.

Jeseni 1941 se je umaknil pred Nemci iz Celja, kjer je bil v službi. Začel je takoj aktivno delati v mladinski organizaciji. V Novem mestu so ga zaprli in določili za talca v Radohovi vasi, a sodba zaradi mladoletnosti ni bila izvršena. Italijani so ga internirali na Rabu. Po kapitulaciji Italije je vstopil v NOV. Skojevec.

Dare Vrce iz Žužemberka, rojen 13. aprila 1921.

Zelo agilen, požrtvovalen in predan mladinec. Udeležil se je napada na Bučko in se vrnil domov zelo bolan. Zaradi ovadbe so ga zaprli v Novem mestu. V marcu 1942 je vstopil v zahodnodolenjski odred in bil nato v zaščitnem bataljonu glavnega štaba NOV Slovenije. Kot komandir čete v Cankarjevi brigadi je bil 1. maja 1943 v bojih za Šentrupert hudo ranjen in je med prevozom v bolnico podlegel pri Globodolu. Hraber borec. Skojevec.

Franc Zagorjan iz Malega Lipja, rojen 17. marca 1923.

Dober obveščevalec, vodič in zbiralec hrane ter orožja. Dne 30. avgusta 1942 so ga Italijani aretirali in odpeljali v internacijo, kjer je 30. januarja 1943 zaradi lakote umrl.

Jože Zaletelj iz Klečet, rojen 13. junija 1924.

Zelo dober mladinec in obveščevalec. Po kapitulaciji Italije je bil v NOV vse do osvoboditve.

Janez Turk iz Dešeče vasi, rojen 15. avgusta 1922.

Zelo aktiven terenec in obveščevalec. Dne 29. septembra 1943 je vstopil v X. brigado. Ujeli so ga Nemci in internirali.

Tone Znišaršič iz Zafare, rojen 2. septembra 1926.

Zelo agilen, požrtvovalen in predan mladinec. Italijani so ga zaprli, toda zaradi mladoletnosti so ga izpustili. Po italijanski kapitulaciji je vstopil v Cankarjevo brigado in bil v IX. in X. brigadi. Bil je hudo ranjen. Skojevec.

Kako so bili nekateri mladinci pogumni, iznajdljivi in požrtvovalni, nam pokaže tale dogodek.

Ko je imela I. četa III. bataljona zahodnodolenjskega odreda taborišče nad Laščami, je dobivala po raznih zvezah obvestila o stanju italijanske posadke v Žužemberku. Po napadu dne 26. marca 1942 na postojanko je bila določena stroga policijska ura. Od 18. ure zvečer do 6. ure zjutraj ni smel nihče iz domače hiše. Zato so poročila skoro povsem izostala. Neke noči konec junija 1942 pa sta prišla v taborišče Marjan Smole in Viktor Fabiani. Prinesla sta zelo važna poročila in s tem veliko pomagala, da je dobil štab III. bataljona ZDO pravo sliko o trenutnem stanju in številu posadke, posebno pa je bila važna razmestitev postavljenih mitraljeških gnezd in bunkerjev, ker je ravno ta čas pripravljaj načrt za napad

na postojanko. Zvedeli smo tudi, da je posadka spričo neprestanega dnevnega in nočnega obstreljevanja v stalni pripravljenosti in da je moralno popolnoma ubita in se iz trga sploh ne upa.

Na vprašanje, kako da se jima je vendar posrečilo, da sta kljub takemu stanju in močni kontroli prišla v taborišče, sta ponosno rekla: »Ja, veš, tovariš Jošt, med vrtovi sva se nekako preplazila in pretihotapila, se slekla in preplavala Krko, obleko pa sva zvezala in jo držala nad glavama. Pa tudi nazaj bova morala mah-niti po isti poti.«

Na tistem mestu je Krka široka več kot 20 metrov pa tudi zelo globoka in nevarna je.

Mladinski sestanki so bili:

pri Alojziju Hotku, Jožetu Smoletu, Dragiju Jeršetu, Tončki Leganovi, Francetu Pircu, Francetu Vrcetu, v zafarski gmajni, na Bačkenci in pod Vrcetovim kozolcem.

V juniju 1942 sem imel z mladinci z desnega brega Žužemberka in Stranske vasi več sestankov; teh predelov Italijani namreč niso tako strogo nadzirali, ker se niso upali čez most. Sestanki so bili pri cerkvi sv. Roka v Stranski vasi, v Brezju pri Cegelnici in na Laščku nad Stransko vasjo. Udeleževali pa so se jih: Ivo Fabjan, Stane Gorinšek, Stane Kelšin, Janez Longar, Milan Mervar, Jože Rojc-Dularjev, Ivan Sadar in France Škindar.

Na binškošno nedeljo dne 24. maja 1942 je zavihrala na daljnovodu pri transformatorju nad sredino Krke slovenska trobojnica, ki jo je spustil po škripcu Ciril Lavrič. To je bila nadvse drzna in odlično izpeljana akcija, kajti bila je policijska ura pa tudi obhodne straže so bile stalno na cesti, posebno ponoči.

Pobudo za to dejanje je dal Ciril Lavrič, pomagal pa mu je Milan Mervar. Blago za zastavo je dala Ljudmila Pirčeva, sešili pa sta jo Olga in Pavla Može.

Tržani pa tudi ljudje iz okoliških vasi so se množično zbirali, gledali vihrajočo zastavo in se Italijanom smejali v pest, ti pa so brezglavo begali in besneli po trgu in okoli transformatorja, pa nikakor se niso mogli domisliti, kako bi jo spravili z žice. Šele z rafali so jo zbili, da je padla v Krko.

Ravno za ta dan je bila določena mobilizacija bivših jugoslovanskih vojakov v »slovensko legijo«. Po vaseh so jim razposlali pozive, prav tako pa fantom, ki so bili že odrasli in zmožni prijeti za orožje.

Mobilizacijo je določil s posebnim nalogom namestnik komandanta Mihajlovičevih četnikov v Sloveniji Janko Debeljak, upokojeni mornariški oficir, doma iz Krškega, ki je pribežal pred nemško okupacijo v Novo mesto. Akcijo naj bi izpeljal Rado Slanc iz Litije, ki se je prav tako umaknil pred Nemci. Stanoval je pri Jožetu Smrketu, kjer je imel zase in za ženo vso oskrbo brezplačno, kot revež-begunec.

Iz pogovorov z domačini in iz vsega, kar je videl, je kmalu spoznal, da so v tej hiši sestanki privržencev osvobodilnega gibanja in zaupnikov OF. Zaupali smo mu in nikomur še na misel ni prišlo, da stalno hodi na sestanke v farovž in da je že od vsega začetka odločno proti temu, da bi sodeloval z osvobodilnim gibanjem in njenim aktivnim delom na terenu, ki je dobivalo čedalje večji obseg in zajemalo vse napredne ljudi posebno pa mladino. Tesno je bil povezan z organizacijo belogardistov in njenim vodstvom in podtalno deloval proti vsemu, kar je bilo povezano z naprednim delom. Vse to je seveda skrbno skrival, šele kasneje se je pokazalo, da je bil glavni agitator in tudi organizator za vstop v »slovensko legijo«. Toda vse to smo zvedeli prekasno. V oktobru 1943 je bil imenovan za komandanta belogardistične postojanke v Hruševju pod Gorjanci. V njegovi enoti je bil tudi Feliks Potočar iz Stavče vasi, znan agitator proti Osvobodilni fronti v Suhi krajini. Po vaseh je prepričeval fante, naj nikar ne vstopajo v partizanske vrste, in jih pridobival za belo gardo. To se mu je v več primerih tudi posrečilo, posebno pri njegovih sorodnikih. V tej enoti je bil likvidator ujetih partizanov in naših somišljenikov; bil je sadist, brez srca in do kraja pokvarjen. Za vsa ta nečastna in

ubijalska dejanja je bil pred novomeškimi sodiščem obsojen na smrt in tudi ustreljen.

Mobilizacijsko zbirališče za »slovensko legijo« je bilo v trškem borštu na Bačkenci nad Gradencem. Že zjutraj je prišel na zborna mesto štab »slovenske legije«, ki je bil za to določen, in sicer Rado Slanc in žandarmerijski narednik Pavel Karanovič.

Drugo zbirno mesto pa je bilo pod Primožem nad Stavčo vasjo. Za komandanta tega zbirnega centra pa je bil določen Ivo Vrhovc, po domače Berjakov, domačin, ki je pribežal s Planine nad Sevnico, kjer je bil učitelj, že leta 1941, takoj ko so zasedli ta predel Slovenije Nemci. Takoj po prihodu domov se je povezal z belogardisti in njihovimi privrženci in postal njihov glavni zaupnik in neutrudljiv agitator. Bil pa je tudi do skrajnosti fanatičen in zagrizen in marsikatero žrtev ima na svoji vesti.

Kako močna je bila v Suhi krajini propaganda proti osvobodilnemu gibanju in njihovim somišljenikom in kako zelo so si nekateri prizadevali za vstop v »slovensko legijo«, oziroma v belogardistične odrede, kako množično in uspešno je potekalo to sovražno delovanje, nam jasno pove zapisnik, ki ga je sestavil dne 5. januarja 1954 v Clevelandu Janez Virant (prav: Ivo Vrhovc, po domače Berjakov iz Žužemberka, o. p.). Tudi sam priznava v zapisniku, da je to ime izmišljeno. Zapisnik je potrdil notar Karel Mausar, v njem pa stoji dobesedno:

ZAPISNIK

o dogodkih v Žužemberku in okolici med okupacijo in komunistično revolucijo.

»Med tem časom se je pri nas začela tudi organizacija za jugoslovansko vojsko v domovini oziroma Mihajlovičeve četnike. To je vodil pri nas kot pooblaščenec poročnik jugoslovanske vojske Štefan Krč (z Jezerskega, op. p.), ki je prevzel ime Janez Zabret. Ta se je po razsulu jugoslovanske vojske naselil v Žužemberku, kjer je bil lesni manipulant (pri Milanu Vehovcu, op. p.). Osebnost sem večkrat govoril z njim in dobro vem, da se g. dekan Karel Gnidovec ni popolnoma nič pečal s to vojaško zadevo; g. kaplan Janez Jenko je kot zaveden rodoljub priporočal fantom, da se organizirajo v jugoslovanski vojski v domovini za odpor proti okupatorju. Velika večina fantov in mladih mož se je prijavila za Mihajlovičeve četnike.

Za Binkošti 1. 1942 je bila odrejena mobilizacija vseh priglašanih v jugoslovansko vojsko v domovini. Ob priliki te mobilizacije je bilo določenih več mest; komandant enega izmed teh je bil jugoslovanski oficir Slanc. Za mene pa je bilo določeno ob tej priliki zbirališče v gozdu pod Primožem, kjer smo se zbrali za orožje sposobni fantje in možje s svojimi puškami, ki smo jih bili skrili ob razsulu jugoslovanske vojske. Rečeno nam je bilo, da pridejo tja jugoslovanski oficirji, ki bodo prevzeli nad nami poveljevanje. Toda teh oficirjev ni bilo. Kot smo kasneje zvedeli, so jih na poti v Žužemberk pobili komunistični partizani.

Ker za poveljstvo določenih oficirjev ni bilo, se je pričelo zbrano moštvo razhajati.

Kljub pozivom, ki so jih posamezniki raznašali po hišah, kljub silnemu pritisku duhovščine in njenih zaupnikov, ki se je v obrambo vere angažirala pri tej akciji, je predvidena mobilizacija popolnoma propadla. Pridobili so le malo pripadnikov, posebno iz nekdanje jugoslovanske vojske. Vse te poskuse je preprečevala agilna organizacija Osvobodilne fronte in njenih vojaških zaupnikov, predvsem pa močan odpor proti sodelovanju z okupatorji, ki so jih imeli v želodcu zaradi raznih pritiskov in represalij nad prebivalstvom. Vsi ti Mihajlovičevi opričniki in njihovi sodelavci so kasneje stopili v belogardistične vrste. V njenih vrstah so opravljali žalostne in sramotne naloge, in to z izdajami pripadnikov Osvobodilne fronte, aretacijami in strašnim mučenjem svojih žrtev.«

Po bombardiranju vasi Polom na binkoštno nedeljo dne 24. maja 1942 je odšla 26. maja 1942 iz taborišča 1. in 3. četa III. bataljona zahodnodolenjskega odreda pod vodstvom komandanta Alberta Jakopiča-Kajtimira čez Dvor—Sadinjo vas na Cvibel in se utaborila na Moriščih. Postavila je zasede na vseh važnih točkah, kakor tudi položaje, opazovalna točka pa je bila pri cerkvi sv. Florjana. Namen tega pohoda je bil preprečiti morebitni izpad italijanske posadke iz Žužemberka proti vasem Reber—Zalisec in Sela pri Sumberku. Enota je pripravljena za spopad, čakala na položajih, toda kot nalašč ni bilo nikogar. Okrog poldne smo jih opazili, kako so se v strelcih med silovitim streljanjem pomikali proti trškemu borštu nad Ilvcem, ravno na nasprotni strani Krke, kjer smo jih mi tako željno pričakovali.

Ker z napadom ni bilo nič, se je naša enota v popoldanskih urah odpravila nazaj v taborišče. Med potjo je na Dvoru podrla precej brzojavnih drogov, žico pa postrigla in odstranila.

To je bil začetek načrtnih demonstrativnih in vznemirjevalnih akcij proti italijanski posadki.

Po napadu dolenskega bataljona na italijansko postojanko v Žužemberku dne 26. marca 1942 je po borbah v okolici Ajdovca odšlo več borcev iz Topliške doline, po dogovoru z vodstvom bataljona, sporazumno domov. Skupina se je zadrževala v Riglu, po prihodu Dušana Pirjevca-Ahaca in Franceta Smrketa-Jošta, pa so se premaknili v Škedenj nad Podturnom; tu jih je obiskal Rudi Avbelj in jim dal nadaljnja navodila.

Po prihodu večje skupine borcev iz Ljubljane, vodil jih je Albert Jakopič-Kajtimir, se je 10. aprila 1942 formirala roška četa, ki je taborila na griču severno nad Pogorelcem. V to enoto so bili vključeni tudi vsi borci iz Topliške doline, ki so se prej zadrževali v Škedenju nad Podturnom.

V začetku maja 1942 se je četa premaknila nad Podstenice v revir 23, v tako imenovano »Anžetovo štirno«. Tu je bil ustanovljen dolenski bataljon, katerega komandant je postal Martin Kos-Martinov; bataljon je imel 4 čete. Dne 18. maja 1942 sta se 1. in 3. četa s štabom bataljona premaknili v Polom, tj. južno od vasi Hinje, 2. četa je odšla v Birčno vas, 4. četa pa je ostala nad Podstenicami.

O vsem tem so bili kmalu obveščeni tudi Italijani. Župnik Ivan Hrovat, žužemberški rojak, ki je pribežal pred Nemci iz Gorenjske, je imel v soboto, dne 23. maja 1942, mašo v Polomu. Tu je zbiral podatke o premikih in bivanju partizanskih čet. Ko se je še isti dan vrnil v Žužemberk, je to seveda takoj javil Italijanom. Že drugi dan, 24. maja 1942, so bombardirali Italijani vas Polom. Na srečo žrtev ni bilo.

Dne 25. maja 1942 se je pripeljala s kolesi iz Krke čez Žužemberk pod vodstvom žaneta Hrovata skupina 42 oboroženih borcev, ki so jih takoj vključili v dolenski bataljon.

Po že omenjeni akciji dolenskega bataljona na karabinjersko postojanko v Žužemberku dne 26. marca 1942, je zasedlo trg večje število fašistov in italijanske kraljeve vojske; po izjavi domačinov jih je bilo okrog 600. Nastanili so se na sodišču, grajski kašči, zdaj je to dom Partizana, v Sokolskem domu in v Prosvetnem domu pri farni cerkvi. V sodišču so stanovali samo oficirji, tu je bila tudi komanda, nekaj pa jih je moralo dobiti stanovanja v privatnih hišah v trgu.

Meseca marca in aprila v okolici Žužemberka ni bilo večjih spopadov. Šele okoli 25. maja 1942 je prišel na območje levega brega Krke bataljon savinjskega odreda. Ta enota je s stalnim obstreljevanjem vznemirjala italijansko posadko v Žužemberku, prekopala pa je tudi cesto proti Zagradcu in Dobrniču, kamor je bilo pričakovati prodor Italijanov. In res: dne 2. junija 1942 je napravila večja italijanska kolona izpad proti Krki in Stični, a posebnih uspehov si niso mogli zapisati v svoj dnevnik junaštev. Pri Znojilah je kolona padla v partizansko zasedo bataljona II. grupe odredov. Izid je bil kaj žalosten: okoli 30 pobitih in več ranjenih

italijanskih vojakov, uničeni so bili tudi 4 kamioni. Razbiti koloni ni preostalo drugega, kakor da se je pod zaščito oklepnikov v neredu in brezglavo vrnila nazaj v postojanko v Žužemberk, kjer so se čutili varnejše.

Štiri dni pozneje, 6. junija 1942, so Italijani spet poskušali z izpadom iz postojanke na osvobojeno ozemlje, in to spet proti Zagradcu in Krki, a že pri Valični vasi so se znašli v partizanski zasedi in imeli precejšnje izgube.

Vendar še niso mirovali. Že 9. junija 1942 so spet poizkušali z izpadom proti Zagradcu in Krki. Toda takoj nad Žužemberkom jih je presenetila partizanska zaseda. Precej jih je obležalo, pa tudi veliko ranjenih so imeli. Poslej so se držali v postojanki kot pribiti.

V prvi polovici meseca junija 1942 je zasedla 1. četa III. bataljona zahodnodolenjskega odreda Suho krajino severno od črte Smuka—Hinje—Ambrus do desnega brega Krke. Enota se je utaborila vzhodno od Lašč pod Sv. Petrom na Rogu. Njena poveljavna naloga je bila:

— držati italijansko posadko v Žužemberku v stalni pripravljenosti in ji preprečevati, da bi izpadala iz postojanke ter odvezemala in prisilno odkupovala hrano po okoliških vaseh;

— blokirati vse dohode v postojanko;

— delati priprave za predvideni napad za dokončno likvidacijo postojanke.

V štabu III. bataljona zahodnodolenjskega odreda je bil že izdelan podroben načrt za napad na postojanko, toda zaradi nenadnega odhoda Italijanov iz Žužemberka takrat ni mogel priti več v poštev.

Da bi te priprave boljše potekale, je bila pritegnjena v sestav 1. čete III. bataljona četa iz II. bataljona zahodnodolenjskega odreda, tako imenovana Jurčetova četa. Ta se je utaborila severno nad vasjo Gradenc, kjer je imela tudi stalne zasede in je patroljirala na desnem bregu Krke, tj. Žužemberk—Bodganja vas—Šmihel. Kadar je le mogla, je obstreljevala italijansko posadko v Žužemberku.

Akcije pa se niso omejile samo na te enote. Stalne zasede so bile tudi na ovinku ceste Dvor—Lašče in na Vinkovem vrhu. Samo dnevna zaseda je bila nad Stransko vasjo v trškem borštu na Laščeku. Dobra opazovalna in mitralješka točka pa je bila pri cerkvi sv. Roka.

Partizani niso sedeli križem rok. Izvidnice so bile kar naprej na terenu, in sicer v trgu na desnem bregu in v Stranski vasi, od koder so obstreljevale postojanko, brž ko so opazile kakšne premike ali obhode. S tem je bilo onemogočeno vsako gibanje italijanski posadki v postojanki.

Te izvidnice so nadzirale tudi vasi na levem bregu Krke vzhodno od Žužemberka in obstreljevale italijansko posadko pri farni cerkvi iz Zafare.

Vod 1. čete III. bataljona, ki je bil na Vinkovem vrhu nad Dvorom, je poleg tega, da je pripravljaval kar naprej zasede, nadziral tudi cesto proti Ajdovcu in Velikem Lipovcu. Poleg tega pa so izvidnice tega voda stalno kontrolirale tudi okoliške vasi ter so pri teh izvidniških akcijah prestregle prenekaterega njihovih tajnih kurirjev, ki so prenašali iz Žužemberka v Novo mesto in nazaj pošto in razna druga obvestila in sporočila. Zaseženo gradivo so seveda takoj poslali naprej štabu 1. čete.

Pa tudi za marsikatero drugo presenečenje so partizani poskrbeli. Tako je bila cesta Dvor—Lašče pod prvim ovinkom na več mestih globoko prekopana in zadelana s posekanim drevjem, tako da je bil vsak promet po njej nemogoč.

Seveda so vse te živahne partizanske akcije šle Italijanom v Žužemberku močno na živce, ker niso mogli delati po načrtu ter živeti v miru in na varnem. Ni čudno, da so zaradi nastale situacije pričakovali v najkrajšem času tudi napad na postojanko. Iz bojznih pred varnostjo, ki je venomer prežala nanje, posebno z desnega brega Krke, so tudi samji morali nekaj ukreniti. Zgradili so okrog trga precej bunkerjev in mitraljeških gnezd, in sicer

Mlini ob Krki so mleli tudi za partizansko vojsko

bunkerje: pri transformatorju, na vrtu Mirka Stupice, na Medveščkovem vrtu, pri vhodu v grajsko kaščo, pri mostu na levem bregu Krke v Bregu, v farovškem hlevu, pri Prosvetnem domu, dva pa tudi pri župnišču pod zidom nad vinogradom; mitralješka gnezda pa v Vavptovi hiši, na trgu in v gradu. Varovala pa naj bi jih tudi posebno močna zaseda pri farni cerkvi, kjer je bila tudi stalna posadka podnevi in ponoči. Od tu je imela pregled nad vso krško dolino do Dvora in Lašč proti vzhodu ter do Šmihela in na cesto proti Dobrničju in Sela pri Šumberku.

Njihov strah pred partizani, ki jim je zlezal globoko v kosti, pa se je kazal še drugače: na vseh voznih cestah v trg so postavili španske jezdece in tudi sicer na vse mogoče načine skušali zavarovati dohode. In ker se zaradi stalnega obstreljevanja iz »trškega boršta« niso upali hoditi več po trgu, so napravili posebne prehode med hišami po vrtovih in tudi te kar najboljše zavarovali.

A nevarni so se jim zdeli tudi Žužemberčani, zato so jim omejili gibanje in uvedli strogo policijsko uro že od 5. ure popoldne in do 7. ure zjutraj. To so bile dolge noči!

Partizanov tam okrog pa ni bilo mogoče ugnati: podnevi in ponoči so vznemirjali italijansko posadko v trgu s svojimi demonstrativnimi in vznemirjevalnimi akcijami, tako da je bilo posadki onemogočeno skoro vsako gibanje po trgu. Vsako noč so partizanske patrulje ob določeni uri obstreljevale postojanko s svetlečimi naboji in raketami ter tako silile posadko, da je bila vse noči v stalni pripravljenosti. Ob takih nočnih akcijah so se Italijani zbirali med hišami in cele večere streljali

v zrak kot obsedeni. Pripričani so bili, da se bo vsak čas začel napad. In to se je ponavljalo noč za nočjo. Ali je potem čudno, da so jim partizani popolnoma ubili moralo, in da so jih kar pomečkali, kot so temu škodoželjno in privoščljivo pravili domačini. »Vrli« komandant posadke je dobil celo živčni zlom.

Tudi vse zveze z oskrbovalnimi središči, tj. z Novim mestom in Trebnjem, so bile pretrgane. Na rekvizicijo po vaseh niso več mogli, ker so jih partizani takoj napadli in zavrnili. Podnevi si niti na cesto niso upali, zato so jim morali hrano iz trga v Prosvetni dom pri farni cerkvi voziti domačini, ki so se seveda v pesti krepko režali na račun njihove hrabrosti.

Končno jim je začelo primanjkovati tudi najnujnejše: hrane, obleke in municije. Ni bilo druge pomoči: italijanska vojska jim je začela dovažati vse te manjka-joče in nujne potrebščine po zraku — z letali. To je bila edina možnost pa še tu jim ni šlo vse gladko.

Na sejmišču pri Zdravstvenem domu so imeli napravljena iz belih rjuh dogovorjena znamenja, kamor naj bi letala odmetavala vse, kar so pripeljala. Partizanska enota, tj. 1. četa III. bataljona, je tudi to takoj izrabila: pri bodgenški luži je položila iz ovojnega papirja enaka znamenja. In tej prevari so Italijani-piloti v resnici nasedli. Že naslednji dan so odmetali iz letal precejšen tovor materiala: municije, makaronov in obleke. Kajpada so se »poslanega« tudi partizani iz srca razveselili in 1. četa je vse ročno spravila v svoje zatočišče nad Laščami. Prav vse jim je s pridom služilo, še iz odvrženih padal so si napravili imenitne srajce.

Pa tudi letalom, ki so dovažala material postojanki, je trda predla: obračala so se nad obronkom gozda pod Laščami in tamkajšnja zaseda in patrolje so jih seveda, z njihovo lastno municijo in orožjem, močno obstreljevale. Ker je bilo pri tem tudi precej krepkih zadetkov, so Italijani kmalu morali prenehati z dovažanjem materiala.

V takem položaju in strahu, kaj bo jutri, je italijanski postojanki v Žužemberku čedalje bolj primanjkovalo hrane in municije. Predvsem pa jim je zmanjkovalo poguma. Za vse to so vedeli tudi partizani, saj so imeli stalna obveščevalna poročila, zato so jo hoteli čimbolj podkuriti Italijanom: čedalje močnejše so obstreljevali postojanko in tako pritiskali nanjo, da je položaj postal v resnici nevzdržen. Posadka se je pričela tiho pripravljati na odhod iz Žužemberka.

Tako je prišel 12. julij 1942, ko je v popoldanskih urah prodrla kolona tankov iz Novega mesta, da bi zavarovala odhod posadke. Seveda te italijanske tankovske enote partizani niso mogli mirno gledati: z desne strani jo je obstreljevala izvidnica 1. čete III. bataljona, z leve strani iz Podšentpavla pa enota I. bataljona zahodnodolenjskega odreda, ki jo je vodil France Jerič. Italijani so imeli nekaj mrtvih in ranjenih ter so se v svojem besu med potjo spravili nad gospodarja prve hiše v Šentpavlu pri Dvoru Jožeta Murna, po domače Rojčevega Pepeta in ga ustrelili. Bil je zelo dober aktivist.

Drugega dne, 13. julija 1942, so Italijani v zgodnjih jutranjih urah zapuščali Žužemberk. Ena kolona se je pomikala skozi Zafaro in Sadinjo vas, druga pa skozi Stavčo vas, obe koloni izvidnici, glavnina s tanki in avtomobili ter vprežnimi vozili pa po cesti Žužemberk—Straža. Na Dvoru so se kolone združile in skupno nadaljevale pohod proti Novemu mestu. Tedaj pa je tudi 1. četa zvedela za ta premik: partizanske zasede in izvidnice so nemudoma krenile po desnem bregu Krke proti zaselku Grmada, kjer so dohitele kolono in jo začele na vso moč obstreljevati. Kolona se je ustavila in med Italijani je nastal precejšen preplah: poskakali so iz avtomobilov in voz ter se skrivali za tanki in v obcestnih jarkih. Z Italijani so odšli s svojimi družinami tudi njihovi zloglasni sodelavci in ovaduhi, ker jim je v Žužemberku, postajalo prevroče. S seboj so odpeljali iz žužemberških zaporov dva zelo vneta in uspešna aktivista: zdravnika dr. Franceta Debeljaka in gostilničarja Jožeta Smrketa.

Kmalu po umiku Italijanov so borci proletarskega bataljona zasedli Žužemberk. 1. četa III. bataljona zahodnodolenjskega odreda je prišla v osvobojeni trg kasneje, nekako ob 11. uri dopoldne, ker je zasledovala umikajočo italijansko kolono skoro do Soteske.

Komandant poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek-Luka je prišel v trg še istega dne. Komandir 1. čete Jošt se mu je takoj javil in poročal o dopoldanskih dogodkih in o akciji čete, kar je komandant sprejel z očitnim zadovoljstvom.

Postavil je prvo komando mesta na osvobojenem ozemlju v Sloveniji. Za komandanta je imenoval komandirja 1. čete III. bataljona zahodnodolenjskega odreda Franceta Smrketa-Jošta. Ob tej priliki mu je izročil svileno zastavo.

Zato praznuje Žužemberk 13. julij kot krajevni praznik.

Stab 1. čete je takoj postavil zasede na vseh vpadnicah v trg, da bi pripravljene pričakovali morebiten izpad Italijanov iz Trebnjega ali iz Stične. Prekopana je bila tudi cesta Žužemberk—Straža med Šentpavлом in zaselkom Grmada. Na pošti je bila uničena telefonska centrala, podrli pa so tudi telefonske drogove in sneli žico.

Enota je začela zbirati orožje in municijo, saj ji ga je zelo primanjkovalo. Precej so ga našli v grajskem vodnjaku in po zidovju, kamor so ga skrili mladinci ob razpadu jugoslovanske vojske. Sestavljena je bila tudi »potapljaška ekipa«, da je iskala in zbirala municijo iz Krke, ki so ga odvrgli na domove se vračajoči vojaki bivše jugoslovanske vojske. Z vsem tako dobljenim orožjem in municijo se je enota izdatno oborožila.

Osvoboditev trga je bil velik in nadvse pomemben dogodek za vse prebivalce Suhe krajine, odjeknil pa je tudi po vsem slovenskem ozemlju. Ta veliki dogodek je zanetil v ljudskih množicah vero in upanje v skorajšnjo osvoboditev izpod okupatorjevega jarma. Zato je bil nepozaben veličastni partizanski miting dne 18. julija 1942 na trgu v Žužemberku, ko se je zbralo več kot 600 ljudi iz trga in okolice. Na mitingu je ljudstvo pozdravil Edvard Kardelj, ki je v svojem govoru nakazal neizprosni in trd boj za osvoboditev slovenskega, kakor tudi drugih narodov Jugoslavije. Vse slovensko ljudstvo je pozval, naj podpre z vsemi močmi partizanske borce in aktiviste in tudi samo stopa v borbene vrste partizanskih odredov. Na tem zborovanju so govorili še: Jože Rus, Edvard Kocbek in Tone Fajfar. Ljudstvo je vse govornike navdušeno in burno pozdravljalo.

Kako strateško pomembna je bila postojanka v Žužemberku in sploh vsa krška dolina, so jasno pokazali kasnejši dogodki in boji za to postojanko. Kot dopolnilo k tem spominom je priložen tudi izpisek iz »Šolske kronike osnovne šole v Žužemberku«, ki navaja partizanske akcije, dogodke in umik Italijanov iz trga. In kaj pravi:

»Partizanski obroč okrog Žužemberka je postajal močnejši in smejejši. V poletju 1942 je bilo v Žužemberku nad 600 Italijanov. Peščica 15 partizanov jih je držala iz bližnjih gozdov stalno v strahu in tako trdo, da se niso upali izza zidovja. Vsa poslopja, kjer so bili nastanjeni, so spremenili v bunkerje. Tudi na cestah in prehodih so imeli bunkerje in španske jezdece. Iz Žužemberka se niso upali. Celo hrano iz trga na hrib so morali nositi civilisti.

Žužemberška italijanska posadka je bila končno ostrašena in odrezana, da so ji morali nositi in dobavljati hrano in municijo z aeroplani. Vso svojo jezo so zato iznesli nad civilnim prebivalstvom. Vsak izhod iz trga je bil pod smrtno kaznijo prepovedan, kretanje v trg je bilo dovoljeno le med 7. uro zjutraj in 5. uro popoldne in to v letnem času. 5. julija so zaprli vse moške od 16. do 45. leta starosti. Vse zapore in hodnike in dvorišča v sodnji so napolnili.

Vse te odredbe Italijanom niso nič pomagale: vzdržati niso več mogli. Partizanska puška iz bližnjih gozdov jih je 12. julija 1942 (prav: 13. julija 1942, op. p.) zapodila iz Žužemberka.«

Kolona

Janez Menart

*Veter brije, dež prši,
noč se spušča na zemljó.
Kot da bi mrličí šli,
drug za drugim v dalj gredo.*

*V vsakem srcu je boleč,
komaj tleč, dogorek sanj:
včeraj šel je eden več,
jutri šel bo eden manj.*

*Veter brije, dež prši,
noč se spušča nad zemljó.
Kot da bi mrličí šli;
drug za drugim v dalj gredo.*

Pravljica

Janez Menart

*Med smrekami je mah zelen,
na mahu križ, grobó stesan,
ob njem je gautož zasajen,
pod njim je mrtev partizan.*

*Čez grob na to in ono stran
mravljinci svojo pot drobé.
Znan jim je križ in gautož znan
in mah je mah, kot kje drugje.*

Nazim Hikmet — trubadur naših dni

Izet Sarajlić

Nobena ideologija ni imela s pesniki toliko sreče kot komunizem. Aragon, Lorca, Eluard, Pablo Neruda, Bert Brecht, Nazim Hikmet — je samo majhno število imen na obsežnem spisku pesnikov, ki so se znašli na strani komunizma. Ne pozabimo pri tem niti Che Gevare, čeprav se ni neposredno ukvarjal s poezijo!

Rdečega vnuka paše Nazima Hikmeta bi mogli imenovati prvega trubadurja naših dni.

Razen žena so ga ljubile tudi — ječe.

Honorarji Nazima Hikmeta so za posamezno knjigo znašali kakor kdaj: od pet do petnajst let zapora.

Znano je, da je celo Kemal Atatürk dejal, medtem ko je v svojem kabinetu poslušal gramofonsko ploščo z Nazimovimi stih: Čudovit pesnik! Škoda, da je komunist. Ne bo dobro končal.

Po kom je Nazim Hikmet podedoval svojo strast revolucionarja? Po materi Dželile-hanum, znani carigrasjski lepotici? V Dželile-hanum je bil vse življenje zaljubljen zadnji klasik turške poezije Jahja Kemal (1884—1958), ki je Nazimu nekaj časa preda val zgodovino. Toda Dželile-hanum se je proslavila tudi z nečim drugim: prisolila je zaušnico Pierru Lotiju, avtorju znanih zbadljivk na račun Turčije, ko je nekoč obiskal Carigrad. Proslavila se je tudi kot slikarka. In s svojim pogumom. Na carigrasjskem mostu Galata, s katerega je Nazim rad opazoval ribiške čolne, je organizirala demonstracije v korist svojega zaprtega sina in pozivala turško ljudstvo, naj ne pozabi svojega največjega pesnika, ki mu je tedaj preti la smrt.

Ne vem, kaj je bilo z Dželile-hanum. Jahja Kemal je že zdavnaj upodobljen na poštni znamki za 60 kuruš. In prepričan sem, da ni več daleč čas, ko bo tudi Nazim Hikmet dobil svojo znamko. Znamke z Nazimom bodo kot nalašč za ljubezenska pisma Anatolki.

V svoji avtobiografiji, napisani seveda v obliki pesmi, se je Nazim 1961 pritoževal, da njegove pesmi izhajajo povsod, razen v Turčiji. Danes tudi njegova Turčija, čeprav je moral 1951 bežati iz nje, izkazuje dolžno spoštovanje svojemu največjemu in najslavnejšemu pesniku, čeprav še ne na ves glas.

Življenje je čudovito — je rad govoril Nazim Hikmet. In te besede je ponavljal ne samo na banketih v dneh, ko so ga slavili, ampak tudi tedaj, ko so ga v verigah vodili ob njegovem Marmornem morju.

Nazima Hikmeta je mnogo manj skrbelo njegovo srce, ki so ga načeli infarkti, kot veliko srce sveta, v katerega so neprestano streljali — bodisi med drugo svetovno vojsko, ki jo je prebil za rešetkami, bodisi v Koreji ali v Indokini.

Človeštvo je komaj kdaj imelo večjega prijatelja in brata.

Čeprav je Nazim Hikmet bil borec, je v pesništvu zapisan predvsem kot nenadkriljiv komunistični pesnik ljubezni.

Njegova pisma izza rešetk — so najlepši rdeči šanson našega časa.

Hikmetu žal ni bilo usojeno, da bi umrl v deželi, ki jo je ljubil kot sin. Umrl je v Moskvi 1963, enainšestdeset let star. Umrl? Njegovi plameneči stihii ne bodo nikoli umrli.

Avtobiografija

Berlin, januarja 1962

rodil sem se 1902
nisem se vračal
v rojstni kraj
vračanj ne ljubim
vnuk paše
tri leta star
živel v Aleppu
z devetnajstim v Moskvi
študent Komuniverziteti
z devetinštiridesetim spet v Moskvi
gost CK partije
in s štirinajstim
začel s poezijo

eni vedo vse o travah
drugi se spoznajo na ribe
a jaz na slovo
eni znajo na izust imena zvezd
jaz imena slovesov

spal sem v velikih ječah in velikih hotelih
zagotovo izkusil vso bedo sveta
in poznam okus lakote
in tudi okus gladovnih stavk

imel sem jih trideset
ko so me mislili spraviti na vešala a me niso
imel sem jih oseminštirideset
ko so me predlagali za nagrado Miru
in sem jo dobil
imel sem jih šestintrideset
ko sem pol leta preždel
na štirih kvadratnih
metrih betona v samici
imel sem jih devetinpetdeset
ko sem v osemnajstih urah
preletel iz Prage v Havano

*Lenina živega nisem videl
s štiriindvajsetim sem stal ob njegovem odru
med častno stražo
in mavzolej v katerega sem hodil
so njegove knjige*

*skušali so me odtrgati od moje partije
niso uspeli
zrušili so se ideali toda njihovi drobci
me niso ranili*

*1951 sva z mladim tovarišem na morju
gledala smrti v oči
1952 sem z razdejanim srcem
štiri mesece preležal na hrbtu in čakal na smrt*

*bil noro ljubosumen na ženske ki sem jih ljubil
nisem zavidal niti Charlot
včasih jih varal
tovarišev nikdar
pil a se ne zapil
svoj kruh hvala bogu
služil z lastnim znojem
lagal ker me je bilo sram za bližnjega
lagal da ne bi škodil bližnjemu
a včasih tudi lagal
kar brez vzroka*

*potoval sem z vlaki z letali z avtomobili
večina človeštva tega ne zmore
hodil v opero
večina človeštva
še ni čula zanjo
zato pa od enaindvajsetega nisem hodil tja
kamor večina zahaja
v mošejo sinagogo cerkev
v tempelj k vračem in vražaricam
čeprav sem si tu in tam
dal pogledati
v kavno goščo*

*moje pesmi so tiskane v tridesetih — štiridesetih jezikih
v tridesetih — štiridesetih deželah
v moji Turčiji
v moji turščini
so prepovedane*

*za rakom še nisem zbolel
razen tega to ni niti obvezno
minister ne bom
po pravici povedano tudi nočem
vojske nisem izkusil
v zaklonišča nisem bežal*

tudi ne bežal
pred napadajočim letalom
zato pa sem se zaljubil v šestdesetem

četudi danes v Berlinu
od žalosti crkavam kot pes
lahko vendar rečem
živel sem kot mož
a doklej bom še živ
in kaj bom še videl
kdo ve

Pisma izza rešetk

1

Na tleh sedim,
zemljo gledam,
travo gledam,
žuželke gledam,
modre cvetove gledam;
— kot zemlja na pomlad si, ljubljena, —
tebe gledam.

Na hrbtu ležim,
nebo vidim,
in štoklje v letu,
veje nad sabo vidim,
— kot nebo na pomlad si, ljubljena, —
tebe vidim.

Pod noč sem v polju zanetil kres,
plamenov se dotikam,
vode se dotikam,
vlaknen se dotikam,
srebra se dotikam,
— kot plameneč kres pod zvezdami si, ljubljena, —
tebe se dotikam.

Sem za ljudi,
in ljubim ljudi,
dejanje ljubim,
misl ljubim,
svoj boj ljubim;
— košček mojega boja si, ljubljena, —
tebe ljubim.

Kaj je najlepše?

*Najlepše morje:
tisto ki ga še nisva preplula
Najlepše dete:
tisto ki je še nebogljeno
Najlepši dnevi:
tisti ki jih še nisva užila
In najlepše kar sem kdaj povedal:
tisto kar ti še bom.*

Moj pogreb

Maj 1962

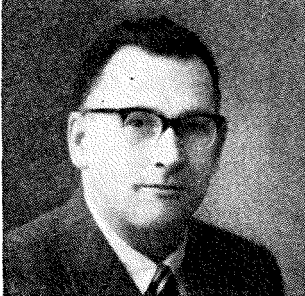
*Me bodo odnesli z našega dvorišča?
Kako me bodo spravili s tretjega nadstropja?
Mrtvaško nosilo ne gre v dvigalo
in stopnice so tako ozke.*

*Morda bo v soncu sijalo dvorišče, zasneženo
z golobi, otroci se bodo kriče igrali,
morda bo na mokri asfalt rosil dež
in kot po navadi bodo tam stali smetnjaki.*

*Če me zanesejo v furgon z razkritim obrazom kot je tu običaj,
mi bo morda kak golob kaj spustil na čelo, to nosi srečo,
naj bo s fanfaro ali ne, otroci bodo vseeno pritekli,
mrtvaki otroke vselej zanimajo.*

*Okno naše kuhinje mi bo sledilo s pogledom,
naš balkon me bo spremljal z razobešenim perilom.
Srečen sem bil na tem dvorišču, resnično srečen.
Sosedje naokoli, želim vam dolgo življenje, vsem!*

*Pesmi in spremno besedo o pesniku
prevedel Ivan Minatti*

Zgodovina

Ustanovitev Gregorčičevega bataljona

NOB

France Škerl

Pomemben dogodek v razvoju primorskega partizanstva je bila ustanovitev prvega primorskega bataljona, ki so ga ustanovili sredi avgusta 1942 in imenovali po pesniku Simonu Gregorčiču. Pobuda zanj je nastala pri vrhovnih organih slovenskega osvobodilnega gibanja že julija 1942. Ko se je Lemut-Saša mudil na glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet, je dobil nalogo, da organizira primorski bataljon.¹ Po vrnitvi se je s člani pokrajinskega komiteja lotil priprav za zbor vseh primorskih partizanov. Sestali so se nad Vitovljami v spodnji Vipavski dolini. Tam nekje je bila takrat Špacapanova partizanska skupina. Prva je na zbor prišla vipavska četa, druga pa je prišla tolminska. Na zbor so poklicali tudi kraške partizane, ki so prišli pod Stjenkovim vodstvom. Poklicali so tudi brkinsko četo, ki je pa ni bilo.

V zvezi z nastankom prvega primorskega bataljona je povezanih več vprašanj, kdaj natančno je nastal, to je, kdaj je bil formiran kot bataljon, kakšna je bila njegova moč, značilnost njegovega naziva in bistvo njegovih nalog.

Zgoraj smo že videli, kako so se posamezne partizanske enote v določenem času usmerile s svojih delovnih področij v spodnjo Vipavsko dolino, da bi se udeležile reorganizacije primorskih partizanov. Pri vipavski četi smo videli, da je prišla prva in da se je na zbornem mestu mogla javiti zgodaj zjutraj 10. avgusta. Druga je prišla tolminska četa. O njej je znano, da so nekateri njeni borci še 10. avgusta popoldne bili v akciji na Osojnici nad Kanalom, da pa so potem prek noči odšli v Vipavsko dolino. Renko in Nataša Podgornikova pripovedujeta, da so Tolminci že naslednjo noč prišli na zborna mesto,² to se pravi, da so 11. avgusta bili že na zbornem mestu. Vsi skupaj so potem nekaj časa še čakali, da bi prišla še brkinska četa. To čakanje omenjajo v svojih spominih Renko, Greif in Nataša Podgornikova. Toda brkinske čete ni bilo. Koliko časa so jo kljub vsemu čakali, ni znano, razen da Podgornikova označuje čakanje z besedicama »nekaj dni«.³ Verjetno je, da teh nekaj dni ni bilo več kakor dva do tri ali v najboljšem primeru štiri dni. — Čas nastanka bataljona pa lahko omejimo tudi z nasprotne strani, tako da določimo dan, po katerem do zbora ni več moglo priti. Pri tem se moramo opreti na dan smrti Lemuta-Saše, ki je padel po italijanskem viru 17. avgusta 1942 zvečer, ko sta se s Tomom Brejcem vračala od Sv. Katarine nad Solkanom,

kjer je bila seja pokrajinskega komiteja.⁴ Po kombinaciji s temi podatki odpadejo kot možni dnevi za zbor bataljona vsi dnevi od vštrevši 17. avgusta naprej. Zbor bataljona je po teh kombinacijah mogel biti 14., 15., v skrajnem primeru pa 16. avgusta.⁵

Ustanovitev samega bataljona je po Renkovih spominih bila zelo slovesna.

»Naposled je prišel dan, ki se ga vsak, kar je starih primorskih partizanov in aktivistov, s ponosom spominja,« je zapisal Renko v Vojkovem vodu. »Nagibalo se je k večeru in sonce je kot ogromna rdeča krogla počasi tonilo na zahodu onkraj široke furlanske ravnine. Komandirji so poveljevali zbor. — Pohiteli smo na određeno mesto in se po četah postavili v vrsto na ozki poti, ki se je vlekla nekoliko pod taboriščem... Na krilih svojih enot so bili komandirji, poleg njih so v prvi vrsti stali mitraljezci. Pred poravnane vrste borcev sta stopila novo imenovani komandant Saša in politični komisar Rudi.

V globoki tišini je komandant prebral povelje o ustanovitvi prvega primorskega partizanskega bataljona, ki je dobil ime po velikem pesniku te dežele Simonu Gregorčiču.⁶

Ko je pokrajinski komite s partizanskimi vojaškimi voditelji pripravil ustanovitev primorskega bataljona, je na seji, ki so se je udeležili Brejc, Lemut in Velušček, sklenil na predlog Toma Brejca, da novi bataljon imenujejo po Simonu Gregorčiču.⁷ Upošteval je pri tem razpoloženje primorskega ljudstva in njegovo navezanost na pesnika. Kajti pri oblikovanju narodne zavesti primorskih ljudi so Gregorčičeve pesmi imele velik pomen. Gregorčič ni bil samo pesnik goriške zemlje, temveč resnični ljubljeneec primorskega ljudstva. Vojko sam je to neštetokrat pokazal, ko je tovarišem ob tabornem ognju prebiral Gregorčičeve pesmi. Ko je pokrajinski komite sprejel poimenovanje bataljona po Gregorčiču in zaprosil glavno poveljstvo za naknadno odobritev, je ravnal tako iz spoznanja, da je imelo pesnikovo ime tudi politični pomen. Z njegovim imenom so hoteli partizani povedati, da spoštujejo vse, kar je v slovenski preteklosti naprednega, da spoštujejo velike može, ki so živeli in delali za ljudstvo. Z Gregorčičevim imenom bi partizani, po Brejčevem pismu centralnemu komiteju, mogli krepko udariti po vseh protirevolucionarnih elementih, zlasti še po protirevolucionarnem delu duhovščine. Da je Gregorčičevo ime bilo pravilno uporabljeno, je dokazalo ljudstvo s svojim odobravanjem.

Ob ustanovitvi prvega primorskega bataljona je njegov prvi komandant postal Jože Lemut-Saša, preizkušeni organizator primorskega partizanstva in osvobodilnega gibanja sploh. Prvi politični komisar pa je postal Martin Greif-Rudi.⁸ Druge funkcije ob prvem formiranju bataljona niso znane.

Moč prvega primorskega bataljona ni bila posebno velika. Bataljon je bil razdeljen v dve četi, vsaka pa v dva voda. Četi sta se imenovali prva tolminska in prva vipavska. Posebej so ustanovili še minerski vod iz kraških partizanov ali Stjenkove skupine. Moštvo so ponovno pregrupirali in ga razdelili po četah in vodih.⁹ Toda kdo je načeloval četam in vodom neposredno po ustanovitvi, ni znano. Tomo Brejc je povedal samo toliko, da so odstavili političnega komisarja tolminske čete Franca (Jaka Platiša), češ da je bil največ kriv, da je bila četa na Tolminskem skoraj neaktivna. Toda koga so potem postavili na njegovo mesto, ni povedal. Po njegovih povojnih spominih je mogoče sklepati, da je bil to briški partizan Miloš iz Snežatnega.¹⁰ Prav tako ni vedel, kako je bilo sicer z vodstvi v četah. Zapisal je samo toliko, da so vodstvo vodov izročili kolikor mogoče zvestim, borbenim in že nekoliko preizkušenim partizanom.¹¹ Dodati pa moramo, da je prva postavitev bataljonskega vodstva bila kratka, ker je skoraj neposredno po ustanovitvi padel komandant Lemut-Saša. Po Brejčevem predlogu so štab bataljona takoj izpopol-

*Jože Lemut-Saša, prvi komandant
Gregorčičevega bataljona*

nili. Komandant je postal Greif-Rudi, politični komisar pa Špacapan-Igor.¹² Morebitne druge spremembe niso znane.

Tomo Brejc je v pismu centralnemu komiteju pri naštevanju čet novega bataljona zelo jasno zapisal, da je bil bataljon razdeljen v dve četi, tolminsko in vipavsko. Tretje čete, brkinske, ki so jo povabili, pa je na zbor ni bilo, ne omenja v tej zvezi niti z besedico. Toda spominski viri jo načelno vključujejo v bataljon, čeprav na zboru ni bila navzoča. Toda brkinska četa v prikazovanju začetne strukture ni bila važna. Tomo Brejc jo je zamolčal, ker je na zboru ni bilo in praktično z njo ni mogel razpolagati, ni je pa zatajil, saj je o njej posebej spregovoril na drugem mestu. To dejstvo moramo upoštevati. V našem primeru je zato važno le vprašanje števila čet v bataljonu brez brkinske čete. Brejčevo poročilo je v tem oziru popolnoma jasno: bataljon je imel dve četi. To dejstvo moramo vzeti kot zgodovinsko točno. O njem govori Brejčevo uradno poročilo centralnemu komiteju. Spominski viri pa res povečini operirajo s tremi četami, s spodnjevipavsko, gornjevipavsko in tolminsko. Tako strukturo prikazuje tudi knjiga Slovensko Primorje in Istra (str. 359). Celo Brejc sam je v povojnih zapisih pisal drugače kakor v dokumentu, ki ga je pisal nekaj dni po formiranju bataljona.¹³ Toda v trenutku nastanka Gregorčičevega bataljona je število enot bilo nedvomno tako, kakor ga sam navaja v poročilu centralnemu komiteju. Kasnejši pisci spominov se organizacijskega razvoja prvega bataljona niso več dobro spominjali in so pomešali samo ustanovitev bataljona z njegovo reorganizacijo približno mesec dni pozneje, ko se je zaradi močnega pritoka novincev v septembru 1942 povečalo število partizanov in dejansko ustvarilo podlago za nove enote.¹⁴ Kako se je to zgodilo, bomo videli pozneje. Tu moramo opozoriti na samo dejstvo reorganizacije Gregorčičevega bataljona, ker nam jasno kaže razliko med stanjem bataljona v trenutku nastanka in stanjem, ki je nastalo ob septembrski reor-

ganizaciji bataljona. Slabost spominskih podatkov se nam pokaže v tem, da so njihovi avtorji zatemnili resnično zgodovinsko vrednost Brejčevih trditvev v pismu centralnemu komiteju, torej v sodobnem dokumentu, ki mu prav zato moramo priznati verodostojnost.

Rezultati memoarskih kalkulacij se kažejo tudi v številu borcev ob nastanku bataljona, ki jih navajajo avtorji spominov. Medtem ko Tomo Brejc v svojem poročilu centralnemu komiteju ne pove števila borcev, jih nekateri viri navajajo. Greif je napisal 72 borcev, Nataša Podgornikova je navedla razpon 80 do 90, češ da se natančno ne spominja, Renko pa pravi, da je bilo vseh skupaj okrog devetdeset.¹⁵ Moremo reči, da se ti viri ne razlikujejo preveč pri ugotavljanju dejanskega števila udeležencev zbora ob ustanovitvi Gregorčičevega bataljona. Kakor smo videli pri razvoju posameznih enot, je število novih partizanov v mesecih med Nanosom in formiranjem bataljona, bilo sila skromno. Zato je mogoče reči, da je Greifovo število bilo verjetno najbližje resnici dejanskega števila udeležencev prvega zbora primorskega bataljona.

Reči moramo še besedo o namenih oziroma nalogah, ki naj bi jih novi bataljon opravljal na Primorskem. V dosedanjem prikazovanju smo videli, da se je partizanska dejavnost razvijala precej nepovezano, vsaka enota močno sama zase. Z ustanovitvijo bataljona je nastal samostojni in enotni vojaški organ za partizansko dejavnost na Primorskem. Medtem ko je doslej bil politični organ v veliki meri tudi pobudnik za partizansko dejavnost, naj bi po ustanovitvi bataljona štab prevzel pobudo za vojaške akcije, jih po možnosti usmerjal in se briga za vojaško vzgojo partizanskega kadra. Skratka, partizani naj bi postali čimbolj vojska v pravem smislu te besede. Ustanovitev bataljona je bila v tem oziru važna stopnja v razvoju primorskega partizanstva. Toda ob sami ustanovitvi so prelomni značaj dogodka vsi dojemali bolj miselno, kakor pa da bi ga takoj praktično čutili. Ob sami ustanovitvi sta Lemut-Saša in Greif-Rudi bila bolj začasno vodstvo bataljona, ker za dokončno formiranje štaba po Brejčevem mnenju še ni bilo na voljo dovolj sposobnih ljudi. Zato je v začasnem vojaškem vodstvu bataljona bil poleg drugih tudi Tomo Brejc, da bi bilo omogočeno kombiniranje vojaških akcij s političnimi in da bi bolje delovala kontrola partije.¹⁶ V samem načinu partizanske dejavnosti ustanovitev bataljona trenutno ni pomenila kake spremembe. Kakor so čete že pred ustanovitvijo bataljona delovale same zase, na akcije pa so hodili samo vodi ali še manjše skupine, tako je ostalo tudi po formiranju bataljona. Nove oblike uveljavljanja večjih enot so nastopale pravzaprav počasi, šele v skladu oziroma neposredno z večjim številom partizanov na Primorskem ali pa so še potem zaostajale. Do tistega trenutka večji nastopi partizanov niso bili možni, pa tudi ne razumni, ker so morali biti borci raztreseni po vsej širni Primorski. Morebitna večja koncentracija bi v takratnih okoliščinah mogla biti prej usodna kakor resnično koristna. Toda formiranje bataljona je omogočilo ustvarjati pogoje za kasnejše večje udarce primorskih partizanov po vojski fašističnih oblastnikov. Z ustanovitvijo bataljona se je pa vsekakor okrepila organizacijska enotnost primorskih partizanov.

Hud udarec je zadel novoustanovljeni primorski bataljon takoj prve dni njegovega obstoja, ko je padel prvi komandant Jože Lemut-Saša. S Tomom Brejcem sta odšla na sestanek pokrajinskega komiteja. Ko sta se vračala proti večeru 17. avgusta, sta pri Kromberku naletela na lovskega čuvaja Andreja Komela. Na klic »stoj«, ki ga je izrekel Lemut, je ustrelil nanju iz kratke razdalje in pri tem ubil Lemuta.¹⁷ Njegova smrt je bila za primorske partizane velika nesreča. Obžalujejo jo vsi, ki so jo kakorkoli omenili v takratnih in kasnejših memoarskih zapisih. Ko je Brejc 17. septembra pisal štabu loškega odreda, je zapisal, da so Lemutovo smrt vsi občutili kot hudo izgubo. Ko je Saša prišel na Primorsko, je prišel na ledino, a jo je dobro oral. Primorski

Martin Greif-Rudi, prvi politični komisar Gregorčičevega bataljona

je posvetil vse svoje sile in padel kot žrtev za svobodo.¹⁸ Po vojni je o njem zapisal, da je bil pionir slovenskih partizanov na Primorskem.¹⁹ Nataša Podgornikova je njegovo izgubo označila s podobnimi besedami: Globoko nas je pretresla novica, da je [komandant Saša] padel pod strelom nekega izdajalca blizu Kromberka.²⁰

Po ustanovitvi Gregorčičevega bataljona primorski partizani niso ostali skupaj, da bi delovali kot bataljon, temveč so po sestavnih enotah odšli na svoja delovna področja. Tako je Stjenkov minerski vod, ki je nastal na bataljonskem zborovanju, odšel na Kras, odkoder so bili njegovi borci, tolminska četa je odšla na sever proti Banjški planoti, vipavska četa pa naj bi delovala v Vipavski dolini in po bližnjem gorskem obrobju na severu in jugu Vipavske doline. Najbrž se ne motimo, če rečemo, da ob Lemutovi smrti enote niso bile več skupaj, da so se že razšle po svojih nalogah, da bi na različnih krajih pripravile nove akcije proti fašističnim gospodarjem. Le nekaj tovarišev je po Renku ostalo pri Vitovljah,²¹ verjetno bolj za zaščito članov pokrajinskega komiteja.

Opombe

¹ Poročilo štaba bataljona Simona Gregorčiča štabu loškega odreda 16. 9. 1942, fasc. 219. Zbornik VI.4. dok. št. 43, str. 134–137.

² Spomini Nataše Podgornikove; Renko, Vojkov vod, str. 53.

³ Spomini Nataše Podgornikove.

⁴ Tomo Brejce, Saševa smrt, Goriški zbornik, str. 118–119.

⁵ Noben od sedaj znanih virov ne postavlja nobenega od teh dni kot ustanovnega dne prvega primorskega bataljona. Nataša Podgornikova in Jožica Zidanikova sta zapisali »okoli 10. avgusta«. Ta datum je prišel tudi v literaturo. Npr. Slovensko Primorje in Istra pravi na str. 359, da je bil bataljon

ustanovljen najbrž 10. avgusta. Toda s tem in rečeno, da nihče ni skušal ustanoviti tudi datirati. Tomo Brejc ga je v svojem spominskem zapisu »Razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem 1941/42« določil na 18. julij, Lemutovo smrt pa na 22. julij, v Borcu 1954, str. 72, je ustanovitev postavil na 15. avgust. Martin Greif je za ustanovni dan določil 16. junij 1942. O Greifu bi bilo mogoče reči, da mu je morda dan ostal bolj v spominu kakor mesec, čeprav je vprašanje, ali je njegov dan točen ali le blizu točnosti. Toda zanimivo je, kako je označil okoliščine, po katerih bi bilo soditi o dnevu formiranja. »Naslednji dan po formiranju bataljona je tovariš Saša odšel na nek sestanek proti Kromberku«. Zaradi Saševe smrti je sestanek mogel biti najkasneje 17. avgusta, ustanovitev bataljona pa najkasneje 16. avgusta.

⁶ Renko, Vojkov vod. str. 54. Tu naj omenimo, da je Greif-Rudi v svojih spominih postavil slovesnost formiranja na začetek dneva. »Zjutraj smo postrojili...« je zapisal. Iz tega nastane logično vprašanje, kdo se je zmotil.

⁷ Tomo Brejc, Resnici na ljubo, Borec 1954, str. 72. — Ni pa izključeno, da je pravi avtor ideje bataljonskega imena bil Janko Premrl-Vojko.

⁸ Spomini Nataše Podgornikove in Martina Greifa — Brejčevo pismo centralnemu komiteju, fasc. 532/I-1.

⁹ Brejčevo pismo centralnemu komiteju, fasc. 532/I-1.

¹⁰ Tomo Brejc, Ustanovitev bataljona Simona Gregorčiča, Partizanski dnevnik, spominska izdaja, 18. maja 1947, str. 8.

¹¹ Ibid.

¹² Greifovi Spomini.

¹³ V povojnih zapiskih, ko je na uradni dopis v avgustu 1942 že pozabil, je Brejc zapisal celo dve inačici. V prvi je zapisal: Bataljon je bil razdeljen v štiri čete, in sicer: vipavsko, tolimnsko, pivsko-kraško in briško četo (Razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem, fasc. 214/1-46). V drugi, ki je bila natisnjena v Goriškem zborniku na strani 217 je zapisal: Julija 1942 smo iz treh partizanskih čet — kraške, tolimnske in vipavske — v gozdu nad Vitovljami ustanovili prvi primorski partizanski bataljon »Simona Gregorčiča«.

¹⁴ Primer takih nepravilnih kalkulacij dajejo npr. Renkovi in Greifovi spomini.

¹⁵ Renko, str. 54.

¹⁶ Brejčevo pismo centralnemu komiteju, fasc. 532/I-1.

¹⁷ O dogodku so napisali poročilo goriški karabinjerji N. 6/580 z dne 18. avgusta 1942, fasc. 161/IV. O tragičnem dogodku je Tomo Brejc napisal daljši prispevek »Saševa smrt«, ki ga je objavil Primorski dnevnik 21. VII. 1951 — 24. VII. 1951 in ponatisnil Goriški zbornik 1947—1957, str. 114—119. Brejčevo prikazovanje dogodkov ob Saševi smrti se ne ujema s poročilom goriških karabinjerjev. Brejc pripoveduje, da je mrtvemu Lemutu odzvel dokumente in pištolo, nato pa odšel k hiši, v kateri so čez dan imeli sejo in v kateri so imeli nekaj ranjencev. Te so odpeljali drugam. Nato so se odpravili, da bi Sašo pokopali, pa se je začelo že svitati in naloge niso mogli opraviti (Goriški zbornik, str. 119). Karabinjersko poročilo pa pripoveduje, da so Italijani pregledali teren, kjer je Lemut padel, da bi našli kako sled za drugim neznancem, pa iskanje ni bilo uspešno. Ko so dobili mrtvega Lemuta, so ga pregledali, dobili pri njem partizanske dokumente (drugih pa gotovo ni imel, op. F. S.), zavojček zdravil, rezervno cev za pištolo in 3575 lir denarja. V tem primeru gre pri najdbi za stvari, o katerih ni mogoče reči, da bi poročilo o njih bilo izmišljeno. Če pa je stvar taka, pa moramo reči, da Brejčevo poročilo o teh stvareh ni ustrezalo resnici. To se pravi, da Brejc mrtvemu Lemutu ni ničesar odzvel, temveč se je nesreče sam tako prestrašil, da je v prvem trenutku pobegnil, potem ko so prišli na kraj dogodka Italijani, pa ni mogel nič več storiti. Notiziario 10. teritorialne obrambe v Udinah z dne 24. 8. 1942 je direktno napisal, da je Lemutove spremljevalec pobegnil (fasc. 1037a). Nekaj dni kasneje, 24. avgusta, so partizani hoteli krivca Lemutove smrti kaznovati, toda namen se ni posrečil. (Ibid.).

¹⁸ Zbornik VI/4, dok. št. 43, str. 132—134.

¹⁹ Razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem 1941/42, fasc. 214/1-46.

²⁰ Spomini Nataše Podgornikove. Sodba Podgornikove glede izdajalca ni bila pravilna. Komel ni bil izdajalec, bil je le pretirano vesten v službi!

²¹ Renko, str. 55.

Ob 30-letnici streljanja talcev — Sokolov

France Lubej-Drejče

*»Kadar čez gozdove rjovejo viharji,
drevesa se svojih korenin zavedo.«*

Matej Bor

Ko so vodilna načelniška in vaditeljska mesta v letih 1935/1936 v društvu Sokol I-Tabor in v ljubljanski sokolski župi prevzeli novi ljudje, se ti po svoji družbeni usmeritvi spočetka niso dosti razlikovali od odstopivših. Toda po ugotovitvi upadanja sokolske zavesti in številna članstva prav v usodnem času za obstoj in varnost slovanskih narodov, jim njihova vest ni pustila, da bi še nadalje trpeli tako stanje. Spomladi leta 1936 so kritično pregledali in ugotovili prave vzroke takega stanja in sprejeli sklepe za ozdravitev organizacije. Prva naloga je bila poživiti delo v telovadnicah in iztrgati organizacijo od vpliva politične stranke, ki si je lastila pokroviteljstvo nad Sokolom. Glavni smoter teh, za tedanje prilike v Sokolu naravnost prelomnih in zgodovinskih sklepov — na pobudo župnega načelnštva jih je sprejel zbor društvenih načelnikov in načelnic in nato manifestativno potrdila župna glavna skupščina, da so tako postali obvezni za vse pripadnike v župi — je bil: usposobiti organizacijo za spopad z lastnim mrtvilom, z notranjim (Katoliška akcija, Krščanska šola, konkordat) in z zunanjim (nastop Hitlerja) sovražnikom

svobode in varnega razvoja Jugoslavije kot celote. Kakor leta 1918 ob nastanku Jugoslavije in leta 1929 ob podržavljenju Sokola, so tudi še tedaj smatrali, da je to poleg zakonito poklicanih državnih organov, predvsem naloga Sokolstva.* S temi sklepi je bil izvršen premik iz pretežno telesnokulturne v družbenopolitično dejavnost.

Po smrti kralja Aleksandra in s približevanjem državnega in političnega življenja osi Rim—Berlin, zlasti pa zaradi prilagajanja najvišjega sokolskega vodstva, Zveze SKJ v Beogradu taki državni usmeritvi (npr. svečani sprejem voditelja hitlerjevske mladine Baldura von Schiracha v prostorih zveze), je to novo strokovno vodstvo v Ljubljani uvidelo, da pod danimi pogoji Sokol v grozečem spopadu ne bo odigral tiste vloge, zaradi katere je bil pred tričetrstoletja poklican v življenje, ne bo izpolnil tiste naloge, za katero ga je slovenski narod sprejel medse, ga gojil in mu zaupal.

Skupina je s trpkostjo spoznala, da med Sokoli v Srbiji ni nikakega odpora

* Sokolstvo je pisano z veliko začetnico, kadar pomeni organizacijo, z malo pa, kadar je mišljeno gibanje. (Opomba pisca.)

proti taki vlogi Zveze SKJ ter da tudi na Hrvaškem in drugje po državi ni njej podobnih organiziranih skupin. Ljubljanska skupina se je zato zatekla k zbiranju sokolstva v Sloveniji. To naj po njihovi temeljiti oceni: zaradi njegove množičnosti — 300 društev s 40 000 pripadniki — zaradi močne napredne tradicije posebno za časa Avstro-ogrske, zaradi še žive dejavnosti v večjih središčih, zaradi močne narodne in državne zavesti, zaradi navezanosti na preproste ljudi, predvsem pa zaradi njegove moralne vrednosti edino še more in zato tudi MORA odigrati svojo vlogo. Takrat še niso slutili, da bo ta vloga tudi NOVA. Za idejno, organizacijsko in akcijsko povezanost so navzlic odporu višjih predstavnikov Sokola takoj začeli izdajati župno glasilo »Sokol« z usmerjevalnimi članki, kateremu sta se takoj pridružili še mariborska in novomeška župa s 130 društvi.

Do te nove vloge jih je privedel splošni razvoj doma in v svetu, ki so ga živo in kritično spremljali, skrb za usodo naroda in države ter važni dogodki v Sokolu, ki so sprožili v njih nova spoznanja. Med takimi, navidez drobnimi toda značilnimi dogodki, ki so sprožili kasnejši plaz, so se dotlej navidez enotne sile začele ostro ločevati po novem, v Sokolu dotlej uradno nepriznanem, zatiranem kriteriju; naj tukaj omenim samo enega. Ker sem bil pri tem dogodku v središču, naj ga podam v prvi osebi, zaradi boljšega vpogleda v posebnosti Sokola, novi generaciji pa v izvirnem slogu te organizacije.

Poleti leta 1935 sem sprejel izpraznjeno mesto načelnika Sokola I-Tabor (sprememba režima po majskih volitvah!), spomladi leta 1936 pa še mesto poslevoedečega podnačelnika ljubljanske sokolske župe (z 72 društvi). Nekega februarkega večera leta 1936 me je pred telovadno uro članov obiskala v vaditeljski sobi na Taboru trojica vaditeljev: Dušan Podgornik, Janez Porenta, Lojze Lubej in telovadec I. vrste, pravnik Stane Gašperšič. Drugače vedri, prešerni, skoraj razposajeni možje in očetje med 35. in 40. letom starosti so resnih, pobi-

tih obrazov stali pred menoj. V imenu vseh je spregovoril Gašperšič:

»Brat načelnik! Pravkar smo zvedeli strašno vest, da je včeraj na Veliki planini sklenil svoje življenje naš telovadec, študent Emil Vilfan. Ko se je po smučanju sam vračal v dolino, mu je pošla moč. Omahnil je in zmrznil v snegu. Ljudje so ga bili našli in spravili v dolino. Spotoma mi je to povedalo njegovo deklo. Kot njegov ožji prijatelj sem opravil težko dolžnost, in o tragični smrti sina-edinca obvestil njegovo mater-vdovo. Pogreb bo jutri na pokopališču v Stahovici pri Kamniku. Prosimo te, da ob koncu ure to sporočiš članstvu in ga pozoveš, da se udeleži pogreba. Posebej pa te prosimo, da v imenu društva spregovoriš ob njegovem grobu.«

Onemeli smo obstali. Nekaj me je stisnilo v grlu, slina ni hotela iz ust. Samo prikimal sem, ko smo odšli v telovadnico. V polni dvorani je bilo kakor v svetišču; ni bilo običajnega vrveža, razposajenega letanja, igranja z žogo, poskušanja vaj na orodjih. Ljudje so že vedeli, v skupinah so se tiho pogovarjali.

Med vadbeno uro me je Gašperšič seznanil s podatki, potrebnimi za moj nagovor. Vilfana sem že poznal kot dobrega in rednega telovadca in vodjo pevskega in lutkovnega odseka društva. Vedel sem, da pridno študira, pa se le zadržuje na Taboru skoraj vsak dan pozno v noč. Bil je eden tistih, takrat še ne redkih mladih izobražencev, ki so Sokola jemali takšnega, kakršnega so prikazovali voditelji. Sokol mu je bil eden od smislov življenja.

Toda tega, kar mi je tedaj o njem povedal poročevalec, nisem vedel, ker tega ni vedel nihče, ne on kot njegov najožji prijatelj, niti nevesta umrlega. Vedela je samo njegova mati pa še ta je to prvič izdala prinašalcu strašne vesti, za mater najtežje. Priznala je, kaj je bil pravi vzrok njegove smrti: v pomanjkanju se je hranil samo dvakrat na dan. Če je njegovo delo ob pogostih prireditvah na Taboru zahtevalo njegovo prisotnost še iz popoldneva v noč, tedaj navadno ni niti večerjal. Včasih je celo pozabil na svojo večerjo, kos kruha v žepu. Splošna

Dušan Podgornik, član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet kot predstavnik demokratičnega krila Sokolov, ustreljen 13. junija 1942 v Gramozni jami

oslabeledlost in prevelik napor pri smučanju sta izpila njegove moči.

Zato sem ves vznemirjen poslušal še prošnjo njegove matere, naj tega ne povemo ljudem. Kakor da je to njegova ali njena sramota! »Lačni, a tihi junaki med širokoustnimi vampeži!« sva rekla, ko sva se razšla.

Spomnil sem se svojih lastnih izkušenj v Ljutomeru, ko sem tudi približno tako delal med samimi premožnimi ljudmi, če ne kar med bogatini. Toda lačen nisem bil pri tem nikoli. Zvečano delo mi je včasih vzelo kosilo, včasih redno večerjo, včasih kar oboje, toda ko sem prišel domov, sem se najedel vedno dobro in do sitega. Zasnoval sem svoj kratki nagovor, a bal sem se, da še tega ne bom zmogel. Dobro, da je bila žalost pomešana s srdom.

Moj strah je bil odveč, kajti z menoj vred je zahlipala vsa telovadnica, ko sem

iztisnil: »Bratje, našega Emila ne bo nikoli več med nami. Samotno je obležal v belem snegu, kajti preveč čista za ta svet je bila njegova duša. Vem, da boste vsi hoteli biti zadnjič ob njem.«

Na dan pogreba se je zbrala okoli jame velika množica: vsa moška in ženska telovadnica z vaditelji, polna oddelka naraščaja in otrok, nekaj članov uprave, njegovi sošolci z univerze, užalosteni svojci, njegova nevesta ter kup domačinov iz doline. Njim je bil sorodnik vsak, ki je bil omahnil v njihovih planinah.

Težko mi je bilo govoriti. Vso noč sem se boril med naročilom, ki naj bi mi bila zapoved skromne, poštene in velike matere, in med mojo zbujujočo se zavestjo. Odločil sem, da bom, ker MORAM prekršiti materino željo.

Opisal sem njegovo delo doma, v šoli in na Taboru, njegovo revo in veličino:

»Dragi Emil! Ljubil si življenje, tudi takšno, kakršnega si imel, a lepšal si ga drugim. Rad si imel tudi te naše planine, zato so te vzele k sebi. Nikdar nisi govoril o sebi, o svoji stiski. Nisi hotel obremenjevati niti prijateljev, čeprav si moral vedeti, da bi ti vsak izmed nas ponudil roko in srce. Trd si bil v veri, da boš vse to premagal sam. To pot tega nisi zmogel. Sam si se bojeval s seboj, z nezaslužno usodo, nazadnje z Belo ženo. Kdo ve, če si se sploh zavedal, da se boriš tudi s krivicami sveta. Padel si kot junak, ki ne sme ostati neznan.

Zdaj nisi več sam, zdaj ko je zate prepozno. Ne pa za nas! Tu smo tvoja mati, tvoja nevesta, bratje in sestre s Tabora, tu so tudi dobri ljudje s podnožja teh vrhov. Težko nam je verjeti, da ne sanjamo samo hudih, grdihih sanj. Prišli smo vsi tisti, ki smo te imeli radi in ki bi tudi izkopali zate ne vemo kaj, da bi bil spet ves živ med nami. Ti pa zdaj samo molčiš. Le mirno spi svoj večni sen med tvojimi dragimi vrhovi, kajti mi slišimo tvoj krik. Bodi miren, kajti nikogar ni na tej tvoji zadnji poti, ki ne bi bil vreden časti, da te pospremi v hram tistih večnih moči, kjer smrt ustvarja nova življenja. Taka življenja, ki bodo izbojevala bolj pravičen svet,

svet, v katerem ne bo treba nikomur več čisto sam dobojevati tak življenjski in smrtni boj, kakršnega si moral ti, dragi naš Emil. Tu ti Sokoli ob tvojem grobu možato obljublamo, da bomo delali za tak lepši svet. Ti pa počivaj v zaslužnem miru, saj ob tvojem grobu ni in ne bo mogočnikov, ki so krivi, da morajo mlada bitja v boju za goli obstoj ubirati tudi tvoj pot. Spi mirno v zemlji, ki bo nekdaj lepa za vse.«

Tiho smo se razšli. Prizadeti in pretreseni. Tako pretreseni, da smo se osvetlili in zavedli novih, globljih korenin. Povedali smo, kar smo čutili in mislili. Nismo pa vedeli, da je bila naša preprosta človeška izpoved tudi že pogumno dejanje, še manj da bi to dejanje znalo postati tvegano in usodno. Kmalu smo prejeli pouk, opomin in grožnjo tudi o tem.

O pogrebu in posebej o nagovoru so bili kmalu obveščeni tudi drugi člani društva, posebej še člani društvene uprave. Zato me je kar na prvi seji društvene uprave vprašal »varuh« Sokola I-Tabor in »njegovega« doma, ustanovitelj dru-

Lojze Lubej, ustreljen 13. junija 1942 v Gramozni jami

štva dr. Pavel Pestotnik, kaj sem mislil s »mogočniki«. Odgovoril sem, da za svoj govor nikomur ne odgovarjam, da pa naj bo miren, ker mislim, da on ni ali še ni med njimi. Če pa bi bil smatral, sem rekel, da je že, potem bi gotovo ne sprejel mesta načelnika v »njegovem« društvu, za kar me je prosilo društveno odposlanstvo s starostvo na čelu. Delal se je, kakor bi bil zadovoljen z odgovorom, pa je vendarle smatral za potrebno, da porabi priliko za avtoritativno razlago o tisti veliki meji med socialnostjo in socializmom, katere v Sokolu po sprejetih stališčih nikdar ne smemo prekoračiti. Ta pouk tedaj ni več izzvenel tako v prazno, čeprav čas za tako polemiko v Sokolu še ni prišel. Toda Vilfanova smrt in njen odmev v Sokolu I je načel tudi to vprašanje. »Lastniki« doma so kakor graščaki zažugali »ubogi gmajni«.

Čez dobra tri leta je taisti učenik, tedaj že priznani »mogočnik« kot tožitelj na disciplinskem procesu na Taboru obtožil sedmerico vaditeljev z načelnikom vred (Zorana Poliča, Dušana Podgornika, Janeza Porento, Lojzeta Lubeja, Viktorja Repiča, inž. Miloša Breliha in pisca tega zapisa) uporništva, poveličevanja siromaštva, prekucuštva, kvarjenja mladine z vnašanjem tujih, socialističnih prvin, »kar je treba smatrati skoraj za stoodstotno gotovo in dognano«. Omenjeni pravnik Stane Gašperšič je v družbi s Stanetom Vidmarjem, Nandetom Svetličem, Francetom Kutinom, dr. Ernestom Turkom in dr. Viktorjem Mačkom na tem procesu branil obtožene. Proces je po šestih mesecih ob žolčnih spopadih in obdolžitvah dveh nič več bratskih skupin in ob izsiljeni prisotnosti telovadnega članstva končal z vnaprej določenim sklepom o izključitvi glavnih obtožencev iz vseh sokolskih društev Jugoslavije, za druge pa je izrekel hude disciplinske kazni.

To se je v Sokolu godilo skoraj pol leta za tem, ko je rušilec »Beograd« odpeljal v Anglijo 35 ton zlatih palic na varno. Eni kakor drugi so se pripravljali na »veliki čas«.

Na procesu je bila namreč v toliki meri okrnjena avtoriteta in odkrita vloga »mogočnikov« v Sokolu v Jugoslaviji

*Ivan Porenta, ustreljen 13. junija 1942
v Gramozni jami*

vse od leta 1918 dalje, da so ti odločili: »Preveč veste in govorite, napoti ste nam!«

Ob prihodu okupatorjev je šla »sokolska gmajna« s Tabora in iz vseh »okuženih«, posebno ljubljanskih družtev v Osvobodilno fronto in v partizane, »mogočniki« pa pod perut okupatorja. Sporočili so mu imena »komunistov s Tabora«, da jih čimprej na tiho pospravi.

Prvega so iskali 21. septembra 1941 pisca teh vrst. Naprtili so mu atentat na generala Leva Rupnika. Obvestila in rešila ga je VOS. Trojico: Podgornika, Porento in Lubeja so aretirali na službenih mestih 23. februarja 1942. Obdolžili so jih atentata na drugega »mogočnika«, na Avgusta Praprotnika. Brez ugotavljanja njihovih »grehov« proti okupatorju so jih v rani zori 13. junija 1942 kot talce ustrelili v Gramozni jami.

Med njihovimi zadnjimi pismenimi sporočili svojcem iz ječe je bilo tudi to-

le: »Včeraj so odpeljali od nas Toneta Tomšiča. Na vseh oknih smo peli z dvignjeno pestjo internacionalo. Šel je ponosno vzravan, kakor bi šel ženin k nevesti.«

Kako odrešujoča vest, kaka uteha in vzpodbuda svojcem, kakšna uporna izpoved, kakšna neizprosna zapoved, da vztrajajo v boju brez njih! Politična oporoka kot dokaz, da je stoenajst mučnih, negotovih dni in noči iz njih skovalo še vse drugačne puntarje, kakor so bili na Taboru pred tremi leti.

V Sokolu so služili svojemu narodu in napredku človeka po svojem najboljšem, njim tedaj dostopnem prepričanju, brez računov, dobička in slave. Pogumno so izpovedali svojo pošteno misel in bili zato nagrajeni s spoznanjem o širši in globlji misli, kot je bila sokolska. V času preizkušnje za vsakogar so se brez odloga pridružili temu toku in skupaj na pobudo partije ustanovili Osvobodilno fronto. Bili so sestavni del vodstva OF. Ni jim bilo dano, da bi storili še naslednji korak, za katerega so bili še neupravičeno obdolženi že leta 1939, da bi res postali komunisti. Prej so jih pokosili okupatorjevi rafali, pred katere so jih privedli nekdanji »bratje«, potem »mogočniki«, zatem reakcija v Sokolu, nazadnje še hlapci okupatorja in izdajalci vsega, kar so vrednega oznanjali.

Tudi po tridesetih letih je živ in bo še dolgo, dokler bodo vredni svobode, spomin nanje, saj so v zapleteni igri, v težkem boju, nazadnje še z življenji polagali temelje za srečo človeka. Spet brez misli na lastni dobiček, čast ali slavo.

Izpolnjen je njihov sen. Iz uboge gmajne poganja nov, čvrst in zdrav rod ponosnih čuvarjev socialistične dežele.

Mesto heroj je na drugem, novem koncu Ljubljane vklesalo njihova imena, enega poleg drugega, kakor so delali, padli in počivajo, na razpoznavne table ulic. Novi rod pa se vsako pomlad vrača h grobovom staršev in dedov in s toplo mislijo polaga cvetje tistim in takim, ki nikdar ne minejo, saj se nemirni človeški duh ob različnih, toda samo ob svetlih potokazih prebija navzgor.

Dr. Cene Logar

V Zgodovini slovenskega slovstva, zv. VII, ki obravnava slovensko slovstvo v letih vojne in ki je izšel pred kratkim, obravnava Viktor Smolej tudi »partizansko brezo«. Ker mislim, da je to prikazovanje daleč od objektivnosti dogajanja in ker sem tudi sam pri tem deloma tangiran, bi rad podal nekoliko pojasnil s svojega zornega kota.

Avtor pravi: Umetniki, predvsem na osvobojenem ozemlju po 1943. letu, so žolčno diskutirali o tem, kaj je umetnost, komu je namenjena, kaj je umetnikova svoboda, čemu ustvarjati. V taki diskusiji naj bi nekdo trdil, da po vojni slikarji ne bodo več slikali navadnih tihožitij itd., pač pa bo moral biti in vsaki sliki tudi element NOB: če bo slikar naslikal npr. brezo, bo morala biti to narodnoosvobodilna breza: na prestreljeno deblo bo prislonsjena puška itd. Zato se je ta problematika končno izostrila v formulo o »partizanski brezi«. Vojaški krogi, vštevši glavni štab z zaledjem v tistih partijskih krogih, ki so zapadali dogmatizmu, so zagovarjali »partizansko brezo« in v njenem duhu zahtevali od umetnosti, da je orodje družbe, trenutno osvobodilnega boja. Umetniki pa so branili svobodo svojega ustvarjanja.

Torej kar velike obtožbe, tudi velik in »plemenit« boj naših umetnikov proti nastopanju strašila — nekega dogmatizma s strani temnih vojaških in partijskih sil s tendenco nasilja nad svobodo umetniškega ustvarjanja.

V »partizansko brezo« je torej avtor vpletel tudi glavni štab Slovenije, predvsem politični komisariat, pod katerega je spadal tudi propagandni oddelek GŠS. Ta oddelek je izdajal smernice kot organ političnega komisariata GŠ NOV in POS. Načelnik tega od-

delka in urednik tega lista in enako tudi Slovenskega partizana ter pisec člankov v teh listih sem bil jaz. Zato navaja avtor nekaj citatov iz dveh mojih člankov, na osnovi katerih hoče dokazati, da so stališča Smernic osnova za nasprotja med umetniki kot branilci svobodnega umetniškega ustvarjanja ter političnim komisariatom kot dogmatičnim dušilcem te svobode.

Citati, ki jih navaja avtor za dokaz te svoje teze, so nepopolni, zato nepravilni, kajti samovoljno so iztrgani iz konteksta in pri tem so izpuščena najvažnejša mesta, ki ravno pobijajo celotno to avtorjevo konstrukcijo, poleg tega pa tudi iz teh iztrganih citatov nikakor ne sledijo njegovi zaključki. Torej so to samovoljni zaključki.

Zato želim podati iz člankov v Smernicah, ki sem jih napisal, tako široke navedbe, da bo iz njih vidna zmotnost ter samovolja zgodbe okoli »partizanske breze« in njene povezave s političnim komisariatom glavnega štaba Slovenije, torej dokaz o popolni izmišljenosti o kakršnemkoli »dogmatičnem« in nestrpnem stališču nasproti svobodi umetniškega ustvarjanja umetnikov za časa NOB, izmišljenosti o tem, da so Smernice in moji članki v njih bili poborniki te nestrpnosti, in o tem, da so umetniki morali braniti svojo svobodo nasproti nam v glavnem štabu, nasproti diktiranju s strani izvenumetniških partijskih in vojaških krogov v zaledju.

Smernice smo začeli izdajati spomladi 1944. leta, ko sem postal načelnik prop. oddelka glavnega štaba Slovenije. Bil sem ves čas njihov urednik in pisal tudi najbolj delikatne članke v njih na osnovi nalog in direktiv, ki nam jih je postavljaval politični komisariat. Ta pa jih je postavljaval na osnovi političnega in vojaškega položaja, kakršen

je bil tedaj na našem ozemlju. Ta položaj pa je bil zelo resen, kajti grozilo nam je anglo-ameriško izkrcanje prek Istre in Slovenskega Primorja skozi ljubljanska vrata. Vsega tega morda umetniški krogi niso vedeli, vedeli pa smo mi, ki smo morali skrbeti tedaj za čim večjo strnjenost naših vrst, da bi mogli pravilno reagirati na vse poskuse fašistov in zahodnih reakcionarnih sil.

Že v prvem članku prve številke sem povedal, da so Smernice namenjene predvsem političnim komisarjem v vojski; vse partizane pa smo pozivali, da sodelujejo v njih s svojimi pripombami. S strani političnih komisarjev smo prejeli same najboljše pohvale, s strani umetnikov pa nismo prejeli niti ene pripombe, niti pozitivne niti negativne.

Za člankom Borisa Kraigherja sem napisal članek, iz katerega se vidi, kaj je hotel politični komisarjat od celotnega tiska v tedanjem času: utrjevanje borbenosti partizanov, dajanje političnih perspektiv: tisk naj bo orodje našega narodnoosvobodilnega boja. Posebno pa pripominjam, da »zaradi te vezanosti umetnost ni popolnoma nič ovirana, ampak le usmerjena«. Dalje pišem: »Zelo poudarjamo: vse to ne izključuje umetniške višine naših listov, ampak jo le usmerja. Vse te cilje se da doseči tudi z umetnostjo in ta umetnost bo prava, resnična, nova umetnost, umetnost borečega se slovenskega naroda, ki se bori in si ustvarja novo pravico, novo družbo, novo življenje.«

V drugi številki sem napisal članek »Za graditelje nove slovenske družbe moramo pisati vse, kar pišemo«. Iz njeja je Smolej navedel le mali del, jaz pa bom tu navedel poleg tega še nekaj, kar on izpušča in kar je najvažnejše, kajti tudi to je diametralno nasprotno njegovi konstrukciji zgodbe o »partizanski brezki«. Vse, kar je poudarjeno, je poudarjeno že v Smernicah kot najvažnejše, in ravno to Smolej tudi izpušča.

Navajamo: »Danes se s političnim preobratom v našem narodu vrši enak preobrat v literaturi in umetnosti sploh. Umetnost, ki ni neposredno povezana z našo borbo, je postala nezanimiva, poudarjamo ne napačna. Do tega ni prišlo zaradi kakega programa ali načrta, ampak ker je narod to sam začutil in enako ker so umetniki sami začutili in spoznali. Umetnost in umetniki so zrasli iz narodnoosvobodilne borbe ali pa so se vključili v ta pokret, v borbo, ker v tem vidijo višek svojega lepega zanimivega dela. Niso pa zaradi tega postali politični umetniki, kajti niso v službi kake politične stranke, ampak v službi vsega naroda, slovenskega človeka, ki se bori na življenje in smrt... Ta služba ni nobeno ponižanje, služenje, ampak višek, kar more doseči umetnik, *aktivni slovenski umetnik*.«

»Poudarjamo: Do vsega tega je prišlo brez kakega umetnostnega programa, brez vsakršnega načrta, saj za umetnost ni pro-

grama. To so najnujno prinesle politične in družbene spremembe.«

»In ta preobrat moramo danes le podpirati, ga zavestno usmerjati, ker danes imamo šele skromne začetke, pri tistih ljudeh, ki so neposredno v borbi, bodisi stari umetniki, pisatelji, pesniki in slikarji, bodisi novi, ki so zrasti neposredno iz naše borbe (Matej Bor, Fr. Kosmač in številni drugi). Umetnost stopa v današnjem dogajanju v službo naroda in ta služba ni v pomenu suženjstva ali vezanosti in pristranosti, ampak obratno, pomeni največjo prostost in smiselnost, kot je do danes pri nas še ni imela. Motivi, ki zanimajo danes slovenskega slikarja, so predvsem ali celo edino motivi borce borečega se naroda. To uvidi vsakdo. Toda nekaj novega je pristopilo, česar še nismo poznali. Naš slikar, pesnik, pisatelj je vesel, če s svojim delom doda nekaj za borbo, neče, da bi bilo njegovo delo zunaj tega boja vsega naroda, hoče, da bi podkrepil to borbo neposredno. Umetnik je stopil v službo borcev in graditeljev nove družbe, svobodnega naroda na zunaj in na znotraj. To je preobrat v razvoju naše umetnosti. Do tega je zopet prišlo samo od sebe. Umetnik dobiva motive iz borečega se naroda in s temi motivi hoče podpirati narod v borbi. To je največja svoboda, največje ustvarjanje, najvišja umetnost.«

»Res je, da imamo šele pričetke od starih umetnikov (slikarstvo: Pirnat, Mihelič, Vidmar, Globočnik, pesniki: Klopčič, Seliškar), rastejo pa novi iz naše borbe (Matej Bor, Fr. Kosmač, Copič idr.). Iz borbe rastejo, iz naroda, in to je treba podpirati, usmerjati.«

»Mogoče bodo ti stavki v pomoč našim mladim pesnikom, pisateljem, slikarjem, ki sodelujejo množično v najbolj različnih listih našega osvobodilnega boja, od žepnih časopisov, četnih, bataljonskih, brigadnih, divizijskih, korpusovih pa do centralnih listov. V vsebini, motivih, ki so obdelani, namreč velikokrat vidimo, da so izbrani taki, ki še niso v skladu s splošnim tokom izbora motivov, z namenom in smislom.«

»Iz teh dejstev nam danes postaja pravilo, iz konstatacije nastajajo imperativi. Usmerjati moramo, da pospešujemo to, kar je naravno in samo od sebe nastalo. To je preobrat v naši umetnosti. Tega se moramo zavedati. To je povedano tudi zato, da se bodo lahko počutili partizani, ki pišejo, bolj svobodne in istočasno v službi naše borbe. S koncem osvobodilne borbe seveda ne bo konec te umetnosti, ampak šele začetek, ker se bo narod na osnovi notranjih in zunanjih uspehov našega osvobodilnega boja preurejeval tudi družbeno, se osvobajal tudi znotraj.«

»Iz tega je sedaj tudi razumljivo, zakaj nova umetnost ni, noče in ne more biti poljubno opisovanje, opevanje poljubnih človeških dogodkov. Umetniki so sami danes začutili potrebo, da delajo, da delajo za gra-

ditelez nove svobodne družbe, ne za poljubnega Slovenca. V tem vidijo višek svojega dela, višek poslanstva umetnosti... Vključili so se v ljudstvo... Poudarjamo: do tega je prišlo samo od sebe in to moramo podpirati in pospeševati. *Iz dejstva je treba napraviti pravilo, svobodno pravilo.*

To so osnovne misli, ki so izšle v Smernicah za politične komisarje in v katerih naj bi bila izražena glavna stališča, ki naj bi povzročila na osvobodnem ozemlju plus svetega Vida, kar pomeni žolčne diskusije okoli »partizanske breze«. V teh stališčih naj bi bila izražena stališča »vojaških krogov, v številni glavni štab z zaledjem v tistih partijskih krogih, ki so zapadali dogmatizmu, zagovarjali »partizansko brezo« in v njenem duhu zahtevali od umetnosti, da je orodje družbe, trenutno osvobodilnega boja. Umetniki pa so branili svobodo svojega ustvarjanja,« — kot pravi Smolej.

To borbo za »svobodo umetniškega ustvarjanja in proti enosmernosti dirigirane poezije« pa dobi Smolej formulirano v uvodu tedaj izšle antologije »Pesmi naših borcev« takole: »Bilo bi popolnoma napačno omejiti se zavestno samo na budnice in žalostinke. Partizansko življenje ima tudi mnogo lepot in veliko dobre volje, tudi smeh pozna in sanje: tovarištvo, zmage, doživljanje prirodnih lepot na pohodih ponoči, v jutranji zori in večerni zarjji, v poletni sinjini in zimski belini. Motivni svet je treba vsekakor razširiti. Kar vas (partizanske pesnike) resnično prevzame, o tem pišite brez strahu, brez kakršnih koli predsodkov. Tako bodo pesmi pridobile v eni svojih obveznih odlik: v iskrenosti, v resničnosti, v resnični izpovedi in razpoloženju.«

To je vsa modrost, ki jo more Smolej navesti kot antitezo stališčem v Smernicah. Toda v tej antitezi je drugi del direktno ponavljanje mojih stališč v Smernicah, hkrati pa naj bi vse to bilo antiteza tem mojim stališčem. Prvi del pa je preprosta izmišljotina, če naj bo antiteza tem mojim stališčem:

1. Kdaj je bilo v Smernicah zahtevano od pesnikov, naj pišejo samo budnice in žalostinke? Prav obratno, kar je videti iz navedenih citatov iz Smernic: Pesmi z najrazličnejšimi motivi naših tedanjih najvidnejših pesnikov, ki jih imenujemo *po imenih*, so stavljene mladim pesnikom-samoukom po partizanskih enotah za *vzгляд*. Torej se od teh mladih pesnikov nič ne zahteva s strani *izvenumetniških krogov*, pač pa s svojim *vzглядom pesniki*, ki so stavljeni za *vzгляд*, zahtevajo določeno umetnost. Ta njihova umetnost pa nikakor niso bile budnice in žalostinke, pač pa motivi najširših dimenzij, neprimerno širših, kot pa jih nato oni inteligentni učitelj pesnikov v antologiji navaja mladim pesnikom. V tej antitezi stališčem Smernic se torej v prvem stavku potvori stališče Smernic, to potvorbo pripiše Smernicam — če naj gre tu za

antitezo Smernic — potem se jo točiče, češ da je to stališče Smernic. 2. V drugem delu pa onemu učitelju partizanskih pesnikov, ki se bori proti »partizanski brezi«, stoji za vsako besedo po ena »partizanska breza«; brez izjeme vsi motivi, ki jih navaja, so »partizanska breza«, proti kateri se bori.

Nam pa je Matej Bor že do tedaj in še pozneje vse do danes podal že nekoliko širši izbor umetniških motivov, za katerimi ne stoji »partizanska breza«. In tega umetnika smo v Smernicah stavili v prvi vrsti za vzgled mladim pesniškim začetnikom v partizanskih enotah. Torej popolnoma nič ni bilo treba hrabriti in tolažiti teh mladih pesnikov pred kakim nasiljem »partizanske breze« iz Smernic, kajti Smernice same ponovno poudarjajo svobodo umetnikov pri njihovem ustvarjanju in to svobodo tudi razložijo.

Že iz citatov, ki jih navaja Smolej iz Smernic, je razvidno, da je popolnoma nevzdržen, napačen in izmišljen zaključek, da so Smernice, vojaški krogi, skupno z glavnim štabom in z zaledjem partijskih krogov-dogmatikov, zagovarjali »partizansko brezo« in s tem ogrožali svobodo umetniškega ustvarjanja. Se veliko jasneje pa se vidi zmotnost Smolejevih zaključkov iz tistega, kar je iz Smernic izpustil. Smisel tega pa je v naslednjem:

Umetnost je med narodnoosvobodilno vojno postala narodna, ljudska, glasnik ljudstva, njegovega boja na življenje in smrt — in s tem tudi orodje tega boja. Toda orodje umetniku, ne pa komu drugemu, ki bi umetnika izrabljal za orodje. Kajti umetnik se pri svojem delu počuti svobodnega. Taka svobodna umetnost je nastala brez kakršnihkoli zunanjih in izvenumetniških pritiskov, pač pa zato, ker je narod sam začutil potrebo po njej in ker so jo umetniki sami začutili in tudi začeli ostvarjati. Tako umetnost sama od sebe stopa v službo naroda, brez prisile. V tem je ravno veličina umetnosti. Tako so namreč umetniki postali glasniki najširših občutij in interesov naroda, kar umetnost nikdar prej ni mogla postati. (Lahko, da sem v člankih o pretekli umetnosti pretiraval, nikakor pa je nisem označeval vso za larpurlartizem. Toda to vprašanje je tu nevažno.) Celo po imenih navajam nekaj teh umetnikov, ki jih stavljam za vzgled mlajšim pesnikom-amaterjem po partizanskih enotah, katerim so bile Smernice namenjene.

Torej: Smernice niso bile povezane z nasprotji, ki so morda obstajala med umetniškimi krogi glede svobode umetnosti, še manj pa so branile kako »partizansko brezo«. To »partizansko brezo«, če je v resni obliki sploh kje bila, so ustvarili nekateri naši umetniki in mogoče tudi neumetniki sami. Smernice na naših tedanjih vodilnih umetnikih ničesar ne kritizirajo niti od njih nič ne zahtevajo, pač pa jih stavljajo za

vzglede mladim umetnikom-vincem. Smernicam je ta umetnost nedotakljiva, avtonomna. Smernice so pustile reči Župančičev »Veš, poet, svoj dolg?« tem pesnikom samim, tega niso hotele izreči one same. Smernice so pustile povedati pesnikom samim, kaj je mislil Župančič s »pesmijo za našo rabo«, tega niso hotele povedati Smernice same.

Prikazovati torej stališča Smernic za »partizansko brezo« in za tlačenje svobode umetnosti, je torej preprosto nepoštena mistifikacija, ki jo pobijajo vsa dejstva. Vse drugo so čenče. Je naslanjanje na različne čenče metoda literarnega zgodovinarja? Ena izmed takih je tudi zgodba, ki jo Smolej navaja, češ da je Matej Bor tedaj izjavil Filipu Kalanu, da Smernice zmerjajo umetnike. Dejansko pa v Smernicah nihče ne more dobiti niti besedice o kakem zmerjanju umetnikov. Obratno, v njih sta prav Matej Bor in njegova umetnost stavljena za vzgled vsem drugim umetnikom.

Tovariš Smolej, sedaj ti bom pa citiral naslednje misli: »Socialno leposlovje je in mora biti pomemben dejavnik v gibanju delovnega ljudstva... Kaj torej zahtevamo od proletarske literature? Razume se, da bo danes, ko pričenjajo po svetu realizacijo historičnih nalog tako ostro postavljati, bolj kot kdaj koli poprej njen pogoj realizem. Toda ne mehanično nizanje zunanjih dejstev in idealistična razlaga razvoja, kar je oboje poglavitna značilnost meščanskega realizma, temveč realno podajanje na višji stopnji, to se pravi podajanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih odnosov, razvojnih tendenc in perspektive v prihodnosti.«

Tovariš Smolej, veš, kdo je to napisal? Ti rajši ne povem, da ti ne bo preveč neprijetno. Odkrij sam. — Vprašam pa te: Mar vendarle nisem jaz imel še nekoliko bolj taktično, lepo in obzirno stališče do naših umetnikov s tem, da sem jim pustil in poudarjal njihovo lastno avtonomnost, da sem mladim samoukom dajal za zgled

vodilne umetnike same v položaju, ko je bila postavljena pred mene — v tistem kritičnem času spomladi in poleti 1944, ko so se zbirali nad nami težki oblaki invazije skozi ljubljanska vrata in ko je bilo treba strniti vse svoje sile — tako delikatna naloga, da napravim nekoliko reda v poplavi partizanskih glasil?

Upam, da vidiš, tovariš Smolej, da si pomešal in mistificiral najbolj nemogoče stvari danes, ko za to nikakor nisi več opravičen, najmanj pa se sme to dogoditi literarnemu zgodovinarju.

Vidim, da si kot star krščanski socialist neprimerno bolje kot jaz informiran o partijskih krogih, ki so med vojno »zapadali dogmatizmu«. Jaz nobenega takega kroga niti komunista nisem poznal, čeprav sem spadal mednje. Ali bi mi hotel navesti vsaj en tak krog in enega takega komunista in navesti publikacije, v katerih so uganjali ta svoj »dogmatizem«?

Dalje: dogmatiki se drže dogem, da so dogmatiki. Ali bi mi mogel navesti, katerih dogem so se držali ti dogmatiki?

Radoveden sem tudi, zakaj se oživlja ta »partizanska breza« prav danes, ko se v naši umetnosti pojavljajo in realizirajo z vedno večjo silovitostjo težnje, ki so diametralno nasprotne partizanski umetnosti, ki je glasnik najširših množic naroda. Morda, tovariš Smolej, hočeš odkriti v »viteškem« odporu proti »partizanski brezi« za samostojnost umetniškega ustvarjanja predhodnika Salamuna in njegovih sorodnikov?

Če bi imel več prostora na voljo, bi ti vse to še jasneje povedal. Upam pa, da boš tudi iz teh vrstic uvidel, da si postal žrtev rafiniranih, kompliciranih mistifikacij in insinucij, ki so se lomile skozi več prizem. Zato jih nisi mogel dešifrirati. Jaz sem ti dešifriral le eno prizmo, pa boš gotovo začuden; ostrmel pa bi, če bi ti dešifriral še drugo. Toda za literarno zgodovino to zadostuje.

Če bi ti recitiral Prešerna, bi gotovo takole zameštral: »Molče memental boš, trobenta mori!«

Pesem o bratu in dekletu

(1944)

Črtomir Šinkovec

*Nocoj je v moji sobi tih večer in luč
obseva sliko dekleta in mrtvega brata,
v nemirno samotnost mi temna noč
z vetrovi nenehoma trka na vrata.*

*Glej, pesem je misel nate, moj brat,
vsa sveža in topla in polna radosti:
Na polje svobodno se vrnem orat —
dejal si in obležal v zapuščeni hosti.*

*Kje moje deklè si? Spomine prižgalo
srce mi je nate — na sanje nekdanje,
ki mi le zlo jih je v noč pokopalo,
ti pa si dahnila mi prvo spoznanje.*

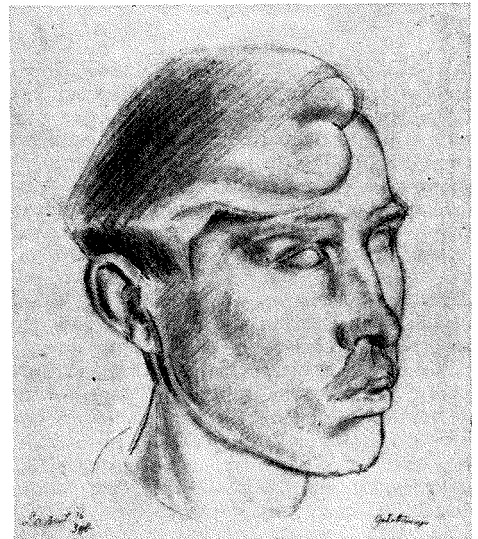
*Nocoj je v moji sobi tih večer in luč
obseva sliko dekleta in mrtvega brata
in grebem po srcu in iščem ključ,
komú na stežaj zdaj odprl bi vrata?*

Letos 3. septembra je minilo že 31 let, ko je s slovensko pesmijo v ustih zamrlo mlado življenje umetnika-grudaša Franja Goloba. Ustreljen je bil v skupini desetih talcev na domžalskem polju star komaj 28 let. Pri aretaciji 27. 8. 1941 je iz upornosti odkrito priznal, da je Slovenec in član odpora proti fašističnemu okupatorju. Tako neustrašeno je gledal v oči sovražnika in smrti tudi Hinko Smrekar, Golob pa je bil prvi likovni umetnik, umorjen v Jugoslaviji.

Rojen je bil 1913. v Prevaljah na Koroškem v železniški družini s številnimi otroki. Zaradi pomanjkanja sredstev ni mogel nadaljevati gimnazije, ampak so ga dali v uk k pozlatarju in rezbarju v Maribor, k mojstru A. Zorattiju. Ko se je izučil te obrti in naredil pomočniški izpit, ga je vzel mojster kot zanesljivega delavca v Ptuj k obnavljanju minoritske cerkve. Tam se je seznanil s slikarjem Matejem Sternenom in profesorjem Francetom Steletom, ki sta mu omogočila njegovo veliko željo nadaljevati šolanje na kaki umetniški šoli. Leta 1931 se je vpisal na kiparski oddelek obrtne šole v Ljubljani, ki jo je vodil akad. slikar France Kralj. V njem je našel Golob odličnega pedagoga in vzornika. Tu se je spoznal z Lojzeto Sušmeljem, s katerim ga je vezalo dosmrtno prijateljstvo. Na ljubljanski šoli je ostal le eno leto in že v jeseni 1932 se je vpisal na šolo za umetno obrt v Zagrebu, naslednje leto 1933 napravil sprejemni izpit na Akademiji za likovno umetnost in bil sprejet na slikarski oddelek. S Sušmeljem je bil ves čas v stikih, bodisi da ga je obiskoval na šoli in ga pripravljala na izpit, bodisi da je Lojze prišel v Zagreb in dobil napotke, v čem naj se pripravlja za sprejemni izpit na Akademijo. Tudi skupaj sta mnogo risala in slikala. Plahemu Lojzetu je stal Golob ves čas

ob strani kot svetovalec in instruktor. Ko je Sušmelj končal ljubljansko šolo, se je prijavil na zagrebško Akademijo. Prišel je nekaj dni poprej, stanoval pri Golobu in z njim risal, da se bo na izpitu čimbolje odrezal. Izpit je bil kar zahteven, konkurenca velika, zlasti ker je bila to edina Akademija za likovno umetnost v državi. Sprejeli pa so jih le pet do šest na slikarski in kiparski oddelek. Lojzeta so sprejeli, in to

Vlado Lamut: Franjo Golob, 1936. (Lamut je narisal Goloba v podstrešni sobici na zagrebški Ilici 31, ko se je pripravljal na sprejemni izpit na zagrebško slikarsko akademijo)

je bil ne samo zanj, temveč tudi za Franja najšrečnejši dan v življenju. Odslej sta stanovala, delala, si pomagala in razstavljala vzajemno.

Zanimivo je, da je v tem času bilo na Akademiji precejšnje število Slovencev. Od njene ustanovitve dalje je študiral na tej šoli komaj po eden ali dva. Sedaj pa so bili naslednji: Gabrijel Stupica, Marij Pregelj, Klavdij Zornik, Maks Kavčič, Janez Weis, Nikolaj Omersa, Zdenko Kalin, Miro Vertačnik, Evgen Sajevec in Golob s Sušmeljem, torej skupno enajst. Nekaj časa sta skupaj stanovala z Golobom in Sušmeljem še Pavle Zavarar in Janez Weis.

Golob je v prvih treh semestrih študiral pri prof. Mujadžiću, potem pri prof. Kljakoviću in končne dve leti v slikarski šoli prof. Tartaglije. Grafiko je absolviral pri prof. Krizmanu. Zanimivo je, da se je kot rezbar vpisal v Ljubljani v kiparski oddelek (slikarskega ozir. grafičnega ni bilo), v Zagrebu je bil prav tako na Soli za umetno obrt v kiparskem oddelku. Tu ga je pričel uvajati v slikanje slikar in grafik Gjurčić, zato se je najbrž odločil pri sprejemu za slikarsko smer akademskega študija. Kot povedo izročila, je Golob ves čas uka pri A. Zorattiju in Fr. Kralju zelo rad risal in slikal (svinčnik in akvarel), doslej pa ne vemo, če je kaj ohranjenega iz tega razdobja. Delež njegovega izvenšolskega dela na Akademiji je bil znaten, na primer risanje in slikanje kolegov, raznih modelov (zlasti na Ilici 31), zagrebški in okoliški motivi in beležke v skicirkah. Sem spadajo tudi številni osnutki za razne motive in kompozicije. Ob sobotah si je izposojal monografije iz knjižnice prof. O. Höckerjeve in sta s Sušmeljem veliko prrisovala in pri tem študirala. Kot je bilo že omenjeno v zapisu o Sušmelju, sta z Golobom na Ilici 31 izdelala freske v svoji podstrešni sobici in na prizidku nad streho te hiše.

Po prvem letu študija na Akademiji 1934. je bilo poverjeno Golobu restavratorsko delo v cerkvi sv. Katarine v Plešivici pri Žužemberku. Tu je odkrival fresko ves mesec julij. V avgustu je odkrival baročne stenske slikarije v gradu Žužemberk. V istem mesecu je poslal kapelico v Šmihelu pri Žužemberku in napravil osnutke za presbiterij iste župne cerkve, odkrival freske v Sopotnici (sv. Florijan, podružnica) in si študijsko ogledal šmihelsko podružnico sv. Marjete, sv. Jožefa, sv. Filipa in Jakoba v Višnjah, cerkev na Muljavi ter samostan in cerkev v Stični. Septembra je odkrival freske v cerkvi sv. Lovrenca pri Škofji Loki. Osební dnevnik in osnutke hrani še danes Zavod za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani. V letu 1935, ob počitnicah, je odkril obsežne freske v Crngrobu, 1936. pa v Jamniku na Gorenjskem. Tudi ta dokumentacija in akvareli so ohranjeni pri Zavodu za spomeniško varstvo v Ljubljani.

Kot ni bilo Golobu poslano z rožicami in sta s Sušmeljem skromno životalila v Zagrebu, je Franjo le imel svoj dom na Koroškem, bil je izučen umetne obrti in se vpeljal v poklic restavratorja. S tem je prejemal sem pa tja kak postranski zaslužek. Sušmelj pa se do smrti ni znebil občutka osamljenca brez staršev, vrvarja po poklicu, človeka brez sredstev, pravega proletarca. S svojo gorjansko dobrodušno robotostjo je znal Golob tenkočutnega Sušmelja čudovito bodriti. Oba sta bila člana naprednega akademskega društva »Triglav« v Zagrebu, vendar lahko trdimo, da je trdo življenje Sušmelja prej izoblikovalo v razredno osveščene in tudi borbenega kot pa Goloba. Spričo tega je bil Lojze dostikrat Franju realen tolmač družbenih krivic in meščanskega razkroja, ki so mu bile spčetka neopažene. Nasprotja, ki so pretresala tedanjo družbo, so vsak dan močnejše pljuskala na dan in dramila Goloba, da se je vse bolj opredeljeval, zaenkrat samo miselno, k spoznanju da bo treba ustvariti družbo, ki bo nudila človeka vrednejše življenje. Taka medsebojna odkrivanja in prepletanja misli so dopolnjevala ta dva prijatelja in jima nudila pravo orientacijo in vrednote naprednega umetnika.

Pred zaključkom študija je Golob maja 1937 razstavljaj s Sušmeljem v dvorani Mestne hranilnice v Celju. Novembra istega leta je sodeloval na razstavi »Brazde« na I. mariborskem tednu. Takoj po celjski razstavi je opravil še končne izpite na Akademiji, se udeležil razstave v Tartaglijevi slikarski šoli in se odpravil v Planino pri Sevnici, kjer je v župni cerkvi odkrival freske in na novo naslikal štiri svoje podobe na stene presbiterija: Modrost, Pravičnost, Zmernost in Srčnost. Tu je delal vse do oktobra, ko je odšel služiti vojaški dijaški rok v Gorazde.

V študijskem letu 1937/38 je bil sprejet kot predavatelj na Akademijo Krsto Hegeđušić, kjer je znal na novo vzpodbuditi svoje študente. Uvedel je nov sistem in metodo risanja s predavanji ter vpeljeval študente v intenzivno skiciranje na terenu. Tako risanje je tudi idejno neopredeljene spravljalo v stik s stvarnostjo. Skupina kasnejših grudašev je zbirala v svoje skicirke bedo s ceste, čakalnic, sejmov, borz za delo, predmetij in lokalov. Iz teh dokumentarnih risb ali krokijev je naš učitelj Krsto razbral ne samo talent in poezijo, ampak tudi opredelitev. Tako smo že po nekaj mesecih ustanovili delovno skupino in hodili skupaj na teren, po možnosti pa tudi skupaj stanovali. V začetku 1938. leta smo že ustanovili ilegalno likovno skupino »Grudo« z istim programom kot ga je imela od policije razpuščena hrvaška »Zemlja« (1929—1935). Povezavo s Hegeđušićem so poverili meni, včasih se nas je pa tudi po več zbralo pri njem v ateljeju. Bil je vselej z nami tovariški, preprost, v stroki meto-

Gradnja CMD šole pri Sv. Treh kraljih na Kobanskem avgusta 1940. Od desne proti levi: Krampl, Sušmelj, Zavcer, Tušek in Kveder

dičen in zahteven, v revolucionarnih akcijah pa vedno mladostno udaren. Tako nam je bil večkratni mentor, v šoli, v »Grudi« in kot revolucionar-marksist. Takrat je bil Golob pri vojakih, Šušmelj pa je imel Hege-dušiča nekaj časa za grafiko in vsak večer pri risanju akta. Dejal je: »Teh nekaj ur mi je dalo za moje umetnostno delo več pobud ko vsa Akademija skupaj.« O tem je tudi obširno pisal Golobu in ko je ta prišel za Novo leto na dopust, je takoj prišel najprej k nam na Ilico 31 pogledat, kaj se dogaja in kakšna je ta »Gruda« ter predvsem, kaj delamo in koliko smo napravili. Bil je presenečen in peljati sva ga morala s Šušmeljem k Hegedušiču. Ko se je vračal v kasarno, si je vzel po našem vzoru kopico skicirk s seboj. Ne vemo, ali je kaj ohranjenega iz tega vojaškega razdobja.

Po vrnitvi iz vojaščine že sodeluje v juliju 1938 pri organiziranju narodno-obrambena tabora visokošolk v Koblji na Kozjaku. V jeseni se vpiše kot izreden slušatelj na umetnostno zgodovino ljubljanske uni-

verz. Isto leto izda v Bibliografski založbi v Ljubljani mapo 18 lesorezov »Njav čriez izaro« z uvodom prof. Fr. Steleta. Kot Korošec ni mogel preboleti krivičnega plebiscita in ponemčevanja svojih rojakov za mejo. Ta zbirka ponazaruje koroške vasi, hiše, ljudi, dekleta in lepo prirodo. V čistem rezu je zaslediti liričnost in preprostost, ki jo je Golob iskal v starih freskah in ki je bilo nekako vodilo »Slovenskega lika«. To smer je dajal France Kralj po dolgoletnih opazovanjih, premišljanjih in izkustvih tudi svojim učencem. V teh lesorezih je risba ekspresivna, ponekod celo malo stilizirana, vendar vsaka sedi v realnem svetu koroške pokrajine in preprostih ljudi.

Leto 1939 je po razstavah bogato: junija razstavi s Šušmeljem v Rušah. To je bila prva umetniška razstava v tem kraju, ki je bila obenem prireditvev »Slovenskega lika« posvečena slovenski vasi. Avgusta razstavi s Šušmeljem, Francetom Kraljem in Lipičnikom tudi v okviru »Slovenskega

lika« v Celju. Decembra sta s Sušmeljem gosta na razstavi »Brazde« v Mariboru. Isto leto je odšel Golob na trimesečni tečaj na Dunaj v specialko za restavratorstvo na Akademiji pri prof. R. Eigenbergerju. Ko je uspešno končal tečaj, se je zaposlil kot restavrator v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Preden je odšel na Dunaj, je v Stični v cistercijanskem samostanu odkrival freske v križnem hodniku vzhodnega trakta.

Aprila 1940 sta pripravila s Sušmeljem kolektivno razstavo ob Kobanskem tednu v Mariboru. Maja oba sodelujeta na III. umetnostnem tednu v Mariboru. Ob 40-letnici prve slovenske umetnostne razstave v Ljubljani sta spomladi oba poslala več svojih del v Mestni dom na Krekovem trgu. Jesenska likovna razstava v Mariboru povabi oba umetnika. Odzoveta se in to je poslednja njihova likovna razstava. Vse kasnejše so bile posmrtno: 1945 v Ljubljani, 1961 v Mariboru, 1968 »Gruda« v Mariboru, 1969 razširjena razstava »Grude« v Ljubljani in isto leto še v Kranju in Zagorju ob Savi ter končno 1970 »Gruda« na Vrhniki.

Golob je v letu 1940 odkrival freske v presbiteriju romanske rotunde pri Šentjanžu na Spodnji Muti. Tu je delal na poznogotskem poslikanem stropu, pomagal mu je tudi Sušmelj. Podatki in njegov dnevnik nam povedo, da je vzporedno z restavratorskim delom ob prostem času dosti skiciral in slikal. V risalnih blokih najdemo študije in krokijske kmetijskih ljudi, otrok, hiš, izb, skednjeve, živine pa vse do hišne opreme in kmetijskega orodja. Ves čas pa ni zanemarjal risanja in slikanja krajine.

Posebno poslednja leta se je čimbolj zadrževal pri oblikovanju preprostega človeka, čemur je precej pripomogel Sušmelj, ki je vse bolj tudi idejno vplival nanj kot komunist. Tudi program »Grude« in sodelovanje z grudaši so ga prerodili in ga postavili na trdna tla, kot je sam rad poudarjal. Ko je prihajal v Zagreb, smo mu učenci K. Hegeđušića kazali naše skicirke, metode dela in naše načrte, zlasti pa smo se menili o pridobivanju preprostih talentov med proletarskim slojem. Ozračje je bilo tedaj nabito z razrednimi revolti, bližala se je vojna, napredna inteligenca in delovni ljudje so se vse več opredeljevali levo. Ob naših pogovorih je dostikrat obnemel, si prižgal pipo, spregovoril besedo ali dve in odšel. Ko smo se zopet srečali, smo opazili, da je vedno bolj na naši poti. Včasih se je tudi razgrel v debati, toda po narodi dobričina in širokogrudnež, je ostal vedno objektivni in nikoli žaljiv. Gledal je zrelo na družbena in politična dogajanja tedanjega časa. Socialna neenakost takratnega življenja je bila očitna. Kdor je imel posluš in še sam zrasel iz revščine, je videl na vsakem koraku naduto izbranstvo, prav tako v kulturi. Čim bolj smo se bližali vojni vihri, bolj nas je grudaše družila skupna misel korenite preobrazbe tedanje družbe,

ki ji mi likovniki lahko učinkovito pomagamo. Neprecenljiv vzor nam je bila »Zemlja«, ki je kulturno in politično tako globoko posegla, da so jo z raznimi banovinskimi in okrajnimi odločbami ovirali in prepovedali razstavljanja in predavanja ter jo končno policijsko ukinili in zapečatili razstavo v zagrebškem umetniškem paviljonu (1935).

Takratno privilegirano vodilno likovno srenjo socialna neenakost ni vznemirjala. Sukala se je po dvorih, banovinah, škofijah in okoli denarnih slojev. Družbene razmere izpred tridesetih in še več let so bile pri nas približno take kot v vsaki zaostali državi. Imeli smo klube, hotele, wagone, stanovanja, gostinske lokale za gornjo plast, kamor človek brez denarja, lepe obleke in olikanega obnašanja ni smel. Dostikrat so že vratarji, čuvaji, sprevedniki opravljali službo policajca. Taka segregacija je zajemala tudi nas likovnike, ki smo odkrivali zaostalost in prepade v družbi. Na žalost se je večina te srenje prelevila in ima danes svoje potomstvo v raznih klanih galerij, založb, kritikov, RTV in podobno. Njih odločujoči vpliv na našo povojno administracijo je bil za grudaše usoden. Kolikor jih je preživelo vojno, so jih premedili v provinco in okrnili vsako njihovo soodločanje. Na Hrvaškem so z zemljaši postopali objektivno. Bili so sprejeti v vse forume in odbore, postali predavatelji umetniških šol in Akademij, prejemale odgovorna naročila in štipendije, soodločali pri vsej likovni politiki, dosegli velika priznanja in nagrade ter nekateri celo postali člani Akademije znanosti in umetnosti. Veliko njihovih del visi po raznih galerijah širom po Hrvaški. Skupni in nerešljivi problem je bila le konfrontacija, to se pravi prikaz predvojnih in medvojnih del »Zemlje« in posebej »Grude«. Analizo te problematike je obširno napisal lani Stanko Lasić v svoji knjigi: Sukob na književnoj ljevici 1928—1952. Ta spor je zajel s tiskanjem Krsta Hegeđušića: Podravske motivi 1933 z uvodom Miroslava Krležje tudi likovnike-levičarje.

Ta molk je trajal pri nas trideset let. Prva manifestacija odgovornosti do zgodovine in resnice sploh je bila razstava »Grude« decembra 1968 v mariborski umetnostni galeriji (1938—1968). Javnosti je bilo pokazanih 108 del v raznih tehnikah. V letu 1969 sledi razstava »Grude« v ljubljanski Mestni galeriji. Zbranih je bilo 164 del, ne računajoč diapozitivov, oprem, ilustracij, letakov ter legalnega in ilegalnega tiska, kjer so sodelovali grudaši. Isto leto sodelujejo komaj trije grudaši (Golob, Kumar in Sušmelj) na razstavi 50 let angažirane umetnosti Jugoslavije (1919—1969). Grudaši so plačali krvav davek s smrtjo skoraj polovice svojih članov in nad 20 let zaporov in taborišč. Ta razstava se skoraj vsa ponovi v Slovenjem Gradcu leta 1969, toda kako?

Nam Sušmeljevem domu na Janževi gori, aprila 1940. Od desne proti levi so: Lojze Sušmelj, njegov rednik Gajster, Ivan Potrč, Pavle Žavcer, Marija Krampf (Golobova zaročenka) in Franjo Golob

Priveditelj in pokrovitelj razstave Zveza sindikatov, častni odbor 27 članov, priveditveni odbor 22 članov in strokovni svet 14 članov. Ob 30-letnici »Grude« sta prejela Umet. galerija v Mariboru in Mestna galerija v Ljubljani samo sredstva za po en skromen katalog, še to z veliko težavo. Za Slovenj Gradec je prispevalo denar kar 18 svetov in odborov.

Zaradi primerjave je dobro pogledati, kaj so pred vojno pisali nazadnjaški listi v Zagrebu in Ljubljani: očitali so zemljašem neznanje, nenadarjenost, primitivizem, plakaterstvo, ilustrativnost, grob internacionalizem, pačenje stvarnosti, kvarjenje mladine in seveda komunizem. Namesto tega naj se lotijo resnega dela, naj poizkusijo slikati, naj ne jecljajo trdoglavo pod vplivom Krleže in marksizma. Prav iste očitke smo morali poslušati grudaši in bili obsojeni zaradi neposlušnosti za odpadnike. Kaj je bilo rečeno v letu 1969 za slovenjegraško razstavo? »Priveditelji izrecno niso želeli razstave s tendenčno naglašanimi plakati...«, da je umetnost socialno pomembna samo v tisti meri, kolikor je umetnost in ne zgolj navržena literarna ilustracija... smer, ki se izogiblje banalnemu posnetku, da bi naglasila izraznost... aktualnost motiva ne dovoljuje niti razmišljanja niti mirnega dela... to so dela neposrednosti, ne pa zbranosti in mirnosti... aktualne so mode in imajo redko trajno vrednost...« in tako dalje. Torej razvrednotenje zemljašev in grudašev je prav isto leta 1929–39 ali 1969, le da pri slednji letnici manjka še politični kriterij. Onemogoči se jih pa z rafiniranim prijemom kvalitete »sub specie aeternitatis«. Zahodni propagandni stroj je zrinil k

nam poplavo formalistične in tehnicistične likovne produkcije, krojene seveda po modi. In tako modno »kreativno« smo srečali zajetno tudi v Slovenjem Gradcu na razstavi angažiranih likovnih delavcev. Risbe, grafike in slike, ki jih je ustvarjal slikar v taborišču, celici smrti, v gozdovih, industrijskih obratih, na polju, v predmestju ali v ateljeju so po odločbi slovenskega strokovnega sveta navadni časnikarski modni report. Iste formulacije smo brali že pred vojno. Strokovni svet ne pozna ali pa noče poznati zgodovine zemljašev in grudašev v boju proti političnemu plakaterstvu in ilustriranju političnih aktualnosti, o predgovoru M. Krleže k Hegedušičevim Podravskim motivom, ki jim je bil vodilo. Večina grudašev je izšla iz šole slovitega risarja K. Hegedušiča. Sedaj prihajajo grudaši v isti mlin, le mlinarji so drugi, vendar z istim nazorom kot predvojna srenja in z dolgoročno strategijo. V Slovenj Gradec so poklicali na pomoč strokovne komisije iz vseh republik. Le-te pa so bile demokratične in objektivne v izboru del in v tekstih ter so dopustile v likovno svetišče tudi »aktualne« risbe. Naša komisija pa si je vzela supercenzorsko pooblastilo in očistila prav vse grudaše kot neangažirane, nekvadratne. V uvodu pa jih odpravi s tremi besedami: »... videli smo izbor 'Grude'...« Ta podvig ni samo krivičen, ampak žgoč in močno aktualen za naše likovne razmere. Kakšno diskriminacijo lahko opravijo nekateri ljudje brez vsake odgovornosti in kako samovoljno lahko odbirajo slabo in zlo v likovni beri, kaj lahko izjavljajo in pišejo in zato dobivajo še težke denarje. »Gruda«, prva organizirana leva

umetniška skupina v Sloveniji, je v svoji kulturni in politični zgodovini spoštovala in cenila dobre likovnike in njihova dela kakršnegakoli nazora. V tridesetletnem razponu anonimnosti ni iskala kakršnihkoli sredstev za priznanje ali reputacijo. Zunaj slovenske republike je bila vsaj delno nekajkrat priznana (Beograd, Osijek, Berlin) v družbi jugoslovanskih ali tujih likovnikov. Strokovnjaki angažiranosti so pod krinko globljih in trajnejših vpogledov pritegnili take likovnike, ki so morda enkrat v življenju »kreirali« socialni motiv. Angažiranost pa zahteva celega človeka, socialno posredno ali neposredno prizadetega, borca proti laži, krivici, zaostalosti in pristranosti. K vsem tem moralnim sestavinam je treba dodati še razredno zavest in idejno opredelitev, ki so si jo pridobili grudaši z dolgotrajnim bojem, odpovedovanjem in trpljenjem ter končno tudi s študijem.

Grudaši so se zvesto držali definicije risbe Waldemarja Georga: »Risba je slovnica umetnosti. Kot izraz forme in emocije — je risba najboljši prikaz osebnosti in sloga umetnika, prav tako pa tudi sloga neke dobe. Risba je razgaljeno srce, razkrito telo, obraz brez maske.« Ali ni bilo že marsikje napisano, kakšno moč ima neposredna risba? Ali ni Goya hodil okoli s skicirko, prav tako Daumier, G. Grosz, K. Hegedušić, Van Gogh in mnogi drugi. Ali ni nekje napisano, da je Goya kot očividec streljanja talcev teklen domov k platnu, da mu ne bi ušli vtisi in njihova moč? Ali more še kdo ponoviti risbo Lakoviča na žepni robec v celici smrti ali risbe D. Ozma v največjem

peklu smrti v Jasenovcu? Ozmovi rojaki so znali ceniti to risbo in jo uvrstili v Slovenj Gradec. Ali ni s to tematiko Lakovič angažiran, odkar je odšel iz uničevalnega taborišča? To krvavo plačano angažiranost tudi odlično slika in vendar so mu pokazali vrata v slovenjegraškem razstavišču! Kaj pa Lamut, ki je bil najbolj produktiven med grudaši in je napravil celo plejado angažiranih del? In Lebez, ki je narisal brez dvoma poleg Pirnata najboljše risbe v Gonarsu in Monigu? In še drugi. In še njihova predvojnja angažiranost. Danes vemo, da znane galerije po svetu vrednotijo risbe z isto ali pa še večjo mero kot druga dela. Vsaka znana prodajna galerija ima tudi risbe v zalogi in jim daje višjo ceno kot grafiki.

In naposled še to. Razstava v Slovenjem Gradcu je bila prirejena s sodelovanjem jugoslovanskih sindikatov in v počastitev 50. obletnice ustanovitve komunistične stranke. Ljubljanski in zagrebški arhivi hranijo velik delež ilegalnega likovnega in tiskarskega dela grudašev prav za to partijo. Za tako imenovano vrhunsko umetnost pa so prispevali dostojen delež, saj je bila večina njih šolanah in so znali več ali manj manipulirati z likovnimi sredstvi po papirju in platnu. Še več, kar so ustvarili, je prihajalo goreče iz njih samih in okolja, v katerem so živeli, stradali, trpeli, in se borili za človeške pravice, ker so znali prisluhniti težavam ponižanih in razžaljenih. Veliko del grudašev imajo posamezne galerije in samo Muzej revolucije v Ljubljani ima v svojem arhivu nad tisoč del. Nek

Franjo Golob: Kosec, olje

Franjo Golob: Popov Terc, olje

naš vodilni politik je dejal na otvoritvi razstave angažiranih v Slovenjem Gradcu: »Če ne sodijo grudaši na to razstavo, potem tudi mi nismo bili angažirani!« Mislím, da je bil s tem izrečen velik protest.

K vsemu temu se spomním na besede Josipa Vidmarja »K našemu trenutku«: ... klikarstvo predstavlja mentalno pa tudi moralno nerazvitost... Kakšen smisel naj ima početje vseh teh piscev in vsa ta organizirana agentura?... Duhovne vrednote niso politikum, ki žive od števila glasov, marveč žive, kolikor žive, v razvitih in živo čutečih srcih. Kdor dela zanje hrupno propagando in propagando, ki ji ni povsem samo za ugotavljanje resnice, jih ponižuje v robo, njihov življenjski prostor pa v sejmišče... Slepa pristranost je sama po sebi nizkotna. Pristrano predstavljanje odlik ali napak je laž...«

Vse gornje se poraja v mislih in spominih človeka, ko lista knjigo življenja Franja Goloba in drugih grudašev. Naj navedem za zaključek še nekaj podatkov iz

kataloga Sušmelja in Goloba, ki ga je sestavil Andrej Ujčič 1961.

V letu 1939 je Golob večkrat obiskoval Koroško in gornjo Dravsko dolino. Leto kasneje sta s Sušmeljem organizirala »Kobansko društvo« ter pripravila ustanovitev »Kobansko-koroškega društva«, ki pa je ostalo ilegalno in ni prišlo do potrditve pravil s strani oblasti. Konec leta so poklicali Goloba na orožne vaje. Leta 1941 se je preselil v Falo in se vozil v službo v Maribor. Vojno je dočakal kot vojak in bil zaprt v Meljski vojašnici, od koder je pobegnil. V Dravogradu se je zaposlil pri »Siemensu« kot skladiščnik in se vključil v OF. Dne 13. julija je bil navzoč na sestanku ilegalcev, kjer so se odločili, da ne gredo takoj k partizanom, kljub temu da je gestapo že sumil vanje. Dva dni kasneje jih je pet iz te skupine odšlo v Molniško četo, deset jih je ostalo v Dravogradu. Okoli 27. avgusta so Franja aretirali gestapovci v Cernečah in odpeljali v Prevalje, od tu pa v Begunje ter ga čez nekaj dni ustrelili.

Franjo Golob: Viničarska družina, olje

Dr. Aleksander Gala: Partizanski zdravnik

Črtomir Šinkovec

Književnost

Ocene

Saniteta je v slovenskem partizanstvu odigrala nadvse častno vlogo. Ko je bila domovina v največji stiski, so se številni zdravniki odzvali njenemu klicu. To ni bilo le vprašanje zdravniške etike, temveč neprimerno več. Odločitev zdravnika, da se tako rekoč iz urejenega življenja v ambulanti ali bolnišnici prelevi v partizanskega zdravnika in se s tem izpostaviti nenehnemu tveganju, nevarnosti in trpljenju, ni bila preprosta stvar. Tu ni bilo le vprašanje človečnosti, ampak tudi stati ob strani svojemu ljudstvu. Le tako lahko razumemo odločitev številnih slovenskih zdravnikov, ki so se z vso poklicno dolžnostjo in predanostjo uvrstili v partizanske enote, nudili pomoč bolnikom in ranjencem, ustanavljali sanitetne postaje in bolnišnice ter v najhujših časih častno opravljali svoje zdravniško poslanstvo.

Tudi avtor knjige *Partizanski zdravnik* dr. Aleksander Gala-Peter, znan predvsem kot doktor Peter, je že maja 1942, kot mlad zdravnik-stažist v ljubljanski bolnišnici, odšel med partizane na Notranjsko. To je bil čas, ko je bilo izbojevano prvo osvobojeno ozemlje in so se na obzorju že porajale prve slutnje prihajajočega viharja — velike italijanske poletne ofenzive. Tedaj so partizanske enote na Notranjskem (in tudi drugod), občutile hudo pomanjkanje zdravnikov. Spričo siceršnjih razmer, pogostnih napadov, spopadov in bojev je raslo število ranjencev in bolnikov, ki so bili prepotrebni primerne oskrbe in zdravljenja. Tako je bil dr. Peter dodeljen enotam notranjskega odreda in se lotil urejanja partizanske sanitete na območju Loške doline in Loškega potoka. V partizanskem taborišču na Petelinjeku je uredil prvo zasilno ambulanto, ki jo je širil in izpopolnjeval.

Spričo bližajoče se ofenzive je bilo treba misliti na samostojno in varno partizansko

bolnišnico. S pomočjo zaupnih domačinov je dr. Peter našel primeren kraj v kraški jami na Ogancah, kamor so tik pred italijansko ofenzivo spravili skupino najhujših ranjencev in bolnikov. Toda prav ta bolnišnica je zaradi izdajstva doživela najtragičnejšo usodo — Italijani so jo odkrili in v njej pobili domala vse ranjence. Na ta pretresljivi dogodek navezuje Andrej Galeb (Milan Vrtačnik) balado, ki se začinja takole:

»Dvanajst živih, jutri mrtvih,
saj odšel je Janez Slapar,
da preda nas vse fašistom,
brate svoje, partizane,
ranjene in oslabele.
Daj ti, sestra, draga sestra,
vse nas preje postreliti.
Žive ne, če mrtve smejo
oni v roke nas dobiti.«

Kar štiri italijanske divizije, oborožene z vso krutostjo ropanja, požiganja in ubijanja so se podile po notranjskih in kočevskih vaseh. In ko se je ta razbesneli vihar polegel, je bilo treba začeti vse znova v novih, še težjih razmerah. Italijanska ofenziva ni bila zasejala samo smrtnega strahu, marveč tudi prve kali belogardizma in bratomorne vojne. Dr. Peter je zaradi varnosti bolnikov in ranjencev ustanovil v snežniških gozdovih kar šest sanitetnih postaj oziroma partizanskih bolnišnic. Čeprav je na svoji koži občutil trdoto partizanskega življenja, saj je bil ves čas s partizani, je s prizadevnostjo mladega zdravnika vselej priskočil na pomoč tudi bolnikom med civilnim prebivalstvom. Kot je bilo za slehernega borca partizansko življenje polno naporov in odpovedi, tako je bilo tudi za partizanskega zdravnika. Vedno je bilo treba tvegati med dolžnostjo in nevarnostjo na nenehnih po-

tovarijih, med ranjenci in bolniki v skritih bolnišnicah, kjer so često manjkali osnovni pogoji za zdravljenje, kjer je pogostoma primanjkovalo najpotrebnejšega in se je bilo treba spoprijeti z največjo iznajdljivostjo, opravljati hude operacije brez instrumentarija in narkoze, opravljati amputacije z navadno žago. Razen tega pa često zdravnik le ni mogel pomagati z drugim, kakor s tolažilno in bodrilno besedo, kakor s požrtvovalnostjo in tovarištvom.

V jeseni 1942 je bataljon loškega odreda odšel na Primorsko, kjer se je preimenoval v soški odred. Ker pa tedaj primorski partizani še niso imeli svojih zdravnikov, je partizansko vodstvo poslalo dr. Petra pozimi 1943 kot prvega partizanskega zdravnika na Primorsko, kjer je nadaljeval pod Snežnikom začetno delo. Od Idrije do Matajurja je ustanavljal sanitetne postaje in opravljal svoje zdravniške dolžnosti še v težjih razmerah kakor prej na Notranjskem.

Novo obdobje partizanskega zdravstva na Primorskem se je začelo z zlomom Italije oziroma z zlomom goriške fronte in prve nemške ofenzive. Tedaj se je postavilo zaskrbljujoče vprašanje: kam z ranjenci? Tako je dr. Peter postal pobudnik in ustanovitelj znane partizanske bolnišnice »Pavla«, ki so jo zgradili pod Hudim poljem v Trnov-

skem gozdu, ki je nudila varno zavetje velikemu številu ranjencev in bolnikov vse do osvoboditve.

Vzporedno z bolnišnicami in sanitetnimi postajami pa tudi po potrebah v partizanskih enotah, se je pokazala potreba po partizanskih bolničarjih. Zato je dr. Peter organiziral in vodil bolničarske tečaje pri Ličarju (ne pri Tičarju, kot je v knjigi) v Gorenji Trebuši, iz katerih je izšlo vsaj najnujnejše število bolničarjev in sanitetnega osebja. Dr. Peter zaključuje svojo knjigo z delovanjem v vojni oblasti IX. korpusa in z aprilsko ofenzivo 1945 na Primorskem, ki je bila ena izmed najboljše organiziranih in najhujših sovražnikovih ofenziv nasploh.

Partizanski zdravnik je dragocen prispevek k zgodovini partizanskega zdravstva. Vrednost je zlasti v neposrednosti in iskrenosti pripovedovanja, v nazorni podobi razvoja in oblikovanja partizanskega zdravstva, ki je nastajalo v najtežjih razmerah, katerim so bili kos le požrtvovalnost, zavest in pogum. Iz tega zornega kota pa lahko spoznamo celovitost in enkratnost partizanstva. Zategadelj je ta knjiga vredna branja, saj nam odkriva veliko podrobnosti iz partizanskega zdravstva na Notranjskem in Primorskem. Žal, da je v knjigi tako očitna korektorjeva površnost.

Karel Leskovec: Vesela pomlad

Črtomir Šinkovec

Pred nedavnim je pri Partizanski knjigi v Ljubljani izšla *Vesela pomlad*, četrta knjiga partizanskih spominov Karla Leskovca. Prve tri knjige nosijo naslov *Križpotja*, in *Vesela pomlad* je nekakšen epilog zapisov o Leskovčevi partizanski poti, ki je resnično enkratna in vesela, čeprav je pomladi 1945 svoboda zarajala mimo številnih razvalin in grobov.

Kot že rečeno, je *Vesela pomlad* nekakšen epilog *Križpotij*. Karel Leskovec je na več kot 2000 straneh nanizal svoje spomine, ki jih je navezal na vse pomembnejše dogodke od Rovt pri Logatcu, kjer se je rodil leta 1920, preživljal bajtarska otroška in deška leta, živetaril kot kmečki in sezonski delavec. Prvo vojno leto in nemško okupacijo je doživel kot tovarniški delavec v Kranju, kjer se je kmalu vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Toda kot povsod so tudi tu bili gestapovci pridno na delu. Kdor je bil količkaj osumljen, se je kmalu znašel za zapahi in v okrutnih rokah hit-

lerjevskih policajev. Izza teh zapahov je skoraj vedno vodila pot v vrste talcev ali pa za bodočo žico koncentracijskih taborišč.

Ko so tla postala v Kranju prevročna, se je Leskovec taki ali podobni usodi umaknil v rodne Rovte, kjer je v zgodnji pomladi 1942 postal borec logaške čete oziroma dolomitskega odreda. Ta začetek svojega partizanstva v Dolomitih Leskovec opisuje v prvi knjigi *Križpotij*, ki je zaradi izvirnega, odkritega, svežega in nepristranskega opisovanja nastajanja partizanstva v neposredni bližini Ljubljane ter dogodkov s tem v zvezi, doživela zasluženo pozornost in splošno priznanje. V Leskovčevem pisanju ni aktivističnega frazarjenja in poveličevanja, ni črno-belih podob, izmišljanj in laži, temveč stvarnost, kot jo je doživljal. Še v takih peripetijah je skušal biti iskren in odkrit, skušal je ohraniti resnično podobo in objektivno resnico, kar je za tiste čase začetnega obdobja, ko ni na voljo obilica dokumentarnega gradiva in pričevanj,

še posebej dragoceno. In še ena vrtila je v Leskovčevem pripovedovanju, da ga zna s prirodno nadarjenostjo obarvati s šegavostjo in humorjem.

Prva knjiga Križpotij zajema obdobje od začetka vojne do zloma Italije, druga do poletja 1944, tretja do srede zime 1945, ko se je na daljnem obzorju že zaznaval razplet in konec vojne, s tem pa zmaga in svoboda. V teh dveh zadnjih knjigah se dogajanje razširi vzporedno z razvojem partizanstva in narodnoosvobodilnega gibanja. Na dnevnem redu so boji, zmage in porazi, razposajena doživetja mladih borcev in hude tragedije posameznikov. Ob vsem tem pa je zaznavna pot avtorja spominov, ki jo je začel kot borec in kurir v dolomitsem odredu, s pogumom in vojaško prakso povzpел do komandanta Prešernove brigade.

V *Veseli pomladi*, zaključni četrti knjigi spominov iz zadnjega vojnega obdobja, se avtor pravzaprav poslovi od partizanstva, saj je bil v začetku leta 1945 kot partizanski komandant določen, da gre v oficirsko šolo v Sovjetsko zvezo. Opisal je pot iz Prešernove brigade nekje na Gorenjskem v Cerknjo, primorsko partizansko prestolnico, potem pa prek Primorske in Notranjske do Črnomlja, ki ga zanimivo predstavi kot središče slovenskega partizanstva. Tu je bilo takrat partizansko letališče, kjer so pristajala zavezniška in sovjetska letala. Od tu je skupaj s tremi tovariši, slovenskimi partizanskimi komandanti, odletel z ruskim letalom čez sremsko fronto v osvobojeni Beograd, odkoder naj bi večja skupina odpotovala na vojaško šolanje v Sovjetsko zvezo. To pa se ni zgodilo iz različnih raz-

logov, med katerimi je bil tudi ta, da se je konec vojne bližal z velikimi koraki ter da je mlada jugoslovanska armada nujno potrebovala vsaj za silo izšolanih oficirjev.

Poglavitni del strani Vesele pomladi je pravzaprav soočanje z osvobojenim mestom, zamenjava partizanskega življenja s popolnoma novim okoljem, trdo in nevarno življenje z udobljem, orožje s svinčnikom, preprosto partizansko strategijo s teorijo vojaške učenosti. To je bil sicer za preproste fante, med katerimi so bili nekateri celo nepismeni, trd oreh. Razen tega so se že tedaj začele kazati sence razlikovanja — imeti ali ne imeti denar, brez katerega, so kmalu ugotovili, da se ne da enakopravno živeti, čeprav so uživali ugodje svobodnega življenja in popolno oskrbo. To so tudi bila prva znamenja, da življenje po vojni ne bo povsem tako, kot so si ga mnogi zamišljali.

Vesela pomlad je prva slovenska knjiga, ki pripoveduje o življenju v osvobojenem Beogradu, o srečanju z rdečearmejci, o nevarnosti podtalno delujočega četništva itd. V zadnjem poglavju Leskovec pripoveduje o dnevu zmage, o vrnitvi v Ljubljano po osvoboditvi in o srečanju z domačimi v rodni Rovtah, nad katerimi je visela še marsikatera medvojna senca.

Vesela pomlad je izjemno zanimiva knjiga, ki se odlikuje kot prve tri z iskreno in stvarno pripovedjo, kjer niso zamolčane zmote in presvetle predstave, kjer so z isto odkritostjo opisane pozitivne kot negativne plati življenja. Zategadelj tudi ta Leskovčeva knjiga sodi med klene in prijetne spomine partizanske literature, ki pa so še posebej bogata zakladnica za zgodovinopisje medvojnega obdobja.

Rodoljub Čolaković: Pripoved o neki generaciji

Slavko Rupel

Pred leti je izšla prva knjiga novega dela znanega jugoslovanskega revolucionarja in politika Rodoljuba Čolakovića *Pripoved o neki generaciji*. Delo smo dobili tudi v slovenščini in sedaj izšla druga knjiga pomeni samo nadaljevanje avtorjeve pripovedi. V izdaji Državne založbe in prevodu Angele Bratko je torej prišla na slovenski knjižni trg druga knjiga Čolakovičevih avtobiografskih zapisov. Ta obsega obdobje od leta 1933—1936, torej čas, ki ga je avtor prebil večinoma v Sovjetski zvezi. Po prestajanju zaporne kazni je bil bolan in potreben okrevanja in je tako odšel v Moskvo, kjer je

svoj čas razen za zdravje porabil tudi za izpopolnitev marksističnega znanja. Bivanju v Sovjetski zvezi je torej posvečen pretežni del druge knjige Čolakovičevega avtobiografskega pričevanja. Deloma je posvečen življenju v drugih krajih Evrope in Jugoslavije, kjer je avtor preživel nekaj časa kot politični delavec. Kot pravi pisatelj sam, ni imel namena pisati zgodovine, pač pa si je prizadeval posredovati bralcu, kako je dojemal čas, v katerem se je bojeval, kako je doživljal razne dogodke in kako jih je tolmačil. Knjiga je torej pričevanje o dogodkih in

o ljudeh, pri čemer si je pisatelj prizadeval, da bi ohranil potomcem tudi posameznosti in nadrobnosti, ki ne smejo ostati pozabljene.

Tako nam že pisatelj sam pojasnjuje značaj in namen svojega pisanja. Zato bo

tudi slovenski bralec iz te knjige spoznal vse tisto, kar je Čolaković hotel povedati, ne toliko o sebi kot o ljudeh svoje generacije, predvsem o komunistih revolucionarnjih ter usodnih zgodovinskih spremembah tako doma kot v svetu.

Zgodovina človeštva

Slavko Rupel

Morda bomo dobili tudi slovensko strokovno oceno knjig ZGODOVINE ČLOVEŠTVA, vendar moramo, čeprav le kot kronisti, napisati nekaj besed v našo kulturno rubriko. Morda so prve knjige šle pretežno mimo ljudi, katerim so namenjene. Toda dejstvo je, da gre za knjige, ki jih naši ljudje morajo spoznati. Tako pomembne so, tako izjemne glede na nastanek in tudi vsebino, da moramo o njih res nekaj vedeti. Kajti, potem ko bomo zanje vedeli in spoznali, jih bomo začeli tudi uporabljati.

Gre za knjige Zgodovine človeštva, ki nastajajo pod pokroviteljstvom UNESCO, organizacije Združenih narodov za prosveto, znanost in kulturo, in za knjige, ki pomenijo, prvič v zgodovini človeštva, stvaritve, ki so plod sodelovanja znanstvenikov vsega sveta. O politični zgodovini je seveda toliko verzij, kot je narodov in držav. Zato je bilo pod okriljem organizacije za kulturo in znanost lažje doseči sodelovanje zgodovinarjev vsega sveta za izdajo svetovne kulturne zgodovine. Ze dolgo je, kar se je rodila ideja, in kar so bile v posameznih državah ustanovljene komisije za zgodovino znanstvenega in kulturnega razvoja človeštva. (Jugoslavija je zamudila priložnost in pri tej izdaji zaradi nezanimanja in brezbriznosti aktivno ne sodeluje!) Dejstvo je, da je bila poleg nacionalnih komisij v okviru UNESCO ustanovljena še mednarodna komisija, da so bili na številnih sestankih zgodovinarjev in po dolgotrajnih razpravah sestavljeni osnutki posameznih knjig, da je bilo razdeljeno delo in da smo slednjič kot plod mednarodnega sodelovanja znanstvenikov vsega sveta, dobili prve knjige. Generalni sekretar UNESCO je lepo zapisal, da Zgodovina človeštva ni delo skupine ljudi z enotnim kulturnim ozadjem, temveč mednarodne komisije, ki po sestavi, in še bolj po duhu, zajema vse močote kulturne tradicije in ideologije. Še več: delo strokovnja-

kov so obvezno pregledale nacionalne komisije in dale svoje pripombe, tako da je bila znanstvena resnica ves čas najvišje načelo. Avtorji te kulturne zgodovine obravnavajo politično dogajanje le v kratkih pregledih in obrisih, podrobno pa obravnavajo vse elemente človeške civilizacije, materialne strukture, družbene strukture, religije, umetnosti, s čimer se kar najbolj kaže enotnost in sodelovanje vsega sveta in človeštva.

Zgodovina človeštva, seveda kot zgodovina razvoja znanosti in kulture, obsega šest delov. Prvi del je posvečen prazgodovini. Drugi del staremu svetu, tretji del srednjemu veku. Četrty del obravnava temelje sodobnega sveta, peti 19. stoletje in zadnji del 20. stoletje. Vsak od teh delov ima po več knjig; dve, tri, celo štiri, pa tudi avtorji so različni. Prvi del, ki obstoji iz dveh knjig velikega formata, odlično opremljenih in ilustriranih, obravnava prazgodovino in začetke civilizacije. Obe knjigi imamo že prevedeni v slovenščino in sta izšli lani oziroma predlanski. Lani smo dobili na slovenski knjižni trg dve knjigi drugega dela, ki nosi okviren naslov Stari svet. Avtor je italijanski zgodovinar Luigi Pareti. Zgodovina, ki jo je napisal še z dvema sodelavcema (Paolo Brezzi in Lucciano Petech), obravnava čas od leta 1200 pred našim štetjem pa do leta 500 po našem štetju. Zdaj je prišla na naš knjižni trg tretja knjiga tega dela. Obravnava čas od začetka naše ere do približno leta 500 po našem štetju. Za prvim delom, ki prikazuje zgodovinsko ozadje sveta od Azije do Evrope, so posamezni razdelki knjige posvečeni jeziku in pisavi, trgovini, tehniki in znanosti, javni upravi, religiji in filozofiji ter literaturi in umetnosti tega obdobja. Slovenski prevod sta oskrbela Jože Stabej in Branko Vrčon, po pooblastilu UNESCO pa nad točnostjo prevodov bdi Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Slikarjeva knjiga o portretih maršala Tita

Slavko Rupel

V počastitev Titovega jubileja nam je Državna založba posredovala zanimivo knjigo: knjigo slikarja Božidarja Jakca o portretih maršala Tita. Kot je več ali manj znano, je Božidar Jakac Tita portretiral že med vojno, ko se je kot član slovenske delegacije na zasedanju AVNOJ mudil jeseni leta 1943 v Jajcu. Takrat je nastal znani portret, izdelan v rdeči kredi in eden prvih maršalovih pravih portretov. Tedaj je nastala tudi že zgodovinska fotografija, ki kaže slikarja, kako portretira Tita, ogrnjena v oficirski plašč v njegovem bunkerju. Jakac je maršala Tita portretiral drugič leta 1947 v Beogradu. Tam se je zbralo osem umetnikov iz vse Jugoslavije in nastalo je osem različnih podob našega predsednika. Takrat je nastal portret maršala v profilu, izdelan v sepia tehniki, kakor tudi portret v visoki jedkanici. Tretjič je Jakac Tita portretiral

leta 1966 na Brionih. Ta portret, izdelan v sepia tehniki, je ena najbolj znanih in najboljših umetniških upodobitev maršala Tita iz zadnjega obdobja. Seveda pa te upodobitve niso edine. Jakac je napravil še več študij in skic ter več drugih podob, med njimi tudi podobo maršala za serijo znamk.

Vse te upodobitve nam kaže knjiga, ki jo je uredila Melita Stele in ji je uvodno besedo napisal Josip Vidmar. Odlično opremljena, reprezentativna knjiga velikega formata, pa ne vsebuje samo reprodukcije Titovih portretov. Slikar ni poskrbel samo za slikovno gradivo, ampak tudi za tekst, za dokaj obširno pripoved o svojih srečanjih s Titom, o slikanju Tita pa tudi o svoji partizanski poti v Jajce. Tako nam knjiga ne govori samo v slikovni obliki, temveč tudi z besedo o tem, kako so nastajali Jakčevi portreti maršala Tita.

Prejeli smo v oceno

Beg. Slovenske novele 1950—1960. KAVČIČ, ZUPANČIČ, HIENG, ROZMAN, KOVAČIČ, ZIDAR. Izbrala in uredila Helga Glušič. Oprema po Gregu Košaku. Knjižnica Kondor, 125. zvezek. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Igor TORKAR: *Pisana žoga.* Drama danes — urejajo: Lojze Filipič, dr. Bratko Kreft, Dušan Moravec. Spremni esej napisal Taras Kermavner. Opremil in tehnično uredil Aco Mavec. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Gordon Rattray TAYLOR: *Biolška bomba.* Prevedla Alojz Šercelj in Metka Šercelj. Uredil Rajko Pavlovec. Slovarček sestavili: Marko Aljančič, Primož Schauer in Alojz Šercelj. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

W. SHAKESPEARE: *Beneški trgovec.* Poslovenil Oton Župančič. Spremno besedo napisal dr. Mirko Zupančič, opombe Janko Moder. Knjižnica Kondor, 128. zvezek. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

René GUILLOT: *Bela griva.* Prevedel Janko Moder. Ilustracije in slika na naslovni strani Lidija Osterc. Opremil Branko Simčič. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Jože JAVORSEK: *Usodne poezije* 1939 do 1949. Opremil Matjaž Vipotnik. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

Siegfried LENZ: *Kragulji so bili v zraku.* Prevedla Meta Sever. Opremil Julijan Miklavčič. Grafično uredil Aco Mavec. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

